ఓమ్.

పరబ్రహ్మణేనమః.

పురుషసూక్తమ్.

అయం

మచిలీబందరు

ఆత్మూరి లక్ష్మీనృసింహసోమయాజినా

విరచితాంధ్రీ తాత్పర్య సహితమ్.

తత్పుత్త్రానుమత్యాబందరు పురవాసినా

చల్లా నాగలింగశాస్త్రి పుత్రేణ

లక్ష్మీనృసింహశాస్త్రిణా

బాపట్లస్థిత

శ్రీకన్యకాపరమేశ్వరీ ముద్రాక్షరశాలాయాం

ముద్రితంచ ప్రకటీకృతమ్.

ద్వితీయముద్రణమ్

1000 ప్రతులు

1913.

వెలమ్యాల్లస్ — రు 0—8—0

పీఠిక.

ఓ ఆర్యోత్తములారా! శుద్ధమయిన మనవైదిక మతమునుగూర్చి ఎటువంటి నిందను చేయుచున్నారో చూడుఁడీ. ప్రపంచమందెచ్చటను చూడఁబడనటువంటి జాతిభేదము వేదమతము బోధింపుచున్నదనియు అందువలన ఒకజాతివారికి మఱియొక జాతివారితో వైషమ్యము గలుగుచున్నదనియు, అట్టి వైషమ్యమునకు పురుషసూక్తము ప్రధానమయిన ఆధారమనియు కొందఱు వాదింపుచున్నారు.

ఈ పురుషసూక్తము బాగుగ నాలోచించిన నిట్టివిపరీతార్థములు లేనటులు అర్థమగును బాగుగ గ్రహించనివారిచేఁ జేయఁబడు నిందయైనటులు స్పష్టముగఁ గానఁగలదు. పురుషసూక్తమునందుఁ జెప్పఁబడిన సిద్ధాంతము దివ్యమయినదియు, ప్రపంచమందెల్ల మతస్థులంగీకరింపఁదగినదియు నయియున్నయది.

ఈ సూక్తము తైత్తిరీయారణ్యకము ౩-౧౨ ప్రశ్నమునందును, ఋగ్వేదముయొక్క ౧౦-౯౦ మండలమునందును, శుక్లయజుర్వేదముయొక్క ౩౧-౧౧ అధ్యాయమునందును, అథర్వవేదముయొక్క ౧౯-౬ కాండమునందు నున్నయది. దీనిలో ముఖ్యమయిన మన్త్రము క్రిందనుదహరింపఁబడియున్నది. అది యేది అనఁగ:—

(౧) "బ్రాహ్మణోఽస్యముఖమాసీత్

(౨) బాహూరాజన్యఃకృతః

(౩) ఊరూతదస్యయద్వైశ్యః

(౪) పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజాయత

మొదటి వాక్యమునందున్న క్రియ "ఆసీత్" రెండవ వాక్యమునందున్న తద్ధిత "కృతః" మూడవ వాక్యమునందు "కృతః" అధ్యాహారము. నాలుగవ వాక్యమందు "అజాయత" అనునాగువు నాముక చేయఁబడినది. దీనియర్థము భిన్నముగునటులు ప్రతివారికిని దెల్పఁబడియున్నయది. "ఆసీత్" అనఁగ అయెను. "కృతః" అనఁగ చేయఁబడెను. "అజాయత" అనఁగ పుట్టెను. ఇందు భిన్నార్థంబులను భిన్నపదములను వాడుక చేసియున్న కారణంబు కించిదాలోచింపుడీ.

మనుష్యునకు మూఁడుజన్మములని మనువుచే జెప్పఁబడినది. " మాతురగ్రేఽధి జననం ద్వితీయం మౌంజిబంధనమ్ । తృతీయం యజ్ఞదీక్షాయాం ,, దీనింబట్టి మానవుల కు మూఁడు జన్మలు కలవు.

౧. శుక్లశోణిత జన్మ.

౨. కర్మ జన్మ.

౩. జ్ఞాన జన్మ.

పురుషసూక్తమందు ౧౨-౧౩-ఋక్కులచే నీజన్మల యొక్క సృష్టి చెప్పఁ బడినటులు విద్యారణ్య భాష్యమునందు వక్కాణింపఁబడినది. " పూర్వోక్తత్రయీసాధ్య బ్రాహ్మణాది సృష్టింవక్తుం అత్ర బ్రహ్మనాదీనాం పరిశ్నోత్తరే చ్యుత్తే,, (పు-౧౨)

అదియెటులనగి, " పద్భ్యాగ్ంశూద్రోఅజాయత "

శూద్రులు పాదములవలన పుట్టినారు. పాదములవలనయని చెప్పుటచే శూద్రత్వము మొదటిజన్మయని జెప్పఁబడినదిగనుకనె మనువుచే "మాతురగ్రే,, అని శ్లోకమందు చెప్పఁబడినది. " కృతిః ,, అనఁగ చేయుంబడుట వ్యాపారాది గుణములచే అనఁగ కృషిగోరక్షణ వాణిజ్యభూపరిపాలన జనరక్షణ శత్రుసంహారక గుణములచే బ్రాహ్మణ పు వారు వైశ్యక్షత్రియులుగ జేయఁబడుచున్నారని దెలియజేయుటకు గాను "కృ,, ధాతువువలనబుట్టిన " కృతిః ,, అనుశబ్దముపయోగింపఁబడినది.

కావుననే భాగవతమందు " కర్మణా వైశ్యతాంగతః,, (భాగ-నవమస్కంధ ద్వితీయాధ్యాయ శ్లోకం ౨౩) చూడఁదగును.

బ్రాహ్మణ జన్మమయిన తృతీయజన్మయజ్ఞాది దీక్ష లిపంచులచేగలుగ మన్నది, కావుననె మనువు " తృతీయంయజ్ఞదీక్షాయాం,, అని చెప్పిరి. మరియును హరివంశము నందు అ(౧౧-౯) "నాభాగారిష్టపుత్రౌ ద్వౌవైశ్యౌ బ్రాహ్మణతాంగతౌ,, అనియు, ఋషభ పుత్రులవిషయమయి శ్రీభాగవతం పంచమస్కంధం చతుర్థాధ్యాయమందు (ఏకాదశీగద్య) " యవీయాంస ఏకాశీతిర్జాయంతేయ పితురాదేశకరా మహాశా లీనా మహాశ్రోత్రియా యజ్ఞశీలాః కర్మవిశుద్ధాః బ్రాహ్మణాబభూవుః ,, అని చెప్పంబడినది.

ఇంమువలన బ్రాహ్మణాది సృష్టి ఏవరికార్యమునకయిన దీపురుషసూక్తము ముగ దెలియ జేయుచున్నది.

ఈ ౧౩-వ మన్త్రము ధ్యానయజ్ఞమందు బ్రహ్మయొక్క అవయవములందే దేవ ఆరోపితమో తెలియజేయుటయే గాక వర్ణముల ఏర్పాటునుగూడ తెలియజేయుచున్నది. ఆరోపణార్థము ౧౫-వ పుటయందు వ్రాయంబడినది. వర్ణవిచక్షణ ఇచ్చట చెప్పంబడినది. పుట్టుకవల్లనే బ్రాహ్మణత్వము కాని, తపస్సుచే గాదనియే శ్రుతి యందు చెప్పంబడిన "అదీక్షిష్టాయం బ్రాహ్మణః" (తై.సం. ౬.౧. ౪.౩.౫.) యనువాక్యమేమి కావలయును.

ఆపస్తంబులవారు (శ్రౌతసూత్రం ౧౦-౧౩౭) ఈశ్రుతి ననుసరించియే రాజన్యవైశ్యులకు బ్రాహ్మణశబ్దము ప్రయోగించవలయునని కంఠోక్తిగ జెప్పియున్నారు. "బ్రాహ్మణో వా ఏష జాయతే యో దీక్షతే తస్మాద్రాజన్యవైశ్యావపి బ్రాహ్మణ ఇత్యేవ వేదయతి" దీక్ష చేయువాడు బ్రహ్మవలన అనగ వేదమువలన బుట్టినవాడగుచున్నాడు. గనుక రాజన్యవైశ్యులు దీక్ష చేసిరేని బ్రాహ్మణశబ్దము వాడవలసినది. ఇట్టియర్థమునే ఆపస్తంబ శ్రౌతసూత్రభాష్యకర్తయగు శ్రీరుద్రదత్తాచార్యులవారు చెప్పియున్నారు. ఎట్లనిన "కథంతయోః బ్రాహ్మణత్వమితి అపేక్షాయాం బ్రహ్మణః వేదాత్ ఖల్వపి పునః జాయతే యో దీక్షతే" ఇట్టి ప్రమాణములు వేదమందును సూత్రమందును స్మృతియందును పురాణమందును జెప్పియున్నను పురుషసూక్తమునకు అపార్థము చెప్పి వేదమతమును నిందించువారి విషయంబయి యేమి చెప్పనగు.

గనుక ఓ ఆర్యోత్తములారా! మీరు వేదమును వేదార్థమును బాగుగ దెలిసికొని నిర్మలమయిన వేదాంత సిద్ధాంతముల నాక్షేపించు అన్యమత సిద్ధాంతములను ఖండించి ఆర్యమతమును స్థాపింపుడీ.

ఈ గ్రంథము అనువ్యాఖ్యానములు గలిగి తెనుగర్థముతో ప్రచురింపబడినది. శాఖలలో పాఠభేదములుండుటం జేసి వానినన్నిటిని ప్రత్యేకముగ నిందు వివరింపబడును.

ఓమ్.

పరబ్రహ్మణేనమః.

ఆన్ధ్రటీకా సంస్కృతభాష్యటీకోపేతమ్.

పు రు ష సూ క్త

శాన్తిః.

ఓం. తచ్ఛం యోరావృణీమహే। గాతుం యజ్ఞాయ। గాతుం యజ్ఞపతయే। దైవీస్వస్తిరస్తు నః। స్వస్తిర్మానుషేభ్యః। ఊర్ధ్వం జిగాతు భేషజం। శన్నో అస్తు ద్విపదే। శం చతుష్పదే। ఓం శాంతిశ్శాంతిశ్శాంతిః॥

(దీనియర్థము దశశాంతులలో ముద్రించుచున్నారము.)

ప్రథమాఋక్

ఋషిః నారాయణః. ఛందః. అనుష్టుప్.

మం ॥౧॥ సహస్రశీర్షా పురుషః। సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్।

సభూమిం విశ్వతో వృత్వా। అత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్।

అర్థము॥ పురుషః = భగవంతుడు, సహస్రశీర్షా = (సర్వప్రాణులలోనుండుటచే) అనంతశిరస్సులుగలవాడు, సహస్రాక్షః = అసంఖ్యాకములగు నేత్రములు గలవాడు, సహస్రపాత్ = అగణ్యములగు పాదములుగలవాడును, సః = ఆ భగవంతుడు భూమిం = భూమిని, విశ్వతః = అంతటను, వృత్వా = వ్యాపించి, దశాంగులం = నాభి ప్రదేశము మొదలు పదియంగుళములు పరిమితిగల ప్రదేశమున అనగ హృదయప్రదేశమున, అతి+అతిష్ఠత్ = అతిక్రమించియుంచున్నాడు॥

తాత్పర్యము॥ సర్వప్రాణులలో నుండుటచేత భగవంతుడనంత శిరస్సులును, అసంఖ్యాక నేత్రములును, అగణ్యపాదములును గలవాడయి భూమియందంతటను వ్యాపించి భక్తులయొక్క హృదయమునందుంచున్నాడు॥

(" దశాంగులం అనుపదముయొక్క అర్థమునుగూర్చి యీదిగువ వ్రాయంబడిన శుక్లయజుర్వేద మహీధరభాష్యము జూడందగినది")

౧. యజుర్వేద ఆరణ్యక విద్యారణ్య భాష్యము॥ "ఏతైరేకాదశభిరను వాకై శ్చాతుర్హోత్రీయ చయనమన్త్రా ఉక్తాః॥ అథ నారాయణనామ్నా పురుషసూక్తనా మ్నా చ వ్యవహ్రియమాణోఽనువాక ఉచ్యతే। తస్య వినియోగం మహాగ్నావాపస్తమ్బ ఆ హ।పురస్తాత్ ప్రతీచీం పురుషాకృతిం చినోతి పురుషశిరో భవతి సహస్రశీర్షా పురుష ఇత్యు పహితాం పురుషేణ నారాయణేన యజమాన ఉపతిష్ఠతేతి। బ్రహ్మమేధేఽపి ప్రేతదా హోపస్థానే వినియోగం భరద్వాజ ఆహ। నారాయణాఖ్యముపస్థానమితి। అయం చోత్త రశ్చేత్యుభావనువాకౌ నారాయణసంజ్ఞౌ నారాయణాఖ్యేన కేనచిత్ ఋషిణా దృష్టత్వా త్ జగత్కారణస్య నారాయణాఖ్యస్య పురుషస్య ప్రతిపాదకత్వాత్। తత్రాస్మిన్ ద్వాదశేఽనువాకే ప్రథమామృచమాహ (౧) "సహస్రశీర్షా-అత్యతిష్ఠద్దశాంగులం" (౧) ఇతి।సర్వప్రాణిసమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాడాఖ్యో యః 'పురుషః' సోఽయం 'స హస్రశీర్షా' సహస్రశబ్దస్యోపలక్షణత్వాత్। అనన్తైః శిరోభిర్యుక్త ఇత్యర్థః। యాని సర్వప్రాణినాం శిరాంసి తాని సర్వాణి తద్దేహాన్తఃపాతిత్వాత్తదీయాన్యేవేతి। సహస్రశీర్షత్వం। ఏవమక్షిషు పాదేష్వపి యోజనీయం। 'సః' పురుషః 'భూమిం' బ్రహ్మాండ గోలకరూపాం 'విశ్వతో' వృత్వా, సర్వతః పరివేష్ట్య, దశాఙ్గులపరిమితం దేశం 'అత్యతిష్ఠ త్', అతిక్రమ్య స్థితః। దశాఙ్గులమిత్యుపలక్షణం। బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యా వస్థిత ఇత్యర్థః,,॥ (పుట. 3–౨౭)

౨. రామానుజాచార్యభాష్యము॥ "మన్వాదయః పురుషసూక్త వైభవమా హుః॥ తథాహి॥ యోఽనూచానో ద్విజం గత్వా పాతకాపద్గతో భవేత్। స పఠేత్పౌరుషం సూ క్తం జలస్థశ్చింతయన్ హరిమితి। రహస్యప్రాయశ్చిత్తే మనునోక్తం। జప్త్వైవ పౌరుషం సూ క్తం ముచ్యతే గురుతల్పగః- బ్రహ్మయజ్ఞే ద్విజన్మా సూక్తం పౌరుషం చింతయన్ హరిమితి స సర్వాన్ జపతే వేదాన్ సాంగోపాంగాన్ ద్విజోత్తమ ఇతి। శ్లో॥ ఆరాధనే ఋ గ్విధానేచ శౌనకః - ఆద్యయావాహయేద్దేవం ఋచా తం పురుషోత్తమం ద్వితీయ యాసనం దద్యాత్ పాద్యం చైవ తృతీయయా। అర్ఘ్యం చతుర్థ్యా దాతవ్యం పంచమ్యా చమనీయకం। షష్ఠ్యా స్నానం ప్రకుర్వీత సప్తమ్యా వస్త్రమేవచ॥ యజ్ఞోపవీతమష్ట మ్యా నవమ్యా గంధమేవచ। దశమ్యా పుష్పదానంచ ఏకాదశ్యా చ ధూపకమ్। ద్వాద శ్యా చ తథా దీపం త్రయోదశ్యా చరుం తథా। నీరాజనం చతుర్దశ్యా పంచదశ్యా ప్రదక్షిణం షోడశ్యోద్వాసనం కుర్యాద్ దేవమారాధయేద్ధరిమితి॥ దద్యాత్పురుషసూక్తేన యః పుష్పాణి సమర్పయేత్॥ అర్చితం స్యాజ్జగదిదం తేన సర్వం చరాచరం।తస్మాత్పురుష సూక్తార్థం ప్రపన్నస్సాత్త్వికో యతస్స్మరేత్॥ తతో విరక్తస్సుమునిస్సర్వభూత సమో భవేత్ నాపాయతాత్పురుషస్సైవ సూక్తజాప్యం సుదుర్లభేత్ । ఇహైవ పుణ్యపాపాభ్యాంస్థిరా

భ్యాం ముచ్యతేభయాత్ । తతోహృదంబుజాతస్థం పరమాత్మా నమచ్యుతం॥ దిగ్దేశకాలావస్థాద్యైరనవచ్ఛేద్యలక్షణం। వృద్ధిక్షయవిహీనంశశ్వత్ జ్ఞానరూపం సునిర్మలం॥ పరమాణోరణీయాంసం స్వచ్ఛస్ఫటికసన్నిభం। సర్వాధార మనాద్యంతంసు సూక్ష్మమజమవ్యయమ్॥ సర్వాధ్యక్షం సర్వగతంనిత్యంవ్యాపకమక్షయం॥ తస్యజ్ఞానెనభక్త్యాచతత్తుల్యోభవతి ధ్రువం॥ ఇత్యాదిక మనుసంధేయం భగవాన్ శ్రియఃపతిరఖిలహేయప్రత్యనీక కల్యాణైకతానః శ్రీవైకుంఠ శ్రీభూమి నీళాదిదివ్యమహిషీభిః అనంతగరుడ విష్వక్సేనాది నిత్యసూరిభిర్ముక్తైశ్చానవరత పరిచరిత చరణ నలినయుగలోపి-ఆశ్రితరక్షణార్థం లీలావిభూతౌ క్షీరాబ్ధావనంత గరుడవిష్వక్సేనాది భిస్సహానిరుద్ధరూపేణావతీర్ణం అనిరుద్ధనారాయణం పఞ్చభిః ప్రభావై స్తోతు కామాసతీ-తత్ర ఆదౌ భగవతః అనిరుద్ధనారాయణస్య సర్వదేశవ్యాప్తిరూపాం విభూతిం ప్రథమయా ఋచాప్రతిపాదయతి శ్రుతిః।సహస్ర శీర్షపురుష ఇతి-సహస్రాణి అనంతాని శిరాంసియస్యసః-సహస్ర శీర్షః-శిరసన్ ఛందసీతి శిరశ్శబ్దస్య శీర్షన్నాదేశః । సహస్ర శీర్షందేవమితి. అనేక వక్త్రనయన మిత్యుపబృంహితం। పురుషః-భగవానితి శబ్దోయంతథాపురుష ఇత్యపి నిరుపాధిక వర్తతే।వాసుదేవ సనాతన ఇతి-పాద్మోక్తేః సఏవ వాసుదేవో సాసాక్షాత్పురుష ఉచ్యతే॥ స్త్రీప్రాయమితరత్సర్వం జగద్బ్రహ్మపురస్సర మిత్యుక్తం। పురుషసంజ్ఞే, శరీరెస్మిన్ శయనాత్పురుషో హరిరిత్యుక్తం-పురుబహుసనోతీతిపురుషః। సకారస్య షకారాదేశః। సర్వపరిపూర్ణత్వాత్పురుషః పుండరీకాక్ష ఇతిచోక్తం-సహస్రాక్షః సహస్రాణి అక్షీణి నేత్రాణియస్యసః। సహస్రాక్షః అనేకవక్త్రనయనమిత్యాదికముక్తం. సహస్రపాత్. సహస్రాణి పాదాయస్యసః॥ అనంతశీర్షానంతనేత్రానంతపాదవాన్ శ్రీమన్నారాయణ ఇత్యర్థః సభూమిం విశ్వతోవృత్వాఅత్య తిష్ఠద్దశాఙ్గులమితిభూమిం-భూలోకంసః నారాయణః విశ్వతః సర్వతోవృత్వా వ్యాప్యభూమెరుపర్యధోదివ్య మానచతుర్దశలోకాన్ వ్యాప్యస్థిత ఇత్యర్థః। అత్యతిష్ఠద్దశాంగులం-పంచాశత్కోటి యోజనపరిమిత బ్రహ్మాండం అత్యతిష్ఠత్ । అతిక్రమితవాన్ । ఏతత్సర్వం ప్రపంచంతస్యనారాయణస్య దశాఙ్గుళ పరిమితమిత్యర్థః॥ అతిక్రమ్యస్థిత వానిత్యర్థః-పాద్మే-భువనకోశాధ్యాయే॥ భూమేశ్చ బహిర్బ్రహ్మలోకస్య చాంతరాళంతదుద్భవ। యోజనానామనంతత్వా ద్దశాఙ్గుళమిదం విదురితి॥సహస్రశీర్షత్వ సహస్రాక్షత్వ సహస్రచరణత్వాది విశిష్టోభగవాన్నారయణః పంచాశత్కోటి యోజనపరిమితబ్రహ్మాండం సర్వమతి క్రమ్యస్థిత ఇతిగమ్యతే"॥
(పు. ౨౩౫.)

3. ఋగ్వేదవిద్యారణ్యభాష్యము॥ "సహస్ర శీర్షేతిషోడశర్చం షష్ఠం

సూక్తం॥నారాయణో నామర్షిరంత్యా త్రిష్టుప్ శిష్టా అనుష్టుభః । అవ్యక్తమహదాది విలక్షణశ్చేతనో యః పురుషః । వే. సూ-౧-౪-౧ । పురుషాన్న పరం కించిత్ కా-ఉ-౩-౧౧ । ఇత్యాది శ్రుతిషు ప్రసిద్ధః । స దేవతా తథా చానుక్రాంతం । సహస్రశీర్షా షోడశ నారాయణః పౌరుషమానుష్టుభం త్రిష్టుబంతం త్వితి । గతో వినియోగః॥ సర్వప్రాణిసమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాడాఖ్యో యః పురుషః సోఽయం సహస్రశీర్షా । సహస్రశబ్దస్యోపలక్షణత్వాదనంతైః శిరోభిర్యుక్త ఇత్యర్థః । యాని సర్వప్రాణినాం శిరాంసి తాని సర్వాణి తద్దేహాంతః పాతిత్వాత్ తదీయాన్యేవేతి సహస్రశీర్షత్వం । ఏవం సహస్రాక్షత్వం సహస్రపాదత్వం చ । స పురుషో భూమిం బ్రహ్మాండగోలకరూపాం విశ్వతః॥ సర్వతో వృత్వా పరివేష్ట్య దశాంగులం దశాంగులపరిమితం దేశమత్యతిష్ఠత్ । అతిక్రమ్య వ్యవస్థితః । దశాంగులమిత్యుపలక్షణం బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యావస్థిత ఇత్యర్థః॥"

౪. ఋగ్వేద మధ్వభాష్యము॥ "హరేర్మహత్త్వతోఽత్వాదక అఖండిత సర్వదేహి దేహస్థిత పురుషనామకమూర్తి త్రయస్య మహిమా కథ్యతే అస్మిన్ సూక్తే । తత్ర బ్రహ్మణా హరిం ప్రతిమానస యజ్ఞకరణ ప్రకారస్సకలసృష్టి ప్రకారో దేవానాం జ్ఞానకర్మయజ్ఞాభ్యాం కృతనారాయణ పూజాప్రకారశ్చ మోక్షప్రాప్తి ప్రకారశ్చేత్యేతత్సర్వం ప్రతిపాద్యతే॥ పురుషః పూర్ణష్షడ్గుణః । నారాయణః; అనంతశిర ఆద్యవయవత్వాత్సహస్రశీర్షాదిః । సః । అనంతశిర ఆదిమత్త్వేన ప్రసిద్ధః పురుషః । భూమిం భూమ్యుపలక్షిత బ్రహ్మాండం తత్సహిత బ్రహ్మాదిచేతనవర్గం । విశ్వతః । సర్వకాలేషు । వృత్వా వ్యాప్య । దశాంగులం ప్రాదేశమాత్రం బ్రహ్మాది జీవహృదయం । అత్యతిష్ఠత్ అన్తర్నియామకతయా సర్వాతిశయత్వేన తస్థౌ"

౫. శుక్లయజుర్వేద మహీధర భాష్యము॥ "రమాకాన్తం గిరం నత్వా హేరమ్బం శివమంబికాం । ఏకత్రింశోఽధునాధ్యాయో వేదదీపో వితన్యతే॥ కాత్యా-వియుక్తాన్ బ్రహ్మాభిష్టౌతి హోతృవదనువాకేన సహస్రశీర్షేతి । అస్యార్థః । వియుక్తాన్ బ్రాహ్మణమిత్యాది పశూన్ సహస్రశీర్షేత్యనువాకేన షోడశర్చేన బ్రహ్మా స్తౌతి । హోతృవదితి త్రిః ప్రథమాం త్రిరుత్తమామిత్యాద్యుక్త ప్రకారేణేత్యర్థః । కా. త్రిధాతవ్యాన్తే సమారోప్యాగ్నీ ఆత్మన్యగ్నీ సూర్యముపస్థాయాదృశ్యః సమ్భృత ఇత్యనువాకేన సావపేక్షమాణో అరణ్యం గత్వాపి ప్రవ్రజేద్గ్రామే వా నివసేన్న గణోఽయః । త్రిధాతవీ ఉదవసానీయేష్టిః తదన్తే అయంతే యోనిరిత్యగ్నీ ఆత్మని సమారోప్య తదుపాత్మనామన్యత్ర ప్రవేశ్యాదృశ్యః సమ్భృత ఇతి । మధ్యే చేనానువాకేన సూర్యముపస్థాయ ప్రత్యాసవలక్ష్యదంగత్వా గ్రామం నాగచ్ఛేత్ । వానప్రస్థో భవేదిత్యర్థః । యద్వా

గ్రామమేవన్తు మిచ్ఛన్ అరణ్యోరగ్నిం సమారోప్యాశ్రోణ్ పస్థానానన్తరం గ్రామేగ త్వాయజ్ఞానుకుర్యాదితి సూత్రార్థః॥ అథమన్త్రార్థః । నారాయణపురుషదృష్టా జగద్బీజపురుషదేవత్యాః షోడశఋచః పఞ్చదశానుష్టుభః షోడశీత్రిష్టుప్ । బ్రహ్మణె బ్రాహ్మణమిత్యాద్యాః పురుషమేధరూపస్య పరమాత్మనో అవయవాః పూర్వాధ్యాయాన్తె ప్రోక్తాస్తేషామవయవీ పురుషాత్రిస్తూయతే । అవ్యక్తమహదాదివిలక్షణ శ్చేతనోయః పురుషః పురుషాన్నపరం కిఞ్చిత్యాది శ్రుతిషుప్రసిద్ధః । సర్వప్రాణి సమష్టిరూపో బ్రహ్మాండదేహో విరాజాఖ్యోఅస్తి । కీదృశః సహస్రశీర్షా సహస్రశబ్దో బహుత్వవాచీ । సంఖ్యావాచకత్వే సహస్రాక్ష ఇతివిరోధప్రాప్త్యాత్ నేత్రం సహస్రద్వయమేవభావ్యం । తతః సహస్రమ సంఖ్యానిశీర్షాణి శిరాంసియస్యసః శీర్షణ్ చ్ఛన్దసీతిశిరః శబ్దస్య శీర్షన్నాదేశః శిరోగ్రహణం సర్వావయవోపలక్షణం । యాని సర్వప్రాణినాం శిరాంసితాని సర్వాణి తద్దేహాన్తః పాతిత్వాత్తస్యైవేతి సహస్రశీర్షత్వం । ఏవముత్తరత్రాపి । సహస్రాక్షః సహస్రమక్షీణియస్య సః అక్షిగ్రహణం సర్వజ్ఞానేన్ద్రియోపలక్షణమ్ । సహస్రపాత్ సహస్రంపాదాయస్య సంఖ్యాసుపూర్వస్యేతి పాదస్యాన్త్యలోపః పాదగ్రహణం కర్మేన్ద్రియోపలక్షణం । సః పురుషో భూమిం బ్రహ్మాండగోళరూపాం సర్వతః తిర్యక్ ఊర్ధ్వమధశ్చస్పృత్వా వ్యాప్య స్పృశోరణి వ్యాప్తికర్మణయద్వా భూమిశబ్దో భూతోపలక్షకః పఞ్చభూతాని వ్యాప్యదశాఙ్గుల పరిమితం దేశమత్యతిష్ఠత్ అతిక్రమ్యావస్థితః । దశాఙ్గులమిత్యుపలక్షణమ్ బ్రహ్మాండాద్బహిరపి సర్వతో వ్యాప్యావస్థిత ఇత్యర్థః । యద్వానాభేః సకాశాద్దశాఙ్గులమతిక్రమ్యహృదిస్థితః నాభిత ఇతికుతోలభ్యతేకతమఆత్మేత్యుపక్రమ్య సోఽయం విజ్ఞానమయః ప్రాణేషుహృద్యన్తర్జ్యోతిరితి శ్రుతేఃవిజ్ఞానాత్మనో హృద్యవస్థానం కర్మఫలోపభోగాయ అన్తర్యామిణో నియన్తృత్వేన తదుక్తం ద్వాసుపర్ణా సయుజాసఖాయా సమానంవృక్షంపరిషస్వజాతే తయోరన్యః పిప్పలంస్వాద్వత్త్యనశ్నన్నన్యోఽ భిచాకశీతి ఇతి॥ సపురుషోఽగ్ని దేవతా తథాచశ్రుతిః ఇమేవై లోకాః పూరయమేవపూరుషోయోఽయం పవతేసోఽస్యాంపురిశేతె తస్మాత్పురుష ఇతి''॥ (౩౧, ౧)

౬. శుక్లయజుర్వేద దయానందభాష్యము॥ "(సహస్రశీర్షా) అత్రమన్త్రే పురుష ఇతిపదంవిశేష్యమస్తి సహస్రశీర్షేత్యాదీని విశేషణానిచ అత్రపురుషశబ్దార్థేప్రమాణాని॥ పురుషంపురిశయ ఇత్యాచక్షీరన్ । ని. అ. ౧. ఖం. ౧౩॥(పురి)పురిసంసారేశేతె సర్వమభివ్యాప్యవర్తతె సపురుషః పరమేశ్వరః పురుషఃపురుసాదః పురిశయః పూరయతేర్వా పూరయత్యన్తరిత్యన్తర పురుష మభిప్రేత్య యస్మాత్పరం నాపర

మస్తికించిద్యస్మాన్నాణీయోనజ్యాయోఽస్తికించిత్ ॥వృక్షఇవస్తబ్ధోదివి తిష్ఠత్యేకస్తేనే
దం పూర్ణంపురుషేణ సర్వమిత్యపినిగమోభవతి । ని. (అ. ౨. ఖం 3.) (పురుషః)
పురిసర్వస్మిన్సంసారేఽభివ్యాప్య సీదతివర్తత ఇతి (పూరయతేర్వా) యస్స్వయం
పరమేశ్వరఇదం సర్వంజగత్స్వ స్వరూపేణపూరయతి వ్యాప్నోతి తస్మాత్సపురుషః,
యోఽతీవసూక్ష్మస్యాన్తరత్మదేశేఽభి వ్యాప్యపూరయతి తిష్ఠతి సపురుషః తమన్తర పురు
షమన్తర్యామిణం పరమేశ్వర మభిప్రేత్యేయ మృక్ప్రవృత్తాస్తి (యస్మాత్పరం)
యస్మాత్పూర్ణాత్పరమేశ్వరాత్పురుషాఖ్యాత్పరం ప్రకృష్టముత్తమం కించిదపి వస్తు
నాస్త్యేవపూర్వంవా (నాపరమస్తి) యస్మాదపరమర్వాచీనం తత్తుల్యముత్తమం వాకిం
చిద పివస్తునాస్త్యేవ । తథాయస్మాదణీయః సూక్ష్మం జ్యాయః స్థూలం మహద్వాకిం
చిదపి ద్రవ్యంవాభూతం నభవతి నైవచ భవిష్యతీత్యవధేయం । యస్తబ్ధోనిష్కంపః
సర్వస్యాస్థిరతాంకుర్వన్ సన్ స్థిరోఽస్తి । కఇవ (వృక్షఇవ) యథావృక్షః శాఖాపత్ర
పుష్ప ఫలాదికంధారయన్ తిష్ఠతి । తథైవపృథివీ సూర్యాదికం సర్వంజగద్ధారయన్పర
మేశ్వరోఽభి వ్యాప్యస్థితోఽస్తీతి యస్త్వేకో అద్వితీయోఽస్తి నాస్యకశ్చిత్సజాతీయో
విజాతీయోవా ద్వితీయ ఈశ్వరోఽస్తీతి । తేనపురుషేణ పరమాత్మనాయతః ఇదంస
ర్వంజగత్ పూర్ణంకృతమస్తితస్మాత్పురుషః పరమేశ్వర ఏవోచ్యతే । ఇత్యయంమ
న్త్రోనిగమో నిగమనంపరం ప్రమాణం భవతీతివేదితవ్యం । సర్వంవై సహస్రం స
ర్వస్యదాతాసీత్యాది. శ. కాం. ౭. అ. ౫॥ (సర్వం) సర్వమిదం జగత్సహస్రనా
మకమస్తీతి విజ్ఞేయం । (సహస్రశీ) సహస్రాణ్యసంఖ్యాతాన్యక్షరాదీనాం శిరాంసి
యస్మిన్పూర్ణే పురుషే పరమాత్మని సహస్రశీర్షాపురుషః (సహస్రాక్షః స.) అక్ష్య
ాదీనాం సహస్రాణ్యక్షీణ్యస్మిన్ ఏవమేవసహస్రాణ్యసంఖ్యాతాః పాదాశ్చయ
స్మిన్వర్తన్తేస సహస్రాక్షః సహస్రపాచ్చ (భూమిగ్ంసర్వతస్స్పృత్వా) సపురుషః
పరమేశ్వరః సర్వతః సర్వేభ్యో బాహ్యాన్తర్దేశేభ్యోభూమిరితి) భూతానాముపలక్ష
ణంభూమిమారభ్యప్రకృతిపర్యన్తం సర్వంజగత్స్పృత్వాభి వ్యాప్యవర్తతే। (అత్య)
దశాఙ్గులమితి బ్రహ్మాండస్యాదశోపలక్షణం । అఙ్గులమిత్యవయవోపలక్షణేన మి
తస్య జగతోఽతిరిక్తాంగాంభవతి పఞ్చస్థూలభూతాని పఞ్చసూక్ష్మాణిచైతదుభ
యంమిలిత్వా దశావయవాఖ్యంసకలంజగదస్తి । అన్యచ్చ । పఞ్చప్రాణాః సేన్ద్రియం
చతుష్టయమన్తఃకరణం దశమోజీవశ్చ ఏవమేతావన్తి జీవస్యహృదయం దశాఙ్గులాన్తరి
మితంచ తృతీయంగృహ్యతే । ఏతత్త్రితయంవ్యాప్యాతిష్ఠత్ ఏతస్మాత్త్రిత
ద్బహిరపి వ్యాప్తస్సన్నవస్థితః । అర్థాద్బహిరన్తశ్చ పూర్ణోభూత్వాపరమేశ్వరోఽత్ర
వతిష్ఠత ఇతివేద్యం" ॥

పురుషసూక్తమ్.

ద్వితీయాఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥ ౨॥ పురుషఏవేదగ్ంసర్వమ్ । యద్భూతంయచ్చభవ్యమ్ ।

ఉతామృతత్వస్యేశానః । యదన్నేనాతిరోహతి॥

౨॥ యత్ = ఏ కారణమువలన. అన్నేన = అన్న హేతుకమగు జగత్తుతో (అనగా అన్నముచేతజీవించెడిజగత్తుకంటె) అతి+రోహతి = అతిక్రమించుచున్నాడో (ఆ కారణమువలన) భూతం = అతీతమయిన, యత్ = ఏజగత్తు (కలదో) చ = వర్తమానకాలీనమగు, (ఏజగత్తుగలదో) ఇదం+సర్వం = ఈ సమస్తమయిన జగత్తును, పురుషఏవ = భగవంతుడే (నిర్మించుచున్నాడు) ఉత = మరియు, అమృతత్వస్య = మోక్షమునకు, ఈశానః = స్వామి (యగుచున్నాడు)॥

తా॥ ఏ హేతువచే భగవంతుడు జగదతీతుడై యున్నాడో ఆ హేతువుచేనా భగవంతుడే సర్వజగత్స్రష్టయును, మోక్షస్వామియునని తెలియందగును॥

౧. యా॥అ॥విద్యా॥భా॥ "అథద్వితీయమాహ,, పురుషఏవేదగ్ం-యదన్నేనాతిరోహతి. ఇతి । 'యద్భూతం' అతీతంజగత్, 'యచ్చభవ్యం', భవిష్యజ్జగత్, యదపి ఇదం,వర్తమానంజగత్, తత్ 'సర్వం, పురుషఏవ' యథాఽస్మిన్-కల్పేవర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్పురుషస్యావయవాః, తథైవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్యం । 'ఉత, అపి,చ'అమృతత్వస్య, దేవత్వస్య అయం 'ఈశానః' స్వామీ యస్మాత్ కారణాత్' 'అన్నేన, ప్రాణినాం భోగ్యేనాన్నేన నిమిత్తభూతేన, 'అతిరోహతి, 'స్వకీయకారణావస్థామతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయ జగదవస్థాస్వీకారాత్ నేదన్తస్య వస్తుత్వమిత్యర్థః,,॥ (పు: 3-౨)

౨. యా॥ రా॥భా॥ "ఏవంసర్వదేశవ్యాప్తస్య మభిధాయకాలతోవ్యాప్తిం ద్వితీయాఋగ్వదతి-పురుషఏవేదమితి-యదిదంవర్తమానం కార్యజాతమస్తి తత్సర్వం పురుషఏవ. సర్వస్యాపికార్యవర్గస్య శ్రీమన్నారాయణ శరీరత్వాత్ శరీరశరీరిణోరభేదాధ్యవసాయః కృశోదేవోమనుష్య ఇత్యాదివత్॥ యద్భూతం యచ్చభవ్యం । భూతభవిష్యద్వర్తమానకాలేషు విద్యమానం సర్వమిదంజగత్-పురుషఏవ-నారాయణ ఏవతన్నారాయణం ॥యదాదేవాశ్రుతిః పురస్తాదవతిష్ఠతే । సవై భూతంభవ్యంచ

భవచ్ఛాపియద్గిష్ఠిరేతి॥ ఉత-కించ-అమృతత్వస్య-ఆశ్రితజన ప్రదేయమోక్షస్య-ఈశానః-దాతేత్యర్థః-అమృతంమోక్షదవాస్మి ఇతినిఘంటుః-యత్ చిదచిత్కార్యజాతమస్తి-తద్-అన్నేన అత్తుమర్హేణాన్నేన అతిరోహతి-తిరోహితంభవతి యథాతథా కరోతి-రక్షతీత్యర్థః,,॥

3. ఋ॥ విద్యా॥భా॥ "యదిదంవర్తమానం జగత్తత్సర్వం పురుషఏవ। యచ్చభూతమతీతం జగద్యచ్చభవ్యంభవిష్యజ్జగత్ తదపిపురుషఏవ। యథాస్మిన్కల్పేవర్తమానాః ప్రాణిదేహాఃసర్వేఽపి విరాట్ పురుషస్యావయవాస్తథైవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్య మిత్యభిప్రాయః। ఉతాపిచ। అమృతత్వస్య దేవత్వస్యాయమీశానఃస్వామీ।యద్యస్మాత్కారణా దన్నేనప్రాణినాంభోగ్యేనాన్నేననిమిత్తభూతేనా తిరోహతిస్వకీయాం కారణావస్థామతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానాం జగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయజగదవస్థాస్వీకారాన్నేదం తస్యవస్తుతత్వ మిత్యర్థః,,॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥భా॥"భూతమతీతంయత్ -భవ్యంభావియత్ -చశబ్దాద్విద్యమానంయత్।తదిదంసర్వంజగత్। పురుషఏవ-పురుషేశాదకం-నకేవలంసంసారిజాతకంకింత్వమృతత్వస్యోత ముక్తవర్గస్యాపిఈశానః।ముక్తవర్గాంవిశినష్టియదితి-యన్ముక్తజాతం అన్నేనఅన్నంమరణాది ధర్మోపపన్నం సంసారిజాతం-అతిరోహతి-అతివర్తతే"॥

౫. శుక్లయ॥మహీ॥భా॥"యత్ ఇదంవర్తమానంజగత్ తత్సర్వంపురుషఏవయత్ భూతమతీతం జగత్ యచ్చభావ్యం భవిష్యంజగత్ తదపిపురుషఏవ యథాస్మిన్కల్పే వర్తమానాః ప్రాణిదేహాః సర్వేఽపి విరాట్ పురుషస్యావయవాః తథైవాతీతాగామినోరపి కల్పయోర్ద్రష్టవ్యమితిభావః।ఉతాపిచ అమృతత్వస్య దేవత్వస్య ఈశానః స్వామీసపురుషః యత్ యస్మాత్ అన్నేన ప్రాణినాం భోగ్యేనాన్నేన ఫలేననిమిత్తభూతేనాతిరోహతి స్వయంకారణావస్థా మతిక్రమ్య పరిదృశ్యమానాంజగదవస్థాం ప్రాప్నోతి తస్మాత్పురుషఏవ। ప్రాణినాం కర్మఫలభోగాయ జగదవస్థా స్వీకారాన్నేదం తస్యవస్తుతత్వమిత్యర్థః యద్వాసర్వం పురుషశ్చేత్తర్హి పరిణామిత్వాత్ త్రాహ అమృతత్వస్యామరణ ధర్మత్వస్యేశానః ముక్తిరీశః యోహిమోక్షస్యేశోదాతా ప్రయచ్ఛతీత్యర్థః।కిఞ్చయత్ జీవజాతమన్నేనాతిరోహతి ఉత్పద్యతే తస్యసర్వస్య ఈశానః బ్రహ్మాదిస్తంబపర్యన్తో భూతగ్రామ ఉక్తః తస్యాన్నేనైవస్థితేః ఇత్యథవాన్నాధీనా ఉత్పత్తిస్థితిశ్రుతేః,,॥ (3౧. ౨)

౬. శుక్లయ॥దయా॥భా॥ "(పురుషఏవ) ఏతద్విశేషణయుక్తః పురుషః పర మేశ్వరః (యద్భూతం) యజ్జగదుత్పన్నమభూత్ యద్భావ్యముత్పత్స్యమానంచ కా గాద్వర్తమానంచ తత్త్రికాలస్థం సర్వవిశ్వం పురుషఏవ కృతవానస్తి నాన్యః । నైవా తో౽హిపరః కశ్చిజ్జగద్రచయితాస్తీతి నిశ్చేతవ్యం । ఉతాపిసఏవేశాన ఈషణశీలఃసర్వ స్యేశ్వరో౽మృతత్వస్య మోక్షభావస్య స్వామిదాతాస్తి । నైవైతద్దానేకస్యాప్య స్యాస్య సామర్థ్యమస్తీతి । పురుషోయద్యస్మాదన్నేన పృథివ్యాదినాజగతా సహాతిరో హతి వ్యతిరిక్తస్సన్ జన్మాదిరహితో౽స్తి । తస్మాత్స్వయమజః సన్ సర్వం జనయతి స్వసామర్థ్యాదికారణాత్కార్యం జగదుత్పాదయతి । నాస్యాదికారణం కించిదస్తికించ సర్వస్యాది నిమిత్తకారణం పురుషఏవాస్తీతి వేద్యమ్.,॥

తృతీయాఋుక్

ఋుషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్,

మ ॥3॥ ఏతావానస్యమహిమా । అతో జ్యాయాగ్ శ్చపూరుషః ।
పాదో౽స్యవిశ్వాభూతాని । త్రిపాదస్యామృతన్దివి॥

అ॥ అస్య=ఈభగవంతునియొక్క, మహిమా=సామర్థ్యము, ఏతావాన్= ఈపూర్వోక్తప్రకారమయినది.చ=మరియు, పురుషః=భగవంతుడు, అతః=ఈపూ ర్వోక్తప్రకారముకంటె, జ్యాయాన్=అధికుడు,విశ్వా=సమస్తమయిన, భూతాని= ప్రాణులు, అస్య=ఈభగవంతునియొక్క, పాదః=తురీయాంశము ఆధారముగాగలవి, అస్య=ఈభగవంతునియొక్క, త్రిపాత్=అంశత్రయము, అమృతం=నాశనరహిత మయినది, దివి=స్వప్రకాశమునందుంమన్నది॥

తా॥ ఈసర్వజగత్తు భగవంతునిలో నేకదేశమునందుంమన్నది । భగవంతుని యొక్క మూడుభాగములు జగదతీతములయి ప్రకాశించుచున్నవి॥

య॥ అ॥ విద్యా॥భా॥ "అథతృతీయామహ । ఏతావానస్య+త్రిపాదస్యామృ తందివి. ఇతి ! అతీతానాగత వర్తమానరూపం జగద్యావదస్తి;ఏతావాన్,సర్వో౽ పి, అస్య, పురుషస్య, మహిమా, । స్వకీయసామర్థ్యవిశేషః, నతుతస్యవాస్తవం స్వరూ పం వాస్తవ స్తుపురుషః అతః, మహిమ్నో౽పి, జ్యాయాన్, అతిశయేనాధికః, ఏతచ్చస్పష్టీక్రియతే।విశ్వాభూతాని' కాలత్రయవర్తిప్రాణిజాతాని, అస్య, పురుష స్య, పాదః, చతుర్థో౽ంశః । అస్య, అవశిష్టం త్రిపాత్ స్వరూపం, అమృతమ్,వి నాశరహితం సత్, 'దివి, ద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశరూపే, అవతిష్ఠతే । యద్యపి సత్యంజ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యామ్నాతస్య పరబ్రహ్మణఇయత్తాయా అభావాత్ అంశ

శచతుష్టయం నిరూపయితుం శక్యం తథాపి జగదిదం బ్రహ్మస్వరూపాపేక్షయాఽల్ప
మితి వివక్షితత్వాత్ పాదత్వోపన్యాసః,,॥ (పృ, 3—౨౪)

య॥ రామా॥ భా॥ "పూర్వోక్తఋగ్ద్వయోక్తమర్థం తృతీయా ఋగాహ॥ ఏ
తావానస్యేతి. అస్యత్రికాలస్థితాని యన్నారాయణస్య మహిమావిభవః-ఏతావా
న్-పూర్వఋగ్ద్వయోక్త ఏవ. అత. అయం పరమపురుషః జ్యాయాన్-సర్వాధిక ఇ
త్యర్థః । అస్యజ్యాయస్త్వమేవాహపాదోఽస్యేతి. విశ్వాభూతాని అనంతకోటి బ్రహ్మాం
డ ప్రపంచః అస్య నారాయణస్యపాదః. ఏకాంశః పాదశబ్దో అంశార్థకః. అతఏవ ఏ
తత్సర్వ చేతనాచేతన ప్రపంచ ఏకపాద్విభూతిరితి శ్రీవైష్ణవలోక ప్రసిద్ధిః దివిస్వప్రకా
శే పరమపదే త్రిపాత్. అమృతం-అమృతవద్భోగ్యం అంశత్రయమస్తి-నిత్యవిభూతా
వితిశేషః. అతఏవ ఏతాం త్రిపాద్విభూతిమితి శ్రీవైష్ణవాః వదంతి॥ ద్యుశబ్దః పరమే
వ్యోమ్ని స్వర్గేవియతికథ్యత ఇతినిఘంటుః॥ విష్ణోః కలామాత్రమభూజ్జగదేతత్పరాత్ప
రం । మహాంశోఽస్య దేవస్య పరమవ్యోమ్ని భాసత ఇతి,,॥

ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "అతీతానాగతవర్తమానరూపం జగద్యావదస్తి ఏతావా
న్సర్వోఽప్యస్య పురుషస్య మహిమా । స్వకీయసామర్థ్య విశేషః-పురుషస్య వాస్త
వస్వరూపం । వాస్తవస్తుపురుషోఽతో మహిమ్నోపిజ్యాయాన్ । అతిశయేనాధికః ।
ఏతదుభయం స్పష్టీక్రియతే । అస్య పురుషస్య విశ్వాసర్వాణి భూతాని కాలత్రయ
వర్తీని ప్రాణిజాతానిపాదః। చతుర్థోఽంశః। అస్య పురుషస్యావ శిష్టం త్రిపాత్స్వ
రూపమమృతం వినాశరహితం సద్దివిద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశ స్వరూపే వ్యవతిష్ఠత
ఇతిశేషః । యద్యపి సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యామ్నాతస్య పరబ్రహ్మణఇయ
త్తా భావాత్పాదచతుష్టయం నిరూపయితుం మశక్యం తథాపి జగదిదం బ్రహ్మస్వరూ
పాపేక్షయాల్పమితి వివక్షితత్వా త్పాదత్వోపన్యాసః,,॥

ఋ॥ మన్వ॥ భా॥ " అస్యపురుషస్య మహిమా । ఏతావానుక్తః । అతఉక్తా
త్ జ్యాయాంశ్చ అధిమహిమోపేతశ్చపురుషః । తదధికమహిమానమాహపాదఇతి ।
విశ్వాభూతానిసర్వే బ్రహ్మాదయోజీవాః । అస్య పురుషస్య పాదః ప్రతిబింబాస్సం
తోఖిన్నాంశాః । అస్య పురుషస్య అమృతం నిత్యముక్తంత్రిపాత్ స్వరూపాంశత్ర
యం దివిద్యోత ద్వీపాదంతాసన వైకుంఠస్థానేషు వర్తత ఇతిశేషః ॥

శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "అతీతానాగత వర్తమానకాలసంబద్ధం జగద్యావదస్తి
ఏతావాన్సర్వోఽపి అస్య పురుషస్య మహిమా।స్వకీయ సామర్థ్య విశేషోవిభూతిః ।
పురుషాత్మకం స్వరూపం వాస్తవ పురుషస్తు అతః అస్మాన్ మహిమ్నో జగజ్జాలాత్
జ్యాయాన్ చ । అతిశయేనాధికః । ఏతదుభయం స్పష్టీక్రియతే । అస్య పురుషస్య వి
శ్వాసర్వాణి భూతాని కాలత్రయవర్తీని ప్రాణిజాతాని పాదః చతుర్థాంశః । అ

పురుషస్య అవశిష్టం త్రిపాత్ స్వరూపం అమృతం వినాశరహితం తద్దివిద్యోతనాత్మకే స్వప్రకాశే స్వరూపేఽవతిష్ఠత ఇతి శేషః । యద్యపి సత్యం జ్ఞానమనంతం బ్రహ్మేత్యామ్నాతస్య పరబ్రహ్మణ ఇయత్తాయా అభావాత్ పాదచతుష్టయం నిరూపయితుమశక్యం । తథాపి జగదిదం బ్రహ్మరూపాపేక్షయా అల్పమితి వివక్షితత్వాత్ పాదత్వోపన్యాసః,,॥ (౩౧, ౩.)

శుక్లయజుర్వేదభాష్యము॥ (ఏతావానస్య) "అస్య పురుషస్య భూతభవిష్యద్వర్తమాన స్థాయావాన్సం సారోఽస్తి తావాన్ మహిమా విదితవ్యః । ఏతావానస్య మహిమాస్తి చేత్తర్హి తస్య మహిమ్నః పరిచ్ఛేదఇయత్తా జాతేతి గమ్యతే। అత్ర ఉత్తరమాహ అతో జ్యాయాంశ్చ పురుషః। నైతావన్మాత్ర ఏవ మహిమేతి కింతర్హి అతోఽప్యధికతమో మహిమానంతస్తస్యాస్తీతి గమ్యతే। అతాహ (పాదోఽస్య) అస్య అనంత సామర్థ్యస్య ఈశ్వరస్య విశ్వా విశ్వాని ప్రకృత్యాది పృథివీ పర్యన్తాని సర్వాణి భూతాన్యేకః పాదోఽస్తి । ఏకస్మిన్దేశాంశే సర్వం విశ్వం వర్తతే। (త్రిపాదస్య) అస్య దివిద్యోతనాత్మకే స్వస్వరూపే అమృతం మోక్షసుఖమస్తి తథా అస్య దివిద్యోతకే సంసారే త్రిపాజ్జగదస్తి। ప్రకాశ్యరూపం జగదేకగుణమస్తి। ప్రకాశకంచ తస్మాత్ త్రిగుణమితి స్వయంచ మోక్షస్వరూపః సర్వాధిష్ఠాతా సర్వోపాస్య స్సర్వానందః సర్వప్రకాశకోఽస్తి,,॥

చతుర్థీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః-ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥ ౪ ॥ త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్పురుషః। పాదోఽస్యేహాఽభవాత్పునః।
తతో విష్వఙ్వ్యక్రామత్ । సాశనానశనే అభి॥

అ॥ త్రిపాత్=అంశత్రయవిశిష్టుడగు, పురుషః=భగవంతుడు, ఊర్ధ్వః=జగదతిరిక్తుడయి, ఉదైత్=వ్యాపించుచున్నాడు । అస్య=ఈ భగవంతునియొక్క, పాదః=నాలుగవఅంశము, ఇహ=ఈజగత్తు విషయమయి, అభవాత్=పరివర్తించెను, పునః=తిరిగి, తతః=అనంతరము, విష్వఙ్=అనేక ప్రకారములుగలవాడై, సాశనానశనే+అభి=చేతనాచేతనముల నుద్దేశించి, వి+అక్రామత్=వ్యాపించెను॥

తా॥ భగవత్సంబంధమగు స్వల్పాంశము సర్వజగత్తు కాధారమయి పరివర్తించియుండగ నంశ త్రిగుణాధికమగు, అంశము స్వప్రకాశాత్మక మయ్యుంచున్నది. గావున అగమ్య మహిమగలవాడని గ్రహించందగును॥

యజు॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథచతుర్థీ మాహ॥ త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్ పురుషః-సాశనానశనే అభి,, ఇతి । యోఽయం "త్రిపాత్" పురుషః, సంసార స్పర్శరహిత బహులస్థ

రూపః । సోఽయం 'ఊర్ధ్వ ఉదైత్' అస్మాదజ్ఞానకార్యాత్ సంసారాద్బహిర్భూతస్సన్ అత్రత్యైర్గుణదోషైరస్పృష్టః ఉత్కర్షేణ స్థితవాన్ ।తస్య యోఽయం 'పాదః', లేశః, సోఽయం 'ఇహ' మాయాయాం, 'పునరాభవత్' సృష్టిసంహారాభ్యాం పునః పునరాగచ్ఛతి । అస్య సర్వస్య జగతః పరమాత్మాంశత్వం భగవతాప్యుక్తం విష్టభ్యాహ మిదంకృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి । 'తతః', మాయయా ఆగత్యానన్తరం, 'విష్వఙ్', దేవతిర్యగాదిరూపో వివిధః సన్, 'వ్యక్రామత్', వ్యాప్తవాన్ । కిం కృత్వా । 'సాశనానశనే, 'అభి„ లక్ష్య సాశనం భోజనాదివ్యవహారోపేతం చేతనం ప్రాణిజాతం అనశనంతద్రహితమచేతనం గిరినద్యాదికం తదుభయం యథాస్యాత్ తథా స్వయమేవంవిధో భూత్వా వ్యాప్తవానిత్యర్థః॥„ (పు. ౩-౨౭.)

యా॥రామా॥భా॥ “త్రిపాదితి-పురుషః త్రిపాద్విభూతిలోకస్థ పరవాసుదేవః పరమపురుషః-త్రిపాత్-సంకర్షణానిరుద్ధ ప్రద్యుమ్నరూపః. ప్రకృతిమండలాదుపరిభాగస్థస్సన్-ఉదైత్ ఇణ్ గతావితిధాతుఃయోగశ్శబ్దశ్శాస్త్రజ్ఞానార్థకః-సర్వప్రపంచసృష్ట్యాది విషయకజ్ఞానవాన్ సన్ స్థిత ఇత్యర్థః-అనంతకోటి బ్రహ్మాండరక్షణాది విషయక సంకల్పమకరోదితియావత్ ॥అస్య పరవాసుదేవస్యపాదఃఏకాంశభూతః-అనిరుద్ధస్వామీ-ఇహలీలావిభూతౌ వైకుంఠక్షీరాబ్ధి శ్వేతద్వీపాదిషు అయోధ్యాద్వారకాది నగరేషుచఅభవాత్-అభవత్-దీర్ఘశ్ఛాందసః-ఆశ్రితరక్షణార్థమవతీర్ణ ఇత్యర్థః-తతః అనంతరం. అవతీర్యవిష్వఙ్వ్యక్రామత్. సమంతాదాశ్రిత రక్షణాది విషయక వ్యాపారమకరోత్-క్రియాపదవిశేషణం-సాశనానశనే అభి-సాశనః చేతనవర్గః అశనమచేతనజాతం సర్వమభి ఉద్దిశ్య-వ్యాపారమకరోదితియావత్ ॥„

ఋ॥విద్యా॥భా। “యోఽయం త్రిపాత్పురుషః సంసారరహితో బ్రహ్మస్వరూపః । సోఽయమూర్ధ్వ ఉదైత్-అస్మాత్ అజ్ఞానకార్యాత్ సంసారాద్బహిర్భూతోఽత్రత్యైర్గుణదోషైరస్పృష్ట ఉత్కర్షేణ స్థితవాన్। తస్యాస్య సోఽయం పాదో లేశః సోఽయమిహమాయాయాం పునరభవత్ । సృష్టిసంహారాభ్యాం పునః పునరాగచ్ఛతి । అస్యసర్వస్య జగతః పరమాత్మలేశత్వం భగవతాప్యుక్తం । “విష్టభ్యాహమిదంకృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగత్„। (భ. గీ - ౧౦ - ౪౨) ఇతి. తతో మాయయామాగత్య నన్తరం విష్వఙ్ దేవమనుష్య తిర్యగాదిరూపేణ వివిధస్సన్ వ్యక్రామత్ । వ్యాప్తవాన్ । కింకృత్వా । సాశనానశనే అభిలక్ష్య సాశనం భోజనాది వ్యవహారోపేతంచేతనం ప్రాణిజాతం అనశనం తద్రహితమచేతనం । గిరినద్యాదికం। తదుభయం యథాస్యాత్తథాస్వయమేవ వివిధో భూత్వా వ్యాప్తవానిత్యర్థః„॥

ఋ॥ మధ్వ ॥ భా॥ “ఊర్ధ్వస్సర్వోత్తమః త్రిపాత్ స్వరూపాంశత్రయవాన్ పరమాత్మా పురుషః ఉదైత్ । ముహూర్తోర్ధ్వప్రసృష్టత్వేన సర్వదేహి దేహస్థితత్వేన

ప్రాదుర్భూతాః। అస్య పునః ఏకః పాదః వైశ్వానరాఖ్యః పరశురామః కృష్ణశ్రీరామాద్యాత్మనైవ ఇహాభిద్ధుప్రీహేషు అభవత్ అతిష్ఠత్। తతః అతిమహిమోపేతత్వాత్ పురుషః సాశనానశనే ముక్తాముక్తజాతే విష్వఙ్ అన్తర్బహిశ్చ అభి అన్తర్యామిత్వా ధారకత్వాభ్యాం వ్యక్రామత్ ఆక్రాన్తవాన్,,॥

శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "యోఽయం త్రిపాత్పురుషః సంసారస్పర్శరహిత బ్రహ్మరూపః అయమూర్ధ్వః-ఉదైత్-అస్మాదజ్ఞాన కార్యాత్సంసారాద్బహిర్భూతో ఽత్రత్యైర్గుణదోషైరస్పృష్టః ఉత్కర్షేణస్థితవాన్। తస్యాస్య పాదో లేశో జగద్రూపః ఇహమాయాయాంపునః అభవత్ సృష్టిసంహారాభ్యాం పునఃపునరాగచ్ఛతి సర్వస్య జగతః పరమాత్మలేశత్వం భగవతాప్యుక్తం। విష్టభ్యాహమిదం కృత్స్నమేకాంశేన స్థితో జగదితి। తతో మాయాయామాగత్యానన్తరం విష్వఙ్ విషుసర్వత్రాఞ్చతీతి విష్వఙ్ దేవతిర్యగాదిరూపేణ వివిధస్సన్ వ్యక్రామత్ వ్యాప్తవాన్ కింకృత్వా సాశనానశనే అభిఅభిలక్ష్యఅశనేన సహవర్తమానం సాశనమ్ అశనాదివ్యవహారోపేతం చేతనప్రాణిజాతం అనశనం తద్రహితమచేతనం గిరినద్యాదికం తే అభిలక్ష్య స్వయమేవ వివిధో భూత్వావ్యాప్తవానిత్యర్థః,,॥ (౩౧, ౪)

శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ " (త్రిపాదూ) అయంపురుషః పరమేశ్వరః పూర్వోక్తస్య త్రిపాదోచ లక్షితస్య సకాశాదూర్ధ్వము పరిభాగేఽభాతః పృథగస్థితోఽస్త్యేవేత్యర్థః। ఏకపాదోపలక్షితం యత్పూర్వోక్తం జగదస్తి తస్మాదపి హోఽస్మిన్సంసారే సపురుషః పృథగభవత్। వ్యతిరిక్త ఏవాస్తి-సచత్రి పాత్సంసారఏకపాచ్చమిలిత్వా సర్వశ్చతుష్పాద్భవతి। అయంసర్వః సంసార ఇహాస్మిన్పరమాత్మన్యేవ వర్తతే పునః లయ సమయే తత్సామర్థ్యకారణే ప్రలీనశ్చభవతి। తతోఽపి సపురుషః అవిద్యాన్ధకారాజ్ఞాన జన్మమరణజ్వరాది దుఃఖాదూర్ధ్వః పరః (ఉదైత్) ఉదితః ప్రకాశితో వర్తతే (అతోఽపి) తతస్తస్యైవ మహిమ్న ఇదం సర్వం విశ్వముత్పద్యతే। కించతత్ (సాశనానశనే) యదశనం భోజనకరణేన సహవర్తమానం జఙ్గమం జీవచేతనాది సహితంజగత్। ద్వితీయమనశనము విద్యమానమశనం భోజనంయస్మింస్తత్పృథివ్యాదికం చ యజ్జడం జీవసంబన్ధరహితం జగద్వర్తతే-తదుభయం తస్మాత్పురుషస్య సామర్థ్యాత్ కారణాదుపజాయతే। యతః సపురుషఏతద్ద్వివిధం జగత్ వివిధతయా సుష్ఠురీత్యా సర్వాత్మతయాఽఞ్చతి తస్మాత్ సర్వంద్వివిధం జగదుత్పాద్య (అభివ్యక్రామత్) సర్వతో వ్యాప్తవానస్తి,,॥

పఞ్చమీఋక్.

ఋషిః. నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౫॥ తస్మాద్విరాడజాయత । విరాజో అధిపూరుషః ।

సజాతో అత్యరిచ్యత । పశ్చాద్భూమి మథో పురః॥ (ఋ ౫)

అ॥ తస్మాత్ = ఆపరమేశ్వరునివలన, విరాట్ = బ్రహ్మాండదేహము (అనగ ప్రకృతి), అజాయత = కలిగెను, విరాజః+అధి = విరాడ్దేహముకలిగినతరువాత, పురుషః = దేహాభిమానియైయున జీవుడు, (పుట్టెను), జాతః = పుట్టినటువంటి, సః = ఆజీవుడు భూమిం = భూసంబంధమగు, పశ్చాత్ = పార్శ్వభాగమును, అథో = క్రిందుభాగమును, పురః = మీదిభాగమును, అతి+అరిచ్యత = అతిక్రమించెను॥

తా॥ ఆపరమాత్మవలన విరాడ్దేహముదయించె. తరువాత దేహాభిమానియైయున జీవాత్మ ఉదయించి భూమియొక్క అన్ని పార్శ్వములయందు అనేక జీవులయి వ్యాపించెను. ప్రథమజీవుడు బ్రహ్మయని పితామహుడని ధాతయని ఇత్యాది నామములచే విలసిల్లె॥

౧ వ్యా॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ పఞ్చమీమాహ । "తస్మాద్విరాడజాయత-పశ్చాద్భూమి మథో పురః" ఇతి । విష్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవ ప్రపఞ్చ్యతే । 'తస్మాత్' ఆదిపురుషాత్ 'విరాట్' అజాయత బ్రహ్మాణ్డదేహ ఉత్పన్నః, వివిధం రాజన్తే వస్తూన్యత్రేతి విరాట్, 'విరాజో అధి' విరాడ్దేహస్యోపరి తమేవ దేహమధికరణం కృత్వా, 'పురుష' తద్దేహాభిమానీ కశ్చిత్పుమాన్ 'అజాయత,' యోఽయం సర్వవేదాన్తవేద్యః పరమాత్మా స ఏవ స్వకీయయా మాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాణ్డం సృష్ట్వా తత్ర జీవః అభవత్ । ఏతచ్చాథర్వణికా ఉత్తరతాపనీయే సమామనన్తి । స వా ఏష భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రవిశ్యామూఢో మూఢ ఇవ వ్యవహరన్నాస్తే మాయయైవేతి । 'స జాతః' విరాట్పురుషః, 'అత్యరిచ్యత, అతిరిక్తోఽభూత్, విరాడ్వ్యతిరిక్తో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది రూపోఽభూత్, । 'పశ్చాత్' దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం, 'భూమిం' ససర్జేతి శేషః । 'అథో' భూమిసృష్టేరనన్తరం' తేషాం జీవానాం 'పురః' 'ససర్జ,' పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితి పురః శరీరాణి"॥

౨. వ్యా॥ రామా॥ భా॥ "చతుర్వ్యూహసామాన్య సృష్టిమభిధాయ పఞ్చమ్యా విశేషసృష్టిమాహ॥ తస్మాద్విరాడజాయతేతి. తస్మాదనిరుద్ధనారాయణనాభికమలాత్ విరాట్-విశేషేణ రాజతీతి విరాట్-ప్రకాశమానం హిరణ్మయాకారం బ్రహ్మాణ్డంత

జాయత ఉత్పన్నమాసీత్-విరాజో అధిపురుషః-తంవిరాజమధి బ్రహ్మాండమధి కృత్య పురుషః చతుర్ముఖ బ్రహ్మనామకః పురుషః స్థితః తస్మిన్ జాతఇత్యర్థః-సజాతో త్యరిచ్యతఇత్యాదిషుచతుర్ముఖజాతః బ్రహ్మాండశరీరకాని శుద్ధనారాయణ నాభికమలాజ్జాతః పశ్చాద్భూమి మథో పురః భూమేః పశ్చాత్పశ్చాద్భాగం-అథో-అధో భాగం-పురః ఉపరిభాగంచ-అత్యరిచ్యత అతిరిక్తవాన్-అతిరేక అతిసృష్టిః అతిప్రవృద్ధజావాన్ సన్ సర్వమాక్రమితవా నిత్యర్థః''॥

3. ఋ॥ నిద్యా॥ భా॥ "విష్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవాత్ర ప్రపంచ్యతే। తస్మాదాదిపురుషా ద్విరాడ్బ్రహ్మాండదేహో జాయత। ఉత్పన్నః। వివిధానిరాజన్తే వస్తూన్యత్రేతి విరాట్। విరాజో౽ధివిరాడ్దేహస్యోపరిత మెవ దేహమధికరణం కృత్వా పురుషస్తద్దేహాభిమానీకశ్చిత్పుమానజాయత। సో౽యం సర్వవేదాంతవేద్యః పరమాత్మా స్వయమేవ స్వకీయయామాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాండరూపం సృష్ట్వా తత్రజీవరూపేణ ప్రవిశ్య బ్రహ్మాండాభిమానీ దేవతాత్మా జీవో౽భవత్। ఏతచ్చాథర్వణికా ఉత్తరతాపనీయే. విస్పష్టమామనంతి। సవాఏషభూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చసృష్ట్వా ప్రవిశ్యామూఢో మూఢఇవ వ్యవహరన్నాస్తే మాయయైతి। సజాతో విరాట్పురుషో౽త్యరిచ్యత। అతిరిక్తో౽భూత్। విరాడ్వ్యతిరిక్తో దేవతిర్యఙ్మనుష్యాదిరూపో౽భూత్। పశ్చాద్దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం భూమింససర్జేతి శేషః - అథోభూమిసృష్టేరనంతరం తేషాంజీవానాం పురఃససర్జ। పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితిపురః శరీరాణి''॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "తస్మాత్పురుషాత్ విశేషేణరాజతీతి విరాట్ బ్రహ్మాండం అజాయత। విరాజో౽ధి విరాడభిమానిత్వేన పురుషః విరించ పురుషః అజాయత। తదంతర్నియామకత్వేన పరమపురుషః ప్రాదుర్బభూవ। అథోఉత్పత్త్యనంతరంస్వోత్పత్త్యనన్తరం పురః రుద్రాదస్సకాశాత్పూర్వం జాతః ఉత్పన్నః సబ్రహ్మపశ్చాన్మూర్ధ్నిం భూమ్యుపలక్షిత సర్వలోకపాల రుద్రాది జగత్ అత్యరిచ్యత। అతిక్రమ్యాతిష్ఠత్.

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "విష్వఙ్ వ్యక్రామదితి యదుక్తం తదేవ ప్రపంచ్యతే। తతః తస్మాదాదిపురుషాత్ విరాట్ బ్రహ్మాండదేహో౽జాయత జాతః వివిధంరాజన్తేవస్తూన్యత్రేతి విరాట్। విరాజః అధివిరాడ్దేహస్యోపరితమేవ దేహమధికరణం కృత్వాపురుషః తద్దేహాభిమానీ ఏకఏవపుమానజాయత సర్వవేదాంతవేద్యః పరమాత్మా స్వమాయయా విరాడ్దేహం బ్రహ్మాండరూపం సృష్ట్వాతత్రజీవరూపేణప్రవిశః బ్రహ్మాండాభిమానీదేవతాత్మాజీవో౽భవదిత్యర్థః। ఏతచ్చాథర్వణోత్తర తాపనీయేస్పష్టముక్తం

సహాయేవ భూతానీన్ద్రియాణి విరాజం దేవతాః కోశాంశ్చ సృష్ట్వా ప్రవిష్ట ఇవ వ్యవహరతీతి । కిఞ్చ సజాతో విరాట్పురుషోఽత్యరిచ్యత అతిరిక్తో దేవ తిర్యఙ్మనుష్యాది రూపోఽభూత్ । పశ్చాద్దేవాది జీవభావాదూర్ధ్వం భూమింససర్జేతి శేషః అధో భూమిస్సృష్టేరనన్తరం తేషాం జీవానాం పురః ససర్జ పూర్యన్తే సప్తభిర్ధాతుభిరితి పురః శరీరాణి॥

౮. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(తతో విరాడజాయత) తతస్తస్మాద్బ్రహ్మాండశరీరః సూర్యచన్ద్రనేత్రో వాయుప్రాణః పృథివీపాద ఇత్యాద్యలంకార లక్షణలక్షితోఽపి సర్వశరీరాణాం సమష్టిదేహో । వివిధైః పదార్థై రాజమానస్సన్ । విరాట్ అజాయతోత్పన్నోఽస్తి (విరాజో అధిపూరుషః) తస్మాద్విరాజోఽధి ఉపరిపశ్చాద్బ్రహ్మాండ తత్త్వ సమష్టిః పురుషః సర్వప్రాణినాం జీవాధికరణో దేహః పృథక్ । అజాయతోఽత్పన్నోఽభూత్ (సజాతో అ.)స దేహో బ్రహ్మాండాఖ్యస్సైరనేకధా తేనష్టః సంస్తస్మిన్నేవ ప్రలీయత ఇతి పరమేశ్వరస్తు సర్వేభ్యో భూతేభ్యోఽత్యరిచ్యతాఽతిరిక్తః । పృథగ్భూతోఽస్తి । (పశ్చాద్భూమిమథో పురః) పురః పూర్వం భూమిం పశ్చాద్ధారితాం స్తతః పురుషస్య సామర్థ్యాత్స జీవోఽపి దేహంధారితవానస్తి । సపురుషః పరమాత్మా తతస్తస్మాజ్జీవాదప్యత్యరిచ్యత పృథగ్భూతోఽస్తి"॥

షష్ఠీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౬॥ యత్పురుషేణ హవిషా । దేవా యజ్ఞమతన్వత । వ
సన్తో అస్యాసీదాజ్యమ్ । గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః॥ (ఋ. ౬.)

అ॥ యత్ = ఏప్పుడు, దేవాః = విబుధులు, పురుషేణ = శివుడనెడి, హవిషా = హవిస్సుచేత, యజ్ఞం = మానసయజ్ఞమును, అతన్వత = చేసిరో (అప్పుడు) అస్య = ఈ యజ్ఞమునకు, వసంతః = వసంతఋతువు, అజ్యం = అజ్యము, అసీత్ = ఆయెను, గ్రీష్మః = గ్రీష్మఋతువు, ఇధ్మః = ఇధ్మము, (ఆయెను,) శరత్ = శరదృతువు, హవిః = పురోడాశాది హవిస్సు, (ఆయెను)॥

తా॥ విబుధులు మానస యజ్ఞము చేయునెడ శివుడును వసంతాద్యృతువులను యజ్ఞసాధనములుగా పరిగణించిరి॥

౧ యా॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "షష్ఠీమాహ॥ యత్పురుషేణ-గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః, ఇతి । పూర్వోక్తక్రమేణ దేవశరీరేషూత్పన్నేషు సత్సు దేవాః, ఉత్తరసృష్టి సిద్ధ్యర్థం తత్సాధనత్వేన 'యజ్ఞమతన్వత' కథ్యేద్యజ్ఞముత్పాదితవన్ । బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన హవిరన్తరాసంభవాత్ పురుష స్వరూపమేవ మనసా హవిష్ట్వేన సఙ్క-

ల్ప్యతేన 'పురుషాఖ్యేన' 'హవిషా,' 'యత్', యదా, మానసం 'యజ్ఞం' అకుర్వతత దానీం 'అస్య' 'యజ్ఞస్య, వసన్తఋతురేవ 'అజ్యం, అభూత్', తమేవాజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః। ఏవం గ్రీష్మః 'ఇధ్మ'త్వేన, సంకల్పితః। 'శరత్', పురోడాశాది హవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితా। పూర్వం పురుషస్య హవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః! వసంతాదీనాం త్వాజ్యాది విశేషరూపత్వేనేతి ద్రష్టవ్యమ్'॥

౨ య॥ రామా॥ భా॥ "చతుర్ముఖ బ్రహ్మసృష్ట్యనన్తరం శ్రీవైకుంఠవాసి న స్సాధ్యాదేవాః నిత్యసూరిణః ఇన్ద్రియాణివా-యజ్ఞంధ్యాన యజ్ఞం అతన్వత- అకుర్వ న్నిత్యర్థః। తథా అస్య యజ్ఞస్య వసంతః వసంతకాలః అజ్యమ్- అజ్యత్వేనధ్యాతః అ సీత్ శరత్ - శరదృతుః- హవిః-పురోడాశాఖ్యహవిరాసీత్।గ్రీష్మః గ్రీష్మకాలః ఇ ధ్మ ఆసీత్ -బలాశసమిధః అసన్ ,,॥

'౩. ఋ॥విద్యా॥ భా॥ "యద్యదాపూర్వోక్త క్రిమెణైవ శరీరేషూత్పన్నే షు సత్సుదేవా ఉత్తరసృష్టి సిద్ధ్యర్థం బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన హవిరంతరా సంభవాత్పురుష స్వరూపమేవ మనసా హవిష్ట్వేన సంకల్ప్య పురుషేణ పురుషాఖ్యేన హవిషా మానసంయజ్ఞ మతన్వతాన్వతిష్ఠన్ తదానీమస్య యజ్ఞస్య వసంతోవసంత ఋతురేవాజ్యమాసీత్ । అభూత్ । తమేవాజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవంత ఇత్యర్థః । ఎవంగ్రీష్మ ఇధ్మఆసీత్ తమేవేధ్మత్వేన సంకల్పితవన్త ఇత్యర్థః। తథాశరద్ధవిరా సీత్ । తామేవ పురోడాశాదిహవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితవంత ఇత్యర్థః। పూర్వం పురు షస్యహవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః । అనన్తరం వసంతాదీనా మాజ్యాది విశే షరూపత్వేన సంకల్పఇతి ద్రష్టవ్యమ్''॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "బ్రహ్మపదయోగ్య ఋషయో నారాయణం ప్రీ తి యజ్ఞంచక్రిరితి ఏక్తుమాదౌ తదర్థం వసంతాది కాలసృష్టిం యజ్ఞసాధన భూత సమిధాద్యాని సృష్టించ నిరూపయతి । యత్పురుషేణేతి । దేవాః ।బ్రహ్మపదయో గ్యాః జ్ఞానగ్రినాః తేనా పురుషేణ పురుషనామక నారాయణాధీనేనచతు ర్ముఖపరాత్మకహవిషా । యదాగ్ర్యపురుష కుహనావా । యత్ యం నారాయ ణంప్రతి । యజ్ఞం ప్రసిద్ధపురుషమేధ యజ్ఞం అతన్వత అకుర్వన్ । అస్యపరమాత్మ నః సకాశాత్ । వసంతకాలః అజ్యం । గ్రీష్మః ఇధ్మః । శరత్కాలః హవిరాసీ త్। వసన్తేబ్రాహ్మణ అగ్నీనాదధీతగ్రీష్మే రాజన్యశ్శరదివైశ్యః। శ్రుత్యనుసారేణ బ్రాహ్మణాదీనాం వసన్తాదికాలాః యజ్ఞోచితా ఇతిద్యోతనాయవసన్తాది కాలసృ ష్టికథనం'' ।

౫. శుక్లయజు॥ మహీ॥ భా॥ "యత్ యదా పూర్వోక్తక్రమేణ దేవశరీరేషూత్పన్నా దేవాః ఉత్తరసృష్టిసిద్ధ్యర్థం బాహ్యద్రవ్యస్యానుత్పన్నత్వేన పురుషస్వరూపమేవ మనసా హవిష్ట్వేన సఙ్కల్ప్య పురుషేణ పురుషాఖ్యేన హవిషా మానసం యజ్ఞమతన్వత అతన్వత తదానీమస్య యజ్ఞస్య వసన్తః ఋతురాజ్యమాసీత్ ఆజ్యత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః ఇత్యర్థః । ఏవం గ్రీష్మః ఇధ్మః ఆసీత్ గ్రీష్మమేవేధ్మత్వేన సఙ్కల్పితవన్తః తథా శరద్ధవిః ఆసీత్ శరదమేవ పురోడాశాది హవిష్ట్వేన సఙ్కల్పితవన్తః । పూర్వం పురుషస్య హవిః సామాన్యరూపత్వేన సఙ్కల్పః । అనన్తరం వసన్తాదీనామాజ్యాది విశేషరూపత్వేన సఙ్కల్ప ఇతి ద్రష్టవ్యమ్॥ అత్రోత్తరకాణ్డికాన్యుత్క్రమోఽస్తి అస్యానన్తరం తం యజ్ఞం తతః తస్మాద్యజ్ఞాదితి త్రయః క్రమేణైవ తతః సప్తాస్యాసన్నితి క్రమోఽపేక్షితః"॥

౬. శుక్లయజు॥ దయా॥ భా॥ "(యత్పురుషేణ) దేవా విద్వాంసః పూర్వోక్తేన పురుషేణ హవిషా గృహీతేన దత్తేన చాగ్నిహోత్రాద్యశ్వమేధాన్తం శిల్పవిద్యామయఞ్చ యజ్ఞం ప్రకాశితమతన్వత విస్తృతం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి చ । ఇదానీం జగదుత్పత్తౌ కాలస్యావయవాఖ్యా సామగ్ర్యుచ్యతే । (వసన్తః) అస్య యజ్ఞస్య పురుషాదుత్పన్నస్య వా బ్రహ్మాణ్డమయస్యావసన్త ఆజ్యం ఘృతవదస్తి ।(గ్రీష్మ ఇధ్మః) గ్రీష్మఋతురిధ్మ ఇన్ధనాద్యగ్నివానస్తి ।(శరద్ధవిః) శరదృతుః పురోడాశాదివద్ధవిర్హవనీయమస్తి."॥

సప్తమీ ఋక్

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౭ ॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయః । త్రిస్సప్తసమిధః కృతాః ।
దేవాయద్యజ్ఞంతన్వానాః। అబధ్నన్పురుషమ్పశుమ్॥ (ఋ. ౧౫.)

అ॥ దేవాః = విబుధులు, యత్ = ఏ, యజ్ఞం = మానసయజ్ఞమును, తన్వానాః = చేయుచున్నవారయి, పురుషం = శివుని, పశుం = పశువుగాను, అబధ్నన్ = నియమించిరో (అనగ చిరకాలము ఇతరవిషయములలో ప్రవేశింపనీయక యట్లు చేయునట్టి అభ్యాసముచేత) స్వాధీనపరచుకొనిరో; అస్య = ఈయజ్ఞమునకు, సప్త = ప్రాణపఞ్చకము అహంకారబుద్ధులనెడు ఏడును, పరిధయః = పరిధులు అసన్ = అయినవి, త్రిస్సప్త = భూతపఞ్చకము తన్మాత్రపఞ్చకము జ్ఞానేన్ద్రియపఞ్చకము కర్మేన్ద్రియపఞ్చకము మనస్సు అనెడియిరువది యొకటియు, సమిధః = సమిధలుగా, కృతాః = చేయబడినవి॥

తా॥ దేవతలచే చేయబడిన మానస యజ్ఞమునందు పఞ్చభూతాదులు సాధనములుగా పరిణమించినవి॥

౧. య॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ “సప్తమీమామా॥ ‘సప్తాస్యాసన్ పరిధయః అబధ్నన్ పురుషంపశుమ్’ ఇతి ‘అస్య’ సాఙ్కల్పికయజ్ఞస్య, గాయత్ర్యాదీని ‘సప్త,’ ఛన్దాంసి ‘పరిధయః,’ ‘ఆసన్,’ ఐష్టికస్యాహవనీయస్య, త్రయః పరిధయః ఔత్తరవేదికాస్త్రియః, ఆదిత్యశ్చ సప్తమః పరిధి ప్రతినిధిరూపః । అతఏవామ్నాయతే । నపురస్తాత్ పరిదధాత్యాదిత్యోహ్యేవోద్యన్ పురస్తాద్రక్షాంస్యపహన్తీతి । తఏతఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తచ్ఛన్దోరూపాః । తథా ‘సమిధః,’ ‘త్రిఃసప్త’ త్రిగుణిత సప్తసఙ్ఖ్యాకాఏకవింశతిః ‘కృతాః,’ ద్వాదశమాసాః, పఞ్చర్తవః, త్రయఇమేలోకాః, అసావాదిత్య ఏకవింశఇతిశ్రుతాఃపదార్థాఏకవింశతిదారుయుక్తత్వేన భావితాః । యః పురుషోవైరాజోఽస్తితం ‘పురుషం,’ దేవాః, ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియరూపాః, యజ్ఞంతన్వానాః మానసంయజ్ఞం కుర్వాణాః,’ పశుమబధ్నన్ విరాట్పురుషమేవ ‘పశుత్వేనభావితవన్తః । ఏతదేవాభిప్రేత్యశ్రూయతే పురుషేణ హవిషేత్యుక్తమ్,॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ “సాధ్యదేవకర్తృకస్వాధ్యాయరూప యజ్ఞస్యసప్తపరిధయః ఆసన్ అస్యపశోః - పరితః సర్వతః ధీయన్తఇతిపరిధయః । పఞ్చభూతాని అహంకారబుద్ధీచద్వే - సప్తప్రసిద్ధ యజ్ఞస్య పరిధయః అభూవన్ - త్రిస్సప్తసమిధఃకృతాః - భూతపఞ్చకం తన్మాత్రపఞ్చకం జ్ఞానేన్ద్రియ పఞ్చకం కర్మేన్ద్రియ పఞ్చకం మనః ఏకవింశతిః - ఏతే సమిధస్థానీయా అభవన్ । ఏవముపకరణానికృత్వా - దేవాః సాధ్యా దేవా యజ్ఞంతన్వానాః కుర్వాణాస్సన్తః పురుషం చతుర్ముఖరూపం పశుం అబధ్నన్ యూపేబబన్ధురిత్యర్థః”॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ ‘అస్యసాఙ్కల్పికయజ్ఞస్య గాయత్ర్యాదీని సప్తఛన్దాంసి పరిధయఆసన్ । ఐష్టికస్యాహవనీయస్యత్రియః పరిధయః ఉత్తరవేదికాస్త్రయః ఆదిత్యశ్చ సప్తమః పరిధిప్రతినిధిరూపః । అతఏవ ఆమ్నాయతే । నపురస్తాత్పరిదధ్యాదిత్యాదిత్యోహ్యేవోద్యన్పురస్తాద్రక్షాంస్యపహన్తీతి ! తతఏవ ఆదిత్యసహితాః సప్తపరిధయోఽత్ర సప్తఛన్దోరూపాః । తథాసమిధస్త్రిఃసప్తత్రిగుణీకృతసప్తసంఖ్యాకాఏకవింశతిః కృతాః । ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవస్త్రయ ఇమేలోకా అసావాదిత్య ఏకవింశఇతి శ్రుతాఃపదార్థాఏకవింశతి దారుయుక్తం ధనత్వేనభావితాః । యద్వా పురుషోవైరాజోఽస్తితంపురుషందేవాః ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియరూపా యజ్ఞంతన్వానా మానసంయజ్ఞం కుర్వాణాః పశుమబధ్నన్ । విరాట్పురుషమేవ పశుత్వేనభావితవన్తః । ఏతదేవాభిప్రేత్యశ్రూయతేయత్పురుషేణ హవిషేత్యుక్తమ్.

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ । అస్యహవిస్సకాశాత్ పరిధయః సమిధః ఆసన్నితి వివక్షాభిప్రాయవాచా వాచిర్నితి । కృతాః యజ్ఞోపకృతాః సమిధః త్రిస్సప్త । ఏకవింశతి సంఖ్యాకా ఇత్యర్థః । దేవాః జ్ఞానప్రధానాః అతీతానాగతవర్తమాన బ్రహ్మాణః యత్ పురుషనామక పరమాత్మానం ప్రతి । యజ్ఞం తన్వానాః కుర్వన్తః స్వశక్త్యనుభక్త్యా । యద్రి నారాయణాఖ్యదేవతాం ప్రతిపశుత్వేన అబధ్నన్ భావయిత్వా సమర్పయామాసురితి భావః । భగవద్ధ్యానైకముక్తిభాజో దేవాఙ్గః అభూవన్నిత్యాహ॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "యత్ యదాదేవాః ప్రజాపతి ప్రాణేన్ద్రియరూపాః యజ్ఞం తన్వానాః మానసం యజ్ఞం కుర్వాణాః పురుషం పశుమబధ్నన్ విరాట్పురుషమేవ పశుత్వేన భావితవన్తః । ఏతదనాభిప్రేత్య పూర్వం పురుషేణ హవిషేత్యుక్తం తదా అస్య సఙ్కల్పితస్య యజ్ఞస్య సప్తగాయత్ర్యాదీని ఛన్దాంసి పరిధయః ఆసన్ ఐష్టికస్య ఆహవనీయస్య త్రయః పరిధయః ఔత్తరవేదికాః త్రయః ఆదిత్యః సప్తమః పరిధిః ప్రతినిధిరూపః తథాచ శ్రుతిః నత్వైవా అభితః పరిధయో భవన్త్యసౌ ఇతి పూర్వమేవ పురస్తాద్గోప్తా రక్షోఽతీతి తతఏతే ఆదిత్యసహితాః సప్త పరిధయోఽత్ర సప్తచ్ఛన్దోరూపాః । త్రిసప్త త్రిగుణాః సప్త ఏకవింశతి సఙ్ఖ్యాకాః సమిధః కృతాః ద్వాదశమాసాః పఞ్చర్తవః త్రయ ఇమే లోకాః అసావాదిత్యః ఏతే ఏకవింశతి ఏకవింశతి దారుయుక్తత్వేన భావితాః యద్వా సప్త సముద్రాః క్షీరోదాదయోఽస్య యజ్ఞస్య పరిధయః ఆసన్-భారతఖండోద్భవా గాథవన్తి సముద్రాణాం పరిధిత్వంతత్ర త్రిగుణాః సప్తఛన్దోంగాః సమిధః కృతాః గాయత్ర్యాదీని సప్త అతిజగత్యాదీని సప్త కృత్యాదీని సప్తేతి॥ "

౬. శుక్లయ॥దయా॥భా॥ "(సప్తాస్య) అస్య బ్రహ్మాణ్డస్య సప్త పరిధయః సన్తి, పరిధిహీన గోలస్య పరిభాగస్య రూపతామూర్తేన పరిపట్టబంధ ఇతి పరిధిర్జ్ఞేయః । అస్య బ్రహ్మాణ్డస్య బ్రహ్మాణ్డాన్తర్గతలోకానాం చాస్య సప్త పరిధయో భవన్తి । సముద్రాఏక స్త్రసరేణు సహితో వాయుర్ద్వితీయః । మేఘమణ్డలం తృతీయో వాయుః వృష్టిజలం చతుర్థం తదుపరి వాయుః పఞ్చమః । అత్యన్తసూక్ష్మోఘసంజ్ఞో వాయుః షష్ఠః సూత్రాత్మా సప్తమః । ఏవమేకైకస్య రక్షకాసప్తావరణాని సన్తి తస్మాత్తే పరిధయో విజ్ఞేయాః । (త్రిస్సప్తసమిధః కృతాః) ఏకవింశతిః పదార్థాః సామగ్ర్యస్య చాస్తి ప్రకృతిమహతోః । వ్యాప్తకరణం తత్త్వేషు పరమాత్మత్వాత్ । దశేన్ద్రియాణి శ్రోత్రం, త్వక్, చక్షుః, జిహ్వా, నాసికా, వాక్, పాదౌ, హస్తౌ, పాయుః ఉపస్థం చేతి, శబ్దస్పర్శరూపరసగన్ధాః పఞ్చతన్మాత్రాః పృథివ్యాద్యప్తేజో వాయు రాకాశమి

తిరంతభూతాని దమిలిత్యాదశభవన్తి । ఏవంసర్వాణిత్రైకాలికవిధా వస్త్వన్తర్య బ్రహ్మాణ్డాదరవస్థాసమిధః కాలానావిక్షయాని ఏతేషామవయవరూపాణి తు తత్త్వాని బహూనిసన్తీతిబోధ్యమ్ । (దేవాః) తదిదం రూపపురుషేణ రచితం యజ్ఞపురుషం పరమంసర్వద్రష్టారం సర్వైః పూజనీయం దేవాదిద్యాంసః । (అకల్పయన్) ధ్యానేన బధ్నంతితంవిహాయేశ్వరత్వేన కస్యాపిధ్యానంనైవకుర్వన్తి నైవకుర్వన్తీత్యర్థః॥

అష్టమీ ఋక్

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౮॥ తంయజ్ఞమ్బర్హిషిప్రౌక్షన్ । పురుషఞ్జాతమగ్రతః।
తేనదేవాఅయజన్త । సాధ్యాఋషయశ్చయే॥ (ఋ. ౭.)

అ॥ తం=ఆ, యజ్ఞం=యాగసాధనమయినట్టియు, అగ్రతః=ఆరంభమందు జాతం=ఉత్పన్నమయినట్టియు పురుషం=జీవుని, బర్హిషి=మానసయజ్ఞమునందు ప్రౌక్షన్=సంస్కరించిరి అనగ బలిగ చేసిరి. సాధ్యాః=జ్ఞానులను యే=ఏ ఋషయః=ఋషులును (గలరో) దేవాః=(ఆ) విబుధులు, తేన=ఆజీవునిచే అయజన్త=(భగవంతుని) పూజించిరి. అనగ పరమాత్మకు జీవాత్మనుసమర్పించిరి.

తా॥ సర్వవిబుధులు మానసయజ్ఞమునందు ముందుగనుదయించిన తమతమ దేహములలోనుండెడి జీవాత్మనుసమర్పించి భగవంతుని పూజించిరి।

౧. యు॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అష్టమీమాహ॥ 'తంయజ్ఞం బర్హిప్రౌక్షన్-సాధ్యాఋషయశ్చయే, ఇతి 'యజ్ఞం, యజ్ఞసాధనభూతం, 'తం, పురుషం, పశుత్వభావనయాయూపేబద్ధం 'బర్హిషి, మానసేయజ్ఞే, ప్రౌక్షన్ప్రోక్షితవన్తః । కీదృశం 'అగ్రతః సర్వసృష్టేఃపూర్వం పురుషంజాతం, పురుషత్వేనోత్పన్నమ్ । ఏతచ్చపూర్వమేవోక్తం-తస్మాద్విరాడజాయతవిరాజో అధిపూరుషఇతి । 'తేన, పురుషరూపేణ పశునా, 'దేవాః, అయజన్త, మానసయాగంనిష్పాదితవన్తః । కేతేదేవాః ఇత్యత్రఉచ్యతే । 'సాధ్యాః,సృష్టిసాధనయోగ్యాః ప్రజాపతిప్రభృతయః తదనుకూలాః 'ఋషయః, మన్త్రద్రష్టారశ్చ, 'యే,' సన్తి తేసర్వేప్యయజన్త,"

౨. యు॥ రామా॥ భా॥ "అగ్రేత్యజ్ఞాత్పూర్వం ... బర్హిష్యనేన ప్రకృతిమద్యతే-ప్రధానం ప్రకృతిః బర్హిర్వ్యాపకత్వాత్ ప్రకృతిమాని అగ్రతోజాతం ఉత్పన్నం యజనీయం హవిర్భూతం పశుభూతం పురుషం ప్రౌక్షన్-ప్రకృత్యాసంయోజ్యతి యేషు-దేవాః-సాధ్యా దేవాః ప్రౌక్షన్ ప్రోక్ష్య ...

సాధ్యం-దయత్యర్హేత్ తేనదేవా అయజంత ఇతి- తస్యప్రోక్షిత చతుర్ముఖరూపహవిషా-దేవాః సాధ్యాశ్చ అయజన్త-యాగమకుర్వన్ యాగోనామదేవతోద్దేశేన ద్రవ్యత్యాగః యాగ ఇత్యుక్తం-యేచఋషయః తేనోక్తేత్యుక్తాః ఋషయః జ్ఞానినశ్చ-యేవర్తన్తే తే-తేచయథాపూర్వం అక్షరూపకా ఏంపి. పరబ్రహ్మరూపాగ్నౌ సమర్పితవన్తః- తథాశ్రీవైకుంఠనాథ దనస్వాధ్యాః దేవాః అనిరుద్ధపరమాత్మాగ్నౌ పశురూప చతుర్ముఖ హవిస్సమర్పణ రూపయజ్ఞం అకుర్వన్నిత్యర్థః॥ ప్రాజాపత్యోహారుణి స్సుపర్ణేయః ఇత్యనువాకే ప్రజాపతిర్వా ఓమిత్యాత్మానం యుంజీతేతి శ్రుతేః అయమర్థః। చరితంచరితః॥

3. ఋః విద్యాః భాః "తాజ్ఞం యజ్ఞసాధనభూతం తంపురుషం పశుత్వభావనయా యూపేబద్ధం బర్హిషిమానసె యజ్ఞె ప్రౌక్షన్। ప్రోక్షితవన్తః। కీదృశమిత్యత్రాహ। అగ్రతః సర్వస్సృష్టేః పూర్వం పురుషంజాతం పురుషత్వేనోత్పన్నం। ఏతచ్చ ప్రాగేవోక్తం తస్మాద్విరాడ జాయత విరాజో అధిపూరుష ఇతి। తేన పురుషరూపేణ పశునాదేవా అయజంత। మానసయాగం నిష్పాదితవంత ఇత్యర్థః। కేతేదేవా ఇత్యత్రాహ। సాధ్యాః సృష్టిసాధనయోగ్యాః ప్రజాపతి ప్రభృతయః। తదనుకూలా ఋషయోమన్త్రద్రష్టారశ్చ యేసంతి తేసర్వేఽప్యయజంతేత్యర్థః॥

౪. ఋః మధ్వః భాః "తంయజ్ఞనామక పరమాత్మాన ముద్దిశ్య। అగ్నిష్వాత్తాదయోగ్నిః ఇష్టాద్యస్యగావాద్యగ్రజాతంపురుషం రుద్రమ్। బర్హిషి మానసయజ్ఞే ప్రౌక్షన్ ప్రోక్షణాది సంస్కారయుక్త మకుర్వన్। దేవాః సాధ్యాఋషయశ్చయే। తేసర్వేతేన పరమాత్మనా ప్రేరితాస్సంతో యజంత। శ్రీహరిముద్దిశ్య స్వస్వయోగ్య తామ సాధనయజ్ఞం చక్రురిత్యర్థః॥

౫. శుక్లయజుః మహీః భాః " యజ్ఞసాధనె యజ్ఞశబ్దః యజ్ఞంయజ్ఞసాధనభూతంపురుషం పశుత్వభావనయా యూపేబద్ధం బర్హిషిమానసె యజ్ఞెప్రౌక్షన్ ప్రోక్షితవన్తః ప్రోక్షణాదిభిః సంస్కారైస్సంస్కృతవన్తః॥ కీదృశం అగ్రతః సృష్టేః పూర్వం జాతం పురుషత్వేనోత్పన్నంఏతచ్చప్రాగేవోక్తం తస్మాత్ విరాడజాయత విరాజో అధిపూరుషఇతి। పురుషరూపేణపశునాదేవా అయజన్తమానసయాగం నిష్పాదితవంతః కేతేదేవాఇత్యత్రాహ సాధ్యాః సృష్టిసాధన యోగ్యాః ప్రజాపతి ప్రభృతయః తదనుకూలా ఋషయః మన్త్రద్రష్టారః తేసర్వేప్యయజన్త"॥

౬. శుక్లయజుః దయా॥ భాః ("తంయజ్ఞంబ.) యజుర్వేదోక్తం ప్రాదుర్భూతం జగత్కర్తారం పురుషంపూర్ణం యజ్ఞం సర్వపూజ్యం పరమేశ్వరం బర్హిషిహృదయాకాశే ప్రౌక్షన్ సమ్యక్ప్రకాశయన్తు యజ్ఞాభిరూపం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి చ

త్యుపదిశ్యతే ఈశ్వరేణ (శివదేవా) శివపరమేశ్వరేణ పురుషేణ వేదద్వారోపదిష్టాస్తే సర్వే దేవా విద్వాంసః సాధ్యా జ్ఞానిన ఋషయో మన్త్రద్రష్టారశ్చ యే చాన్యే మనుష్యాస్తం పరమేశ్వర మయజన్త పూజితవన్త । అనేన కింసిద్ధం సర్వే మనుష్యాః పరమేశ్వరస్య స్తుతిప్రార్థనోపాసనా పురస్సరమేవ సర్వకర్మానుష్ఠానం కుర్యురిత్యర్థః॥

నవమీఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్

మం॥౯॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః । సమ్భృతమ్పృషదాజ్యమ్।
పశూగ్ంస్తాగ్ంశ్చక్రే వాయవ్యాన్ । ఆరణ్యాన్గ్రామ్యాశ్చయే (ఋ. ౮)

అ॥ సర్వహుతః = సర్వము హోమము చేయబడుచుండెడి, తస్మాత్ = ఆ యజ్ఞాత్ = మానసయజ్ఞమువలన పృషదాజ్యం = జగత్కారణమగు వీర్యము సంభృతం = సంపాదించబడినది. తాన్ = ఆ ఆరణ్యాన్ = అరణ్యమునందు సంచరించునట్టివియు, వాయవ్యాన్ = అన్తరిక్షమునందు సంచరించునట్టియు పశూన్ = ప్రాణులను చక్రే = చేసెను, యే = ఏ గ్రామ్యాశ్చ = గ్రామములయందు సంచరించెడి గవాశ్వాదులు (గలవో) వానినిగూడ సృజించెను.

తా॥ సర్వమును హోమము చేయబడుచుండెడి అమానస యజ్ఞమువలన శ్రీ-తుడయిన భగవంతుడు గవాశ్వవ్యాఘ్రమృగపక్ష్యాది సృష్టిని ప్రవర్తింపజేసెను॥

౧. సా॥ భా॥ 'నవమీమాహ' 'తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః - గ్రామ్యాశ్చయే' ఇతి । 'సర్వహుతః' సర్వాత్మకః పురుషో యస్మిన్ యజ్ఞే హూయతే, సోఽయం సర్వహుతః తాదృశాత్ 'పూర్వోక్తాత్ మానసాత్', 'యజ్ఞాత్' 'పృషదాజ్యం,' 'సమ్భృతం, సమ్పాదితం, దధిచాజ్యం చేత్యేవమాది భోగ్యజాతం సమ్పాదితమిత్యర్థః । తథా 'వాయవ్యాన్', వాయుదేవతాకాన్, లోకప్రసిద్ధాన్, 'ఆరణ్యాన్,' 'పశూన్,' 'చక్రే,' హరిణాదిరూపాన్, ఆరణ్యాః వ్యాఘ్రాదయః తథా యే । గ్రామ్యాః, గవాశ్వాదయః, తానప్యుత్పాదితవాన్ । పశూనామన్తరిక్షద్వారా వాయుదేవత్యత్వం యజుర్బ్రాహ్మణే సమామ్నాతం । వాయవస్థేత్యాహ వాయుర్వా అన్తరిక్షస్యాధ్యక్షాః । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః । వాయవ ఏవైనాన్ పరిదదాతీతి॥

౨. ద॥ భా॥ 'తస్మాదితి-సర్వహుతః' సర్వంహుతం [illegible] యస్మిన్ [illegible] సర్వహుతః - సర్వ

పృషత్ వస్తు- యజ్ఞాత్ - యజ్ఞయజనీయాత్, తస్మాద్ధ్యయజ్ఞాత్ఖల్విహాగ్ని పృష
దాజ్యం దధిమిశ్రితాజ్యం పృషదాజ్యమితి యాజ్ఞికాః వదన్తి - జగత్కారణభూ
తం పుణ్యలోకప్రాప్తకం దివ్యంసంభృతం సంపాదితం - అత్రేదమవధాతవ్యం జనక
పాతక (బ్రహ్మ) సంయోజనాయ జగత్కారణ భూతం దివ్యం పృషదాజ్యమిత్యు
ద్యతే-సః పశుపతిః తాన్ యజ్ఞహవిషః ఉత్పాదకాన్ పశూన్ గవాదీన్ చక్రే
కృతవా -తతః వాయవ్యాన్ వాయుమార్గగామినః పక్షిసంఘాన్ ఆరణ్యాన్ వ్యాఘ్రా
దీన్ చక్రేకృతవా- గ్రామ్యాశ్చ యే గ్రామసంచారిణః మార్జారాదయశ్చంతి - తా
న్ చక్రేకృతవా - భగవత్సృష్టాల్పాః పశుపక్షిః పృషదాజ్యాది మాత్రస్సృష్టిం చ
కృతవానితిభావః" ।

౩. సర్వ విద్యా । భా । సర్వహుతః సర్వాత్మకః పురుషోయస్మిన్యజ్ఞే హూయతే సోऽయం సర్వహుత్। తాదృశాత్తస్మాత్పూర్వోక్తాన్మానసాద్యజ్ఞాత్పృషదాజ్యం దధిమిశ్రమాజ్యం సంభృతం । సంపాదితం । దధిచాజ్యంచ ఇత్యేవమాది భోగ్యజాతం సర్వం సంపాదితమిత్యర్థః । తథా . వాయవ్యాన్వాయుదేవతాకాంల్లోకప్రసిద్ధానారణ్యాన్పశూంశ్చక్రే । ఉత్పాదితవాన్ । ఆరణ్యా హరిణాదయః । తథా యేచ గ్రామ్యాః గవాదయస్తానపిచక్రే । పశూనామన్తరిక్షద్వారా వాయుదేవత్యత్వం యజుర్బ్రాహ్మణే సమామ్నాయతే । వాయవే స్థేత్యాహ వాయుర్వా అన్తరిక్షస్యాధ్యక్షాః । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః । వాయవ ఏవైనాన్పరిదదాతి । తైత్తిరీయ బ్రాహ్మణం। (౩.౨.౧.౩.)ఇతి।

౪. పురుషస్య।భా। తస్మాద్యజ్ఞాత్ యజ్ఞనామక పరమాత్మనస్స కాశాత్ - సర్వహుతః సర్వైర్హుతాదనాదయః నిరూపద్యంగ హోమః । సంభృతం । యజ్ఞసంభారాదికం । యజ్ఞానాం కృతసర్వాదికం । పృషదాజ్యం । దధిమిశ్రాజ్యం పశ్వశ్వాద్యం జాతం । సంపాది స్వతత సర్వదేవానుదిశ్య తాన్ సర్వాన్ ప్రసిద్ధాన్ వాయవ్యాన్ వాయుదేవతాకాన్ ఆరణ్యాన్ అరణ్యభవాన్ హరిణాదీన్ గ్రామ్యాన్ గ్రామభవాన్ । గవాదయః తాంశ్చక్రే ఉత్పాదితవాన్" ।

౫. యజ్ఞాత్ సర్వ । భా । సర్వంహూయతే యస్మిన్ సర్వహుత్ । తస్మాత్ పూర్వోక్తాత్ యజ్ఞాత్ పృషదాజ్యం దధిమిశ్రమాజ్యం సంభృతంసంపాదితం దధ్యాజ్యాది భోగ్యజాతం సంపాదిత మిత్యర్థః పురుషసూక్తేచ । తథాసర్వద వాయవ్యాన్వాయు దేవతాకాన్ తాన్ ప్రసిద్ధాన్ పశూన్ చక్రే ఉత్పాదితవాన్ । అన్తరిక్షదేవత్యాః ఖలు వై పశవః । అన్తరిక్షస్య వాయుదేవత్య త్వాత్ వాయుదేవత్యత్వమ్ । తాన్ తాన్ ఉత్పాదితవాన్ । అరణ్యభవాః హరిణాదయః గ్రామభవాః గవాదయస్తాన్ పశూన్ చక్రే" ।

౬॥ శుక్లయజుర్భా॥ భా॥ "(తస్మాద్యజ్ఞ) అస్యార్థో వేదోత్పత్తి ప్రకరణేఽపి ఉక్తః (“తస్మాద్యజ్ఞాత్సచ్చిదానన్దాది లక్షణాత్పూర్ణాత్ పురుషాత్ సర్వహుతాత్సర్వపూజ్యాత్సర్వోపాస్యాత్ సర్వశక్తిమతః పరబ్రహ్మణః. పృ. ౯) తస్మాత్ పరమేశ్వరాత్ (సంభృతః పృషదాజ్యం) పృషు సేచనే ధాతుః పృషన్తి సిఞ్చన్తి తృప్నువన్తి యేనాన్నవృతాదికారకమన్నాది వస్తు యస్మిన్ స్తత్పృషత్। ఆజ్యం ఘృతం మధుదుగ్ధాదికంచ పృషదితి భక్ష్యాన్నోపలక్షణమ్। ఆజ్యమితీదం జలోపలక్షణం, యావద్వస్తు జగతివర్తతే తావత్సర్వం పురుషాత్పరమేశ్వర సామర్థ్యా దేవజాతమితి బోధ్యం। తత్సర్వమీశ్వరేణాస్మభ్యం ॥౨॥ జీవేభ్యశ్చ సమ్యగ్ధారితమస్తి। అతః సర్వైరనన్యచిత్తైరయం పరమేశ్వర ఏవోపాస్యో నాన్యశ్చేతి। (పశూగ్ంస్తాంశ్చక్రే) యఆరణ్యా వనస్థాః పశవో యేచ గ్రామ్యాస్తాన్సర్వాన్ ఏనచక్రే కృతవానస్తి। సచపరమేశ్వరో వాయవ్యాన్ వాయుసహచరితాన్ పక్షిణశ్చక్రే చకారాదన్యాన్ సూక్ష్మదేహధారిణః కీటపతంగాదీనపి కృతవానస్తి"॥

దశమీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౦॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః। ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే।
ఛన్దాగ్ంసిజజ్ఞిరే తస్మాత్। యజుస్తస్మాదజాయత॥ (ఋ.౯.)

అ॥ సర్వహుతః=సర్వముహోమము చేయబడుచుండెడి, తస్మాత్=ఆ, యజ్ఞాత్=యజ్ఞమువలన, ఋచః=ఋక్కులును, సామాని=సామములును, జజ్ఞిరే=అయినవి। తస్మాత్=ఆయజ్ఞమువలన, ఛన్దాంసి=గాయత్ర్యాది ఛందస్సులు, జజ్ఞిరే=అయినవి, తస్మాత్=ఆయజ్ఞమువలన, యజుః=యజుస్సు, అజాయత=అయినది॥

తా॥ మానసయజ్ఞముచే ప్రీతుడయిన భగవంతునిచే ఋగ్యజుస్సామ వేదములును గాయత్ర్యాది ఛందస్సులును ఉపదేశింపబడినవి॥

౧. యా॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "దశమీమాహ॥ 'తస్మాత్ యజ్ఞాత్ ... యజుస్తస్మాదజాయత' ఇతి॥ 'ఛన్దాంసి' గాయత్ర్యాదీని స్పష్టమన్యత్"॥

౨. యా॥ రామా॥ భా॥ "తస్మాదితి। సర్వహుతః సర్వం అనిరుద్ధాగ్నౌ హోమం కుర్వతః యజ్ఞైకరూపం ప్రాప్తవతః తస్మాద్భగవత్యజ్ఞరూపాత్ ప్రాప్తాః ఋచః - ఋగ్వేదాః సామాని - సామవేదాశ్చ జజ్ఞిరే - యోగప్రాప్తానాం విదధాతి పూర్వం యోగ్యవేదాంశ్చ ప్రహిణోతి తస్మాదితి భగవతా ఉపదిష్టాః వేదాః ప్రా

బహుత్వం కాని ఛన్దాంసిచ జజ్ఞిరే - ఏతస్మాత్ బ్రాహ్మణా జాతా ఇత్యర్థః । యజుస్తస్మాదజాయత తస్మాద్బ్రాహ్మణాః యజుః అపాదబద్ధః యజుః యజుర్వేదశ్చ పాదబద్ధశ్చ యజుర్వేదశ్చ జాయత - భగవత్కృపాలబ్ధ చతుర్ముఖ బ్రాహ్మణః తదా సకల వేదాభిగతా ఇత్యర్థః పూర్వం విద్యమానా ఏవ అనేన భగవత్సన్నిధౌ లబ్ధా ఇత్యర్థః"॥

3. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "సర్వహుత స్తస్మా త్పూర్వోక్తాద్యజ్ఞాదృచః సామాని జజ్ఞిరే । ఉత్పన్నాః । తస్మాద్యజ్ఞాచ్ఛందాంసి గాయత్ర్యాదీని జజ్ఞిరే । తస్మాద్యజ్ఞాద్యజురప్య జాయత"॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "కించ సర్వహుతః హోమితాత్ । యజ్ఞాత్ సర్వయజ్ఞభోక్తుః । తస్మాద్ధరేః ఋచః ఋగ్వేదాభిమానిదేవాః దేవాశ్చ జజ్ఞిరే ఉత్పన్నాః । ప్రాదుర్భూతా ఇత్యర్థః సర్వత్రార్థః । ఏవం సామాని గాయత్ర్యాదీని ఛందాంసి యజుర్వేదాభిమాని దేవతా సమూహాః అజాయత"॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "సర్వహుతః తస్మాత్ యజ్ఞాత్ ఋచః సామానిచ జజ్ఞిరే ఉత్పన్నాని । ఛందాంసి గాయత్ర్యాదిని జజ్ఞిరే । తస్మాద్యజు ర్యజు ర్జాయత ఋగ్యజుస్సామభిశ్ఛందోభిశ్చ వినాయజ్ఞా నసిద్ధ్యతి"॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "అస్యార్థ ఉక్తో వేదోత్పత్తి ప్రకరణే"॥

ఏకాదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం ॥౧౧॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త । యే కే చోభయాదతః।
గావో హ జజ్ఞిరే తస్మాత్ । తస్మాజ్జాతా అజావయః॥ ఋ. ౧౦

అ॥ తస్మాత్ = ఆమానసయజ్ఞమువలన, అశ్వాః = అశ్వములు, అజాయన్త = పుట్టినవి, ఉభయాదతః = ఊర్ధ్వాధో భాగములయందు దన్తములుగల, యేకేచ = ఎట్టి ప్రాణులుగలవో, (అవియును పుట్టినవి) తస్మాత్ = ఆమానసయజ్ఞమువలన, గావః = గోవులు, జజ్ఞిరే = జనించినవి, తస్మాత్ = ఆమానసయజ్ఞమువలన, అజావయః = మేకలును, గొఱ్ఱెలును, జాతాః = పుట్టినవి.

భా॥ భగవత్ప్రేరకమగు నామానసయజ్ఞమువలన గవాశ్వాది సృష్టి ప్రవర్తిం

౧. య॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ ‘‘అథైకాదశీమాహ॥ ‘తస్మాదశ్వా అజాయంత-త స్మాజ్జాతా అజావయః’ । ఇతి । ‘అశ్వవ్యతిరిక్తా గర్దభా అశ్వతరాశ్చ యే కేచిదూర్ధ్వాఽధోభాగయోరుభయోర్దంతయుక్తాః సన్తి తేఽప్యశ్వవత్ అజాయన్త । తథా గావః అజాశ్చావయశ్చ తే సర్వే ఉత్పన్నాః’’॥

౨. య॥ రామా॥ భా॥ ‘‘తస్మాచ్చతుర్ముఖబ్రహ్మణః అశ్వాః మహావేగశాలిన్యస్తురంగజాతాః॥ చకారోఽంచ త్యర్థబోధకః । కించ ఏకే. ఏకభాగదంతాః-వశ్యావయః ఉభయాదతః ఉభయతోదంతాః గర్దభాదయః గావః- యజ్ఞీయాజ్యాది హవిః ప్రదాః ।ఏతస్మాచ్చతుర్ముఖబ్రహ్మణః అజాశ్చావయశ్చ జాతాః’’॥

3. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ ‘‘తస్మాత్సర్వాత్మకాద్యజ్ఞాదశ్వా అజాయన్త ఉత్పన్నాః- తథా యే కేచాశ్వ వ్యతిరిక్తా గర్దభా అశ్వతరాశ్చ ఉభయాదత ఊర్ధ్వాఽధోభాగయోరుభయోర్దంతయుక్తాః సంతి తేఽప్యజాయన్త । తథా తస్మాద్యజ్ఞాద్గావశ్చ జజ్ఞిరే । కించ తస్మాద్యజ్ఞాదజావయశ్చ జాతాః’’॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ ‘‘తస్మాత్ పురుషాత్ అశ్వాః అజాయంత । యే కే చ ఉభయాదతః । ఉపర్యధోదంతాః మనుష్యాద్యాః । గావో హ ధనవోఽపి తస్మాదేవ జజ్ఞిరే అజాయంత । అజాః ఛాగాః అవయః కంబళ్యుపయుక్తపశవః । తస్మాజ్జాతాః’’॥

౫. శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ తస్మాత్ యజ్ఞాత్ అశ్వాః అజాయన్త ఉత్పన్నాః తథా యే కేచాశ్వవ్యతిరిక్తా గర్దభాదయోఽశ్వతరాశ్చ ఉభయాదతః ఉభయోర్భాగయోర్దంతా యేషాం తే ఉభయదతః ఛాన్దసమ్ దీర్ఘత్వమ్ ఊర్ధ్వాధోభాగయోర్దన్తయుక్తాః సన్తి తేఽప్యజాయన్త । తథా స్ఫుటం తస్మాత్ యజ్ఞాత్ గావశ్చ జజ్ఞిరే । కించ తస్మాద్యజ్ఞాత్ అజావయః అజాః అవయశ్చ జాతాః । నహి పశుభిర్వినా యజ్ఞస్సిద్ధ్యేత్’’॥

౬. శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ ‘‘(తస్మాదశ్వా) తస్మాత్పరమేశ్వర సామర్థ్యాదశ్వాస్తురంగా అజాయన్త గ్రామ్యారణ్యపశూనాం మధ్యేఽశ్వాదీనా ముత్తరార్థాద్వా దశమ ముత్తమగుణ వత్త్వప్రకాశనార్థోఽయమారంభః (యే కే చోభయాదతః) ఉభయతో దన్తా ఏషాంత ఉభయాదతో యే కేచిదుభయా దతఉష్ట్రగర్దభాద యస్తేఽప్యజాయన్త. (గావో హ) తథా తస్మాత్పురుష సామర్థ్యాదేవ గావో ధేనవః కిరణాశ్చేన్ద్రియాణిచ జజ్ఞిరే జాతాని (తస్మాజ్జాతా అజా,) ఏవమేవ ఛాగాశ్చ, అవయశ్చ జాతా ఉత్పన్నా ఇతి విజ్ఞేయమ్’’॥

ద్వాదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౧౨॥ యత్పురుషంవ్యదధుః । కతిధావ్యకల్పయన్ ।
ముఖంకిమస్యకౌబాహూ - కావూరూపాదావుచ్యేతే॥ (ఋ. ౧౧.)

అర్థము. యత్ = ఎప్పుడు, పురుషం = పురుషుని వ్యదధుః = భావించిరో (అప్పుడు), కతిధా = ఎన్నిప్రకారములచేత, వి+అకల్పయన్ = భావించిరి, అస్య = ఈపురుషునికి, ముఖం = ముఖము, కిం = ఏది, బాహూ = బాహువులు, కౌ = ఏవి, ఊరూ = ఊరువులు, కౌ = ఏవి, పాదా = పాదములు, ఉచ్యేతే = (భావింపంబడినట్టులు) చెప్పంబడుచున్నవి.

తా॥ మానసయజ్ఞమునందు భావింపంబడిన పురుషుని కెయ్యవి ఏయే యవయవములుగ భావింపంబడినవని ప్రశ్న చేయబడుచున్నది.

ఈఋక్కు మొదలగు నాలుగుఋక్కులును సృష్టివిషయకములగు ప్రశ్నోత్తరములుగ దినువను వ్రాయంబడిన భాష్యకర్తలు వ్యాఖ్యానము చేసియున్నారు. మూడు నాలుగు ఋక్కులు వారి వ్యాఖ్యానమునకు సరిగానున్నట్లు గనుపించినను ఒకటి రెండు ఋక్కులలో క్లేశమున్నయది. ఎట్లనిన - భగవంతుని ధ్యానించిన సమయమునందు ఏయే ప్రకారముగ ధ్యానించిరి. ఏది ఏయే అవయవమయినదో అని - ప్రశ్నార్థకము ఈ ఋక్కు తాత్పర్యమయియున్నది. ఉత్తరాధారకమగు రెండవ ఋక్కు తాత్పర్యముగూడ ఇందుకనుగుణముగ నుండవలయును. మిగిలిన రెండు ఋక్కులయందుండు పంచమ్యాత్త బలముచే నీరెండుఋక్కులును సృష్టివిషయముగ యోజింపవలసి వచ్చుచున్నను ప్రశ్నార్థకము మొదటిఋక్కుయొక్కయు, అందుకుత్తరార్థకమగు రెండవఋక్కుయొక్కయు, తాత్పర్యమననుసరించి మూడు నాలుగు ఋక్కులయొక్క తాత్పర్యముగూడ అవయవత్వభావనయని మాచే వ్రాయంబడినది. ఇట్టితాత్పర్యమునె గుంటూరుపురమునందు శ్రీయుతపరమహంస బాలనృసింహబ్రహ్మ బ్రహ్మస్వాములవారు ప్రకటించియున్నారు. ఈపక్షమందును మూడునాలుగు ఋక్కులయందలి పంచమ్యాత్తములకు ప్రథమార్థయోజనమొకటియు ఈయుదాహరింపంబడిన భాష్యకర్తలయందలి ఏయధికారియును లేదనునదియొకటియు క్లేశమని ఎంచవలెను. ఇందునుగూర్చి టీకయందు వ్రాయబడు అంశములనాలోచించి యథార్థము మాన్యులే గ్రహింపదగును.

౧। ఋ॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ అథద్వాదశీమాహ "యత్పురుషం౹ కా పూరుషాః పాదా ఉచ్యేతే" ఇతి। ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాదిసృష్టిం వక్తుమితి బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః ప్రాణరూపా దేవాః 'యత్' యదా, 'పురుషం విరాడ్రూపం, 'వ్యదధుః' సఙ్కల్పేనోత్పాదితవన్తః। తదానీం 'కతిధా' కతిభిః ప్రకారైః 'వ్యకల్పయన్' వివిధం కల్పితవన్తః। ఏవం సామాన్యరూపః ప్రశ్నః। ముఖం కిమిత్యాద యో విశేష ప్రశ్నాః"

౨। ఋ॥ తా॥ భా॥ "అథయజ్ఞాది కర్మానుష్ఠానోపయోగి బ్రాహ్మణాదిసృష్టిమాహ। యత్పురుషం వ్యదధురితి - యత్ - యదా సాధ్యాదేవాః పురుషం చతుర్ముఖం వ్యదధుః - ఉత్పాదితవన్తః - కతిధా వ్యకల్పయన్ - తస్య అవయవాః కతిధా కతిప్రకారాః అకల్పయన్ - కల్పితవన్తః - అస్య బ్రహ్మణః ముఖం కిం బాహూ కౌ - ఊరూ కౌ పాదౌ కావితి ప్రశ్నాః కృతాః"॥

౩। ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాది సృష్టిం వక్తుం బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః ప్రాణరూపా దేవా యద్యదా పురుషం విరాడ్ రూపం వ్యదధుః సంకల్పేనోత్పాదితవన్తస్తదానీం కతిధా కతిభిః ప్రకారైర్వ్యకల్పయన్। వివిధం కల్పితవన్తః। అస్య పురుషస్య ముఖం కిమాసీత్। కౌ బాహూ అభూతామ్। కావూరూ। కౌ పాదావుచ్యేతే। ప్రథమం సామాన్యరూపః ప్రశ్నః పశ్చాన్ముఖం కిమిత్యాదినా విశేషవిషయాః ప్రశ్నాః॥"

౪। ఋ॥ మహ్వా॥ భా॥ "యత్పురుషం యం పురుషం వ్యదధుః। ఇత్యాద్యుత్పాదితవన్తః తం కతిధా యత్స్వం ఖ్యాతి బ్రాహ్మణాద్యుత్పాదకీయ దవయావత్యేవవ్య కల్పయన్ వ్యచింతయన్। తదేవ ప్రస్తావ్య వివృణోతి। ముఖమితి। అస్య శ్రీ నారాయణస్య ముఖం కిం తత్సోత్పాదక మిత్యుచ్యతే। ఇత్యాది ద్రష్టవ్యమ్। ఉత్తరత్ర త్వం సమాధత్తే బ్రాహ్మణ ఇతి॥"

౫। శుక్లయ॥ మహీ॥ భా॥ "ప్రశ్నోత్తరరూపేణ బ్రాహ్మణాదిసృష్టిం వక్తుం బ్రహ్మవాదినాం ప్రశ్నా ఉచ్యన్తే। ప్రజాపతేః। ప్రాణరూపా దేవా యత్ యదా పురుషం వ్యదధుః తదా సంకల్పాదుత్పాదయన్ తదా కతిధా కతిభిః ప్రకారైర్వ్యకల్పయన్ వివిధం కల్పితవన్తః అస్య పురుషస్య ముఖం కిమాసీత్ కిం బాహూ ఊరూ పాదావుచ్యేతే పాదావపి కిమాస్తామిత్యర్థః॥"

౬। శుక్లయ॥ దయా॥ భా॥ "(యత్పురుషం౹) యద్యస్మాదేతం పూర్వో

క్తులక్షణం పురుషం పరమేశ్వరం కతిధా కతిభిః ప్రకారైః (వ్యకల్పయన్) తస్య సామర్థ్యానుకల్పనం కుర్వన్తి స్మేత్యర్థః। (వ్యదధుః) తం సర్వశక్తిమన్తం పరమేశ్వరం వివిధసామర్థ్య కథనావాదధు రర్థాదనేకవిధం తస్య వ్యాఖ్యానం కృతవన్తః కుర్వన్తి కరిష్యన్తి చ। (ముఖంకిం) అస్య పురుషస్య ముఖ్యం ముఖ్యగుణైః కిముత్పన్నమాసీత్ (కింబాహూ) బలవీర్యాదిగుణైః కిముత్పన్నమాసీత్ (కిమూరూ) వ్యాపారాదిమధ్యమైర్గుణైః కిముత్పన్నమాసీత్ (పాదావుచ్యేతే) పాదావధోఽఙ్గం మూర్ఖత్వాదిని కృష్టగుణైః కిముత్పన్నం వర్తతే। అస్యోత్తరమాహ"

త్రయోదశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం। ౧౩। బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీత్। బాహూ రాజన్యః కృతః।
ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః। పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత॥(ఋ-౧౨.)

అ॥ అస్య = ఈ, పురుషునకు బ్రాహ్మణః = విద్యాదిగుణము, ముఖం = ముఖముగ, ఆసీత్ = (భావింపంబడినది) అయెను, రాజన్యః = వీర్యాదిగుణము, బాహూ = బాహువులుగ, కృతః = (భావింపంబడినదిగా) చేయంబడెను. వైశ్యః యత్ = వ్యాపారాది ధర్మమేది (గలదో) తత్ = అది, అస్య = ఈపురుషునకు, ఊరూ = ఊరువులుగ, (భావింపబడినది అయెను) శూద్రః = సేవాదిగుణము, పద్భ్యాం = పాదములుగ, అజాయత = (భావింపంబడినది) అయెను.

తా॥ మానవసమష్టియందు భావింపబడిన ఈపురుషునకు విద్యాదిగుణము ముఖముగను, వీర్యాదిగుణము బాహువులుగను, వ్యాపారాది ధర్మము ఊరువులుగను, సేవాదిగుణము పాదములుగను, భావింపంబడినవని పూర్వప్రశ్నకు ఉత్తరము ఈఋక్కునందలి భావము.

ఈయంశమునుగూర్చి శతపథబ్రాహ్మణోపనిషత్తునందు చెప్పంబడినయంశమును ఆలోచింపదగినది. (శతపథోపనిషత్తు. ౨, ౯)। అథ యాన్నవమ్యాం పురస్తాత్ప్రత్యఙ్ముఖసన్ధ్యాశ్యమాన ముఖతిర్యైతత్తయా వ్యాపారాజాని విదధుః పశ్చాన్ముఖ్యోఽపి బ్రాహ్మణబ్రాహ్మణాస్తత ఏకంముఖం తేనముఖేన రాజ్ఞోఽప్యనేన ముఖేనాన్నమద్యాదన్తే రాజాఽన్యేకం ముఖం తేన ముఖేన విశోఽప్యనేన ముఖేనాన్నమత్తి ఏకం ముఖమ్ &c.,। (పు. ౨౮.)

౧. యజు॥ అ॥ విద్యా॥ భా। "అథ త్రయోదశీమాహ॥ 'బ్రాహ్మణోఽస్య-అస్య, ఇతి॥ యోఽయం బ్రాహ్మణజాతి విశిష్టః పురుషః సోఽయం 'అస్య, ప్రజాపతేః, 'ముఖమాసీత్', ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః యోఽయం 'రాజన్యః, క్షత్రియజాతిః స బాహుత్వేన నిష్పాదితః, బాహుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః । 'తత్', తదానీం, 'అస్య' ప్రజాపతేః 'ఊరూ, తద్రూపః 'వైశ్యః' సమ్పన్నః ఊరుభ్యాముత్పన్న ఇత్యర్థః తథా । 'పద్భ్యాంశూద్రః, ఉత్పన్నః॥ ఇయంచముఖాదిభ్యో బ్రాహ్మణాదీనా ముత్పత్తిః సప్తమకాండే సముఖతస్త్రివృతం నిరమిమీతేత్యాదా విస్పష్టమామ్నాతా । అతః ప్రశ్నోత్తరే ఉభే అపి తత్పరత్వేనైవ యోజనీయే॥

౨. యజు॥ రామా॥ భా॥ "అస్య చతుర్ముఖబ్రహ్మణః బ్రాహ్మణః ముఖమాసీత్ ముఖస్థానీయోఽభవత్ బ్రాహ్మణః అస్య ముఖాజ్జాత ఇత్యర్థః - బాహూ రాజన్యః కృతః అస్య బాహుస్థానీయః రాజన్యః క్షత్రియః కృతః-అస్య బాహ్వోః క్షత్రియో జాత ఇత్యర్థః । ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః-తత్ తథా అస్య ఊరూస్థానీయో వైశ్యః అభవత్కృతః-అస్య ఊర్వోః వైశ్యో జాత ఇత్యర్థః-పద్భ్యాగ్ం శూద్రో అజాయత-అస్య పాదాభ్యాం శూద్రోఽజాయత ఉత్పన్నః చతుర్ముఖ శరీరకాని యద్వా నారాయణ ముఖబాహూరుపాదభ్యః యజ్ఞనిర్వర్తకాః చత్వారో వర్ణాః ఉత్పన్నా ఇత్యర్థః"॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "ఇదానీం పూర్వోక్తానాం ప్రశ్నానాముత్తరాణి దర్శయతి । అస్య ప్రజాపతేః బ్రాహ్మణో బ్రాహ్మణత్వజాతి విశిష్టః పురుషో ముఖమాసీత్ ।. ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః । యోఽయం రాజన్యః క్షత్రియత్వజాతిమాన్పురుషః స బాహూ కృతః॥ బాహుత్వేన నిష్పాదితః॥ బాహుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః తత్తదానీమస్య ప్రజాపతేర్యదూరూ తద్రూపో వైశ్యః సంపన్నః । ఊరుభ్యాముత్పన్న ఇత్యర్థః॥ తథాస్య పద్భ్యాం పాదాభ్యాం శూద్రః శూద్రత్వ జాతిమాన్పురుషోఽజాయత । ఇయంచముఖాదిభ్యో బ్రాహ్మణాదీనాముత్పత్తిర్యజుః సంహితాయాం సప్తమకాండే సముఖతస్త్రివృతంనిరమిమీతేత్యాదౌ విస్పష్టమామ్నాతా। అతః ప్రశ్నోత్తరే ఉభేఅపితత్పరతయైవ యోజనీయే॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "అస్య పురుషనామ్నో నారాయణస్య ముఖం ముఖాత్ ముఖమిత్యాది ప్రథమావిభక్త్యర్థే। బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణజాత్యుత్తమాభిమానీ బ్రహ్మా బ్రాహ్మణజాతిశ్చ ఆసీత్-బాహూ బాహుభ్యాం రాజన్యః క్షత్రియః క్షత్రియజాత్యుత్తమాభిమానీ వాయుందాద్రి। అవాంతరాభిమాని స్వాయంభువమనుః। క్షత్రియజాతిశ్చ కృతః జాతః॥ ఊరూ ఊరుభ్యాం వైశ్యః వైశ్యజాత్యుత్తమాభిమానీ వరుణః అవాంతరాభిమానీ శాస్త్రదేవతా। వైశ్యజాతిశ్చ అజాయత పద్భ్యాం శూద్రః శూద్రజాత్యుత్తమాభిమానీ

అత్యేనీదవతా సమూహాశ్చ । అవాంతరాభిదానీ కృత్యాఖ్యాదవతా శూద్రి జాతి కృత్యుపరాయుక్తాః॥

౫॥ శుక్లయజుమహీ॥భా॥ "బ్రాహ్మణోఽస్య ప్రశ్నోత్తరాణ్యాహ । బ్రాహ్మణః బ్రాహ్మణత్వజాతివిశిష్టః పురుషోఽస్య ప్రజాపతేర్ముఖమాసీత్ ముఖాదుత్పన్న ఇత్యర్థః । రాజన్యః క్షత్రియత్వజాతివిశిష్టో బాహూ కృతః బాహుత్వేన నిష్పాదితః। తత్ తదానీమస్య ప్రజాపతేః యత్ యావూరూ తద్రూపో వైశ్యః । సంపన్నః ఊరుభ్యాముత్పాదిత ఇత్యర్థః తథాస్య పద్భ్యాం శూద్రత్వజాతిమాన్ పురుషో జాయత ఉత్పన్నః"॥

౬. శుక్లయజు దయా॥ భా॥ "(బ్రాహ్మణోఽస్య.) అస్య పురుషస్య ముఖం యే విద్యాదయో ముఖ్యగుణాః సత్య భాషణోపదేశాదీని కర్మాణి చ సన్త్యేతేభ్యో బ్రాహ్మణ ఆసీదుత్పన్నో భవతీతి । (బాహూ రాజన్యః కృతః.) బలవీర్యాది లక్షణాన్వితో రాజన్యః క్షత్రియస్తేన కృత ఆజ్ఞప్త ఆసీదుత్పన్నో భవతి। (ఊరూ తదస్య.) కృషివ్యాపారా దయో గుణా మధ్యమాస్తేభ్యో వైశ్యో వణిగ్జనోఽస్య పురుష స్యో పదాదుత్పన్నో భవతీతి వేద్యమ్ । (పద్భ్యాగ్ం శూద్రో) పద్భ్యాం పాద స్థానీయ నీచత్వమర్థాజ్జడబుద్ధిత్వాదిగుణేభ్యః శూద్రః సేవాగుణవిశిష్టః పరాధీనతయా ప్రవర్తమానోఽజాయత జాతఇతివేద్యమ్ । అస్యోక్తమంత్రస్య బ్రాహ్మణాని వర్ణాశ్రమ ప్రకరణే వక్ష్యన్తే । ఛన్దసి లుఙ్ లఙ్ లిటః ౧ । అష్టాధ్యా-అ-౩-పా ౪-ఇతి సూత్రేణ సామాన్యకాలే త్రయోలకారా విధీయన్తే"॥

చతుర్దశీ ఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౪॥ చన్ద్రమా మనసో జాతః । చక్షోః సూర్యో అజాయత।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ ప్రాణాద్వాయురజాయత॥ (ఋ-౧౩.)

అ॥ చన్ద్రమాః = చన్ద్రుడు, మనసః = మనస్సుగా, జాతః = అయెను. సూర్యః = సూర్యుడు, చక్షోః = చక్షువుగా, అజాయత = అయెను. ఇన్ద్రశ్చ = ఇన్ద్రుడును, అగ్నిశ్చ = అగ్నియును. ముఖాత్ = ముఖముగా, (అయెను) వాయుః = వాయువు, ప్రాణాత్ = ప్రాణముగా, అజాయత = అయెను,

భా॥ ఈ మానసయజ్ఞమునందు భావింపబడిన పురుషునకు చన్ద్రుడు మనస్సుగా

సూర్యుడు చక్షుస్సుగా ఇన్ద్రాగ్నులు ముఖముగా, వాయువు ప్రాణముగా భావింపబడినవి॥

౧। యు॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ "అథచతుర్దశీమాహ॥ 'చన్ద్రమామనసోజాతః ప్రాణాద్వాయురజాయత' ఇతి । యథాదధ్యాదిద్రవ్యాణిగవాదిపశవః ఋగాదివేదాః బ్రాహ్మణాదిమనుష్యాశ్చతస్మాదుత్పన్నాః, ఏవంచన్ద్రాదయోదేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నాః । చక్షోఃచక్షుషః"॥

౨। యు॥ రామా॥ భా॥ అథసర్వలోకోపకారసృష్టిమాహ । చన్ద్రమామనసోజాతఇతి । అస్యచతుర్ముఖబ్రహ్మణః మనసః చన్ద్రమాః సర్వజనాహ్లాదకశ్చన్ద్రః । జాతః-చక్షోరితిరూపంఛాందసం- చక్షుషః నేత్రయోః- సూర్యః సర్వవస్తుప్రకాశకఆదిత్యః- జాతః-ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చజాతౌ స్రష్టారః- ప్రాణాద్వాయురజాయత- సర్వప్రాణిప్రాణనహేతుర్వాయురుత్పన్నః"॥

౩। ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "యథాదధ్యాజ్యాదిద్రవ్యాణిగవాదయః పశవఋగాదివేదా బ్రాహ్మణాదయో మనుష్యాశ్చతస్మాదుత్పన్నా ఏవంచన్ద్రాదయోదేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నా ఇత్యాహ । ప్రజాపతేర్మనసస్సకాశాచ్చన్ద్రమాజాతః । చక్షోశ్చచక్షుషః సూర్యోఽప్యజాయత । అస్యముఖాత్ ఇన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ దేవావుత్పన్నౌ అస్యప్రాణాద్వాయురజాయత"॥

౪। ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "చన్ద్రమాః మనసః సకాశాజ్జాతః । చక్షోశ్చక్షుషఃవివస్వాన్నామక సూర్యః । అగ్నిః వైశ్వానరాఖ్యాగ్నిశ్చ । వాయుః ప్రాణనవాయుశ్చ అజాయతేతి సర్వత్రసంబంధః । కించలోకా అస్యైవ సృష్టా ఇత్యాహ"॥

౫ శుక్ల॥యు॥మహీ॥భా॥ యథాదధ్యాదిద్రవ్యాణిగవాదయః పశవఋగాదివేదాః బ్రాహ్మణాదయో మనుష్యాశ్చతస్మాదుత్పన్నాః । ఏవంచన్ద్రాదయోదేవా అపితస్మాదేవోత్పన్నా ఇత్యాహ । మనస్సకాశాచ్చన్ద్రమాః జాతః చక్షోః చక్షుషః సకాశాత్సూర్యః అజాయత వాయుః ప్రాణశ్చ శ్రోత్రాత్కర్ణాద జాయత ముఖాదగ్నిరజాయత"॥

౬। శుక్ల॥యు॥ దయా॥ భా॥ "(చన్ద్రమామనసో.) తస్యవిరాట్పురుషస్య మనసోమనస సకాశాచ్చన్ద్రమాజాత ఉత్పన్నోస్తి । తథాచక్షోః జ్యోతిర్మయస్సూర్యోఽజాయత । ఉత్పన్నోస్తి । (శ్రోత్రాద్వా.) శ్రోత్రాకాశమయా

దాశాత్ పథ ఉత్పన్నమస్తి । వాయుమయాద్వాయురుత్పన్నో౽స్తి । తాలోస్య సర్వ ద్విశ్వాణి చోత్పన్నానిసన్తి । ముఖాద్బ్రహ్మక్షత్రియాదయః దక్షిణ బాహులో౽త్ప న్నౌస్తి"

పఞ్చదశీయృక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౪॥ నాభ్యా ఆసీద న్తరిక్షమ్ । శీర్ష్ణో ద్యౌః సమవ ర్తత । పద్భ్యాం భూమిర్దిశః శ్రోత్రాత్ । తథా లోకాగ్ం అకల్పయన్ ॥ (ఋ.౧౪.)

అ॥ అన్తరిక్షం = అన్తరిక్షలోకము, నాభ్యాః = నాభిగా, ఆసీత్ = అయినది, ద్యౌః = ద్యులోకము, శీర్ష్ణః = శిరస్సుగా, సమ్ అవర్తత = ప్రవర్తించెను, భూమిః = భూలోకము, పద్భ్యాం = పాదములుగా, (ప్రవర్తించెను,) దిశః = దిక్కులు, శ్రోత్రాత్ = కర్ణములుగా (ప్రవర్తించెను), తథా = అప్రకారముగ, లోకాన్ = లోకములను, అకల్పయన్ = భావించిరి॥

తా॥ ఈమానసయజ్ఞమునందు పురుషుని కాయమాలోకములాయా అవయవములుగ భావింపబడినవి॥

౧. సా॥ సా॥ విద్యా॥ భా॥ 'అథ పఞ్చదశీమాహ॥ 'నాభ్యా ఆసీద న్తరిక్షం అకల్పయన్' । ఇతి। యథాచన్ద్రాదయ స్తస్మాదుత్పన్నాః । తథాలోకానప్యన్తరిక్షాదీన్ ప్రజాపతేః నాభ్యాద్యవయవాత్ 'అకల్పయన్' ఉత్పాదితవన్తః'॥

౨. రా॥ రామా॥ భా॥ "అనిరుద్ధనారాయణ శరీరభూత చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః భూమ్యన్తరిక్ష చతుర్దశలోకాః కల్పితాః - ఇత్యాదినాభ్యా ఆసీదితి -భగవచ్ఛరీర భూత చతుర్ముఖ బ్రహ్మణః నాభ్యాః నాభేః అన్తరిక్షం ఆకాశం ఉత్పన్నమాసీత్- శీర్ష్ణః శిరోభాగాత్ ఇత్యర్థః ద్యౌః స్వర్గం ఊర్ధ్వభాగస్థ సప్తలోకాః సమవర్తత- ఉత్పన్నా అభూవన్ - పద్భ్యాం భూమిః భూరాద్యధోభాగస్థ సప్తలోకాః జా తాః శ్రోత్రాత్ శ్రోత్రాభ్యాం - దిశః అష్టదిశః దిశశ్చ జాతాః ॥ తథాలోకా గ్ం అకల్పయన్ సత్యలోకాదిభక్తలోకాన్ కల్పితవానిత్యర్థః ॥ సప్తావరణయు క్తానంతకోటి బ్రహ్మాండసృష్టిః పరవాసుదేవాజ్ఞాతః అండాంతవర్తి సర్వసృష్టిస్తు అనిరుద్ధనారాయణ శరీరచతుర్ముఖాజ్ఞాతా, ఇతిభావః'॥

౩. ఋ॥ విద్యా॥ భా॥ "యథా దధ్యాదిద్రవ్యాణి ప్రజాపతేరన్నః ప్రభృతిభ్యో ఉకల్పయన్ తథాన్తరిక్షాదీన్ లోకాన్ప్రజాపతేర్నాభ్యాదిభ్యో దేవా అకల్పయన్ ఉత్పాదితవన్తః ఏతదేవదర్శయతి। నాభ్యాః ప్రజాపతేర్నాభేరన్తరిక్షమాసీత్। శీర్ష్ణః శిరసో ద్యౌః సమవర్తత। ఉత్పన్నా। అస్యపద్భ్యాంపాదాభ్యాం భూమిరుత్పన్నా। అస్యశ్రోత్రాద్దిశ ఉత్పన్నాః"॥

౪. ఋ॥ మధ్వ॥ భా॥ "నాభిప్రకాశాదంతరిక్షం। శీర్ష్ణఃశిరసః త్రిలోకవివక్షయా లోకాన్ భగవదంగసృష్టత్వముక్తం చతుర్దశలోకవివక్షయా లోకానాం భగవదంగసృష్టత్వమాహేతి। పద్భ్యాంభూమిరిత్యాదిలోకాన్ పాతాళాది చతుర్దశలోకాన్ భగవత్పాద మూలాద్యంగజాతత్వేన అకల్పయన్ వ్యాదింతయన్"॥

౫. ఋక్సం॥ మహీ॥ భా॥ "యథా ప్రజాపతేర్మనః ప్రభృతయశ్చన్ద్రాదీన కల్పయన్-తథాన్తరిక్షాదిలోకా నిత్యాహనాభ్యేతి ప్రజాపతేః నాభేః సకాశాత్ అన్తరిక్షమాసీత్। శీర్ష్ణః శిరసః ద్యౌః స్వర్గః సమవర్తతోత్పన్నా అస్య పద్భ్యాం పాదాభ్యాం భూమిరుత్పన్నా శ్రోత్రాద్దిశః ఉత్పన్నా తథాన్యానప్యధికాంల్లోకాన్ భూరాదీన్ ప్రజాపతేః సకాశాదకల్పయన్ కల్పితవన్తః స్పందా యోత్సాహాః కాలాఇతి శేషః"।

౬. ఋక్సం॥ దయా॥ భా॥ "(నాభ్యా) అస్యపురుషస్యనాభ్యా అవకాశమయాత్సామర్థ్యా దన్తరిక్షముత్పన్నమాసీత్। ఏవంశీర్ష్ణః శిరోవదుత్తమ సామర్థ్యాత్ప్రకాశమయాత్ (ద్యౌః) సూర్యాదిలోకః ప్రకాశాత్మకః సమవర్తత సమ్యగుత్పన్నః స్వాజతేతే। (పద్భ్యాంభూమిః) పృథివీకారణమయాత్సామర్థ్యాత్పర మేశ్వరేణ భూమిర్ధరణిరుత్పాదితాస్తి జలంచ। (దిశశ్శ్రో.) శబ్దాకాశ కారణమయాత్తేవదిశ ఉత్పాదితాస్సన్తి। (తథాలోకాం. ౧. అకల్పయన్) తథాతేనైవ ప్రకారేణ సర్వలోకకారణమయాత్సామర్థ్యాదన్యాన్సర్వాన్ లోకాంస్తత్రస్థా న్పదార్థాంశ్చ కల్పయత్పరమేశ్వర ఉత్పాదితవానస్తి"॥

షోడశీఋక్.

ఋషిః. నారాయణః. ఛన్దః. అనుష్టుప్.

మం॥ ౧౬॥ వేదాహమేతమ్పురుషమ్మహాన్తమ్। ఆదిత్యవర్ణన్తమసస్తుపారే। సర్వాణిరూపాణివిచిత్యధీరః। నామానికృత్వాఽభివదన్యదాస్తే॥

అ॥ సర్వాణి = సమస్తములైనటువంటి, రూపాణి = రూపములను, విచిత్య =

రచించి, నామాని = నామములను, కృత్వా = చేసి, అభివదన్ = వ్యవహరించుచు, ధీరః = స్థిరమతియు, యత్ = ఏపరమేశ్వరుడు, ఆస్తే = ఉండుచున్నాడో, మహాంతం = సర్వోత్కృష్టుడయినట్టియు, ఆదిత్యవర్ణం = ఆదిత్యునియొక్క కాంతివంటికాంతి గలిగినట్టియు, తమసః = ప్రకృతిమండలమునకు, పరస్తాత్ = అవతలనుండుచున్నటువంటి ఏతంపురుషం = ఈపరమేశ్వరుని, అహం = నేను, వేద = (ధ్యానముచే) తెలిసి కొనుచున్నాను.

ఏపరమేశ్వరుడు నామరూపములను సృజించి స్థిరమతియయియుండుచున్నాడో అట్టిసర్వోత్కృష్టుడును జ్ఞానగోచరుడునగు నీ పరమేశ్వరుని ధ్యానముచే దెలిసికొనుచున్నాను.

౧. యజుః ఆరణ్యకే | భా | అథ మహిమా | వేదాహమేతం-యదాస్తే, ఇతి | యథోక్తవిరాట్పురుషధ్యానమత్ర ప్రతిపాద్యతే | తత్ర మంత్రద్రష్టాస్వకీయం ధ్యానానుభవం ప్రకటయతి 'యత్' యః పురుషః 'సర్వాణి రూపాణి' దేవమనుష్యశరీరాణి, 'విచిత్య' నిర్మాయ, 'నామాని' దేవో మనుష్య ఇత్యాదీని, 'కృత్వా' 'అభివదన్' తైర్నామభిరభితో వ్యవహరన్, 'ఆస్తే' వర్తతే, 'పురుషం' విరాజం, 'మహాంతం' సర్వగుణైరధికం, 'ఆదిత్యవర్ణం' ఆదిత్యవత్ ప్రకాశమానం, 'వేద' 'అహం' జానామి ధ్యానేన సర్వదా అనుభవామీత్యర్థః | స చ పురుషః 'తమసః పారే' అజ్ఞానాత్పరస్తాద్వర్తతే | అతో గురుశాస్త్రోపదేశరహితైః
-ర్దురవబోధ ఇత్యర్థః |

౨. యజుః రామా | భా | అహం అహం శబ్దార్థః ప్రత్యగాత్మా యః-ఏతం ఆత్మనిత్యక్ - ఉపస్థితం ప్రత్యక్షం ఇత్యాద్యంతర్యామి బ్రాహ్మణాదిషు ప్రసిద్ధం-మహాంతం అధికం సర్వదేవేభ్యో అధికం పురుషం పరమపురుషం శ్రియఃపతిమ్. తమసః పారే ప్రకృతిమండలస్య పారభూతే అవధిభూతే | పరమపద ఇత్యర్థః ఆ దిత్యవర్ణం ఆదిత్యస్య సూర్యస్య వర్ణః - కాంతిరివ కాంతిర్యస్య ఆదిత్యవర్ణం - ఇతి సూర్యసమానస్య ధామ్నో గ్రహణం తత్ | ఉపమా ప్రతిపాద్యాధ్యాస ప్రస్య చ పాత్ర | ఇతి ప్రథమ గతేన సహస్ర సూర్యకాంతి తుల్య దివ్య మంగళ విగ్రహ యు క్తం పరమపదస్థాయినం - ధీరః ధియా ద్యానేన పరమాత్మని రమతే ఇతి ధీరః ప్రత్యగా త్మ శబ్దార్థః - యజ్ఞానీకరణే శేషభూతం దయమానమనా ఇతి - యత్ -ఆత్మాద్ధృతి విముఖ దయా ప్రాతః సర్వాణి రూపాణి, సృష్ట్వా వికార భూతపర్యంతాన్ రూపాణి విచిత్య తత్తత్ నామధేయ దేవమనుష్యాది రూపై స్పందమానా నామాని కృత్వా- ధాతా యథా పూర్వ మకల్పయదితి కృతిం

చాంతరిక్షమథో నభః। ఇతి పూర్వబ్రాహ్మణే కల్పమహాసారేణ నామరూపాణాంచ భూతానాం కృతానాంచ ప్రపంచనం। వదన్ద్వైధ్యమేవాదా వదాదీనాంచ కారణ ఇతి॥ తాదృశా ధీరా యోగ్యబ్రహ్మాదికాన్ దృష్ట్వాబ్రహ్మాది నమస్కరోతి - పూర్వకల్ప ఉపాదాన సర్వభూతానాం నామరూపకరణాదికం కృత్వా అభివదన్ - ఆస్తే - యదాస్తే - లోకవ్యవహారార్థం తత్తన్నామభి ప్రాంస్తాన్పదార్థాన్ స్వయమద్వర న్యః పరమాత్మ అస్తితం పూర్వోక్తయోగపదవిరహ సమస్రాదిత్యకాంతి విశిష్ట త్రియం మతిందాయకం - వదనానాతి సాక్షాత్కరోతి - సుసాధనానుష్ఠానకాల ఏవమోక్షయోగ్యోభవతీత్యుక్త తదాన్వయః"॥

ఈమంత్రము ఋగ్వేదములోను శుక్లయజుర్వేదములోను లేదు.

సప్తదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః. ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౮॥ ధాతా పురస్తాద్యముదాజహార। శక్రః ప్రవిద్వాన్ప్రదిశశ్చతస్రః।
తమేవం విద్వానమృత ఇహ భవతి । నాన్యః పన్థా అయనాయ విద్యతే॥

అ॥ పురస్తాత్ = పూర్వకాలమునందు, ధాతా = బ్రహ్మపురుషుడు, యం = ఏపరమేశ్వరుని, ఉదాజహార = ప్రకటించెనో. చతస్రః = నాలుగయినటువంటి, ప్రదిశః = దిక్కులయందుండెడి ప్రాణులను, ప్రవిద్వాన్ = లెస్సగ దెలిసినటువంటి, శక్రః = ఇన్ద్రుడు, (ఏపరమేశ్వరుని ప్రకాశింపజేసెనో), తం = ఆపరమేశ్వరుని, ఏవం = ఈప్రకారముగ, విద్వాన్ = తెలిసికొనినవాడు, ఇహ = ఈజన్మమందు, అమృతః = మరణరహితుడు, భవతి = అగుచున్నాడు, అయనాయ = మోక్షప్రాప్తి కొఱకు, అన్యః = ఇతరమయినటువంటి, పన్థాః = మార్గము, నవిద్యతే = లేదు॥

తా॥ బ్రహ్మపురుషుడనుధాత ఇన్ద్రుడు మొదలగు జ్ఞానులు పూర్వకాలము నందు ఏపరమేశ్వరుని ధ్యానముచే దెలిసికొనిరో ఆపరమేశ్వరుని దెలిసికొనిన పురుషుడు మోక్షమును బొందుననియు మోక్షప్రాప్తికిపరమేశ్వరునిధ్యానముకంటె ఇతర సాధనము లేదనియు భావము॥

౧. యజు॥ అ॥ విద్యా॥ భా॥ 'అథసప్తదశీమాహ । 'ధాతా.

ష్యతే' ఇతి 'ధాతా' ప్రజాపతిః, 'యం' విరాడ్రూపం, 'ఉదాజహార' ధ్యా త్వా-[illegible]ర్థం ప్రకాశితవాన్ - 'శక్రః' 'ప్రదిశః' చతస్రః [illegible] [illegible], 'ప్రవిద్వాన్' ప్రకర్షేణ జానన్, 'శక్రః' ఇన్ద్రః, [illegible] ప్రకాశితవాన్ । ధాతు[illegible] । తం విరాట్పురుషం, 'ఏవం' ఉక్తప్రకారేణ, 'విద్వాన్', సాక్షాత్కుర్వన్ 'ఇహ' అస్మిన్నేవ జన్మని, 'అమృతః' మరణరహితః 'భవతి' [illegible] విరాట్పురుష[illegible] సాక్షాత్ కరోతి తదా సంసార[illegible] [illegible] 'అయనాయ' [illegible], అమృతత్వప్రాప్తయే, 'అన్యః పన్థాః', [illegible] విరాట్పురుష సాక్షాత్కార మన్తరేణాన్యో మార్గః, 'న విద్యతే', । [illegible] అమృతత్వం సమ్పాదయితుం శక్యతే । స [illegible] ఇత్యాది శాస్త్రాత్ ॥

౨. [illegible] పురస్తాత్ [illegible] । పురస్తాత్ - సృ[illegible] ప్రథమం ధాతా [illegible] ఉదాజహార - [illegible] ప్రవిద్వాన్ ప్ర[illegible] [illegible] పురందరః [illegible] [illegible] [illegible]

అష్టాదశీఋక్.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥౧౮॥ యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాః। తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్
తే హ నాకమ్మహిమానస్సచన్త। యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవాః॥ ఋ॥౧౮॥

అ॥ దేవాః = విబుధులు, యజ్ఞేన = మానసయజ్ఞముచేత, యజ్ఞం = పరమేశ్వరుని, అయజన్త = పూజించిరి, తాని = ఆ, ధర్మాణి = జగద్ధారకములగు ధర్మములు, ప్రథమాని = ముఖ్యములు, ఆసన్ = అయినవి యత్ర = ఏస్వర్గలోకమునందు, పూర్వే = ప్రాచీనులగు, సాధ్యాః = జ్ఞానులయిన, దేవాః = విబుధులు, సన్తి = ఉంచున్నారో, నాకం = (ఆ) స్వర్గమును, తే = (ఆ) భగవదుపాసకులగు, మహిమానః = మహాత్ములు, సచన్తే = పొందుచున్నారు.

తా॥ విబుధులు. మానసయజ్ఞముచే భగవంతుని ప్రీతినొందించిరి. ఆభగవంతుని ఉపాసనచేయువారలు ఆవిబుధులచే పొందంబడిన స్వర్గమునొందుదురని భావము॥

౧ యా॥ ఆ॥ విద్యా॥ భా॥ "అష్టాదశీమాహ । 'యజ్ఞేన-సన్తిదేవాః' ఇతి అత్రోత్తరానువాకతాత్పర్యం సంక్షిప్యోపసంహరతి । 'దేవాః' ప్రజాపతిప్రాణరూపాః, 'యజ్ఞేన' యథోక్తేన మానసేన సంకల్పేన, 'యజ్ఞం' యథోక్తయజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిం, 'అయజన్త' పూజితవన్తః, తస్మాత్ పూజనాత్ 'తాని' ప్రసిద్ధాని, 'ధర్మాణి' జగద్రూపవికారాణాం ధారకాణి, 'ప్రథమాని' ముఖ్యాని 'ఆసన్'; ఏతావతా సృష్టిప్రతిపాదకానువాకభాగార్థః సఙ్గృహీతః। అథోపాసనతత్ఫలానువాకభాగార్థః సఙ్గృహ్యతే, 'యత్ర' యస్మిన్ విరాట్ప్రాప్తిరూపే, నాకే, 'పూర్వేసాధ్యాః' పురాతనా విరాడుపాస్తిసాధకాః 'దేవాస్సన్తి' తిష్ఠన్తి। తం 'నాకం' విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గం 'తే మహిమానః' తదుపాసకా మహాత్మానః, 'సచన్త' సమవయన్తి ప్రాప్నువన్తి॥ ఇతి సాయణాచార్య విరచితే మాధవీయే వేదార్థ ప్రకాశే యజురారణ్యకే తృతీయప్రపాఠకే ద్వాదశోఽనువాకః॥

౨ యా॥ రామా॥ భా॥ "పాద్య మతో నామక విశ్వనాథ కర్తృక సృష్టివిషయ యజ్ఞం నిగమయతి ఋతి॥ యజ్ఞేనేతి - దేవాః - సాధ్యాఖ్యా దేవాః - యజ్ఞేన - వరుణా

తదితరముఖ్యమాని మహాయజ్ఞం-సృష్టియజ్ఞం-అయజన్త-కృతవన్తః-అభూవన్-తానిధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్-సాధ్యాదవశ్యకాని పూర్వోక్తాని యజ్ఞాది కర్మాణీత్యర్థః ప్రథమాన్యాసన్-సర్వేషాంప్రధానాన్యాసన్ మోక్షస్యాపి కారణభూతత్వాదిత్యర్థః-తే హ నాకం-తే హ ప్రసిద్ధా-ఏతద్యజ్ఞకర్తారః మహిమానః-విశేషమహిమాయుక్తాస్సంతః నాకంసచంతే-నవిద్యతే అకందుఃఖంయస్మిన్నితినాకంపరమపదం నాకోఽంబరేవాస్వర్గేఽ పరమవ్యోమ్నిహస్త్రివి। జగత్స్వామినివిష్ణౌ చేతి నిఘంటుః। సచంతే ప్రాప్నువంతి- యత్రపూర్వేసాధ్యాస్సంతిదేవాఇతి. యత్రయస్మిన్పరమపదేసాధ్యాః దేవాస్సంతి- శ్రీ అనంతగరుడవిష్వక్సేనాది నిత్యసూరయస్సంతి-తంలోకంసచంతే. వశపకుమారా ఇతిభావః-తంలోకం ప్రాప్నువంతీత్యర్థః''॥

౩. ఋగ్విద్యాభా॥ "పూర్వంప్రపంచితోక్తమర్థం సంక్షిప్యాత్రదర్శయతి। దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణరూపాయజ్ఞేన యథోక్తమానసిసంకల్పేన యజ్ఞంయథోక్త యజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిమయజంత। పూజితవంతః।తస్మాత్పూజనాత్తాని ప్రసిద్ధానిధర్మాణి జగద్రూప వికారాణాం ధారకాణిప్రథమాని ముఖ్యాన్యాసన్। ఏతావతా సృష్టిప్రతిపాదకసూక్తభాగార్థః సంగృహీతః అధోపాసన తత్ఫలానువాదకభాగార్థసంగృహ్యతే.యత్రయస్మిన్విరాట్ప్రాప్తిరూపేనాకేపూర్వేసాధ్యాఃపురాతనావిరాడుపాస్తిసాధకాదేవాః సన్తితిష్ఠంతి తన్నాకం విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గంతే మహిమానస్తదుపాసకామహాత్మానః సచంత సమవయంతి।ప్రాప్నువంతి॥ ఇత్యష్టమస్య చతుర్థ ఏకోనవింశోవర్గః॥ ఇతి దశమే మండలే సప్తమోఽనువాకః॥ (సూ. ౯౦)

౪. ఋగ్ మధ్వభా॥"యజ్ఞేన భగవత్పూజాత్మక పూర్వోక్తయాగేన యజ్ఞం భగవంతం అయజంత।తేన భగవద్యజనకారణేనతానిదేవాః ప్రథమానిధర్మాణి ముఖ్యజగద్ధారకాః అసన్ తేదేవాః మహిమానః మహాసత్త్వాఃసంతః నాకంసుఖైకామధనాస్త్యకం।మోక్షం సచంత ప్రాప్తాః యత్రవైకుంఠాదౌలోకేపూర్వేసాధ్యాః పూర్వకల్పేముక్తాః దేవాః సంతి తత్రేత్యర్థః మాఇత్యేవ బ్రహ్మవిదాప్నోతి పరమిత్యాది శ్రుతేశ్చ.సమ్మతిః నారదీయా.॥"

౫. శుక్లయజుర్మహీ॥భా॥"పూర్వప్రపంచితోక్తమర్థం సంక్షిప్యాహ। దేవాః ప్రజాపతి ప్రాణరూపా యజ్ఞేన యథోక్తమానసేన సంకల్పేనయజ్ఞేనయజ్ఞం యజ్ఞస్వరూపం ప్రజాపతిమయజన్త పూజితవన్తః। తస్మాత్ పూజనాత్ తాని ప్రసిద్ధానిధర్మాణి జగద్రూపవికారాణాంధారకాణి ప్రథమాని ముఖ్యాని భూతాని అసన్

ఏతావతా సృష్టిప్రతిపాదకసూక్తభాగార్థః ఉక్తః। అథోపాసనతత్ఫలాదివాచకభాగార్థః సంగృహ్యతే। యత్ర యస్మిన్ విరాట్ప్రాప్తిరూపే నాకే పూర్వే సాధ్యాః పురాతనాః విరాడుపాధిసాధకాః దేవాః సన్తి తిష్ఠన్తి తం నాకం విరాట్ప్రాప్తిరూపం స్వర్గం హ ఏవ తే మహిమానః తదుపాసకా మహాత్మానః సచన్త సచన్తే సమవయన్తి ప్రాప్నువన్తి అడభావః ఆర్షః। సృష్టిః ప్రవాహనిత్యేత్యాం దర్శయతి తదుక్తం సూర్యాచన్ద్రమసౌ ధాతా యథాపూర్వమకల్పయదితి"।

౬. శుక్లయజుః॥ఉవట॥భా॥ "(యజ్ఞేనయజ్ఞమ) ఇతి విద్వాంసో యజ్ఞం యజనీయం పూజనీయం పరమేశ్వరం యజ్ఞేన తత్ప్రతిపాదకోపాసనరీత్యా పూజనేన తమేవా యజన్త పూజయన్తి స్మ। తాని ధర్మాణి ప్రథమాని సర్వకర్మభ్య ఆదౌ సర్వైర్మనుష్యైః కర్తవ్యాన్యాసన్ వర్తన్తే। పూర్వం కృతేద్య నాకేనాపి కించిత్కర్మ కర్తవ్యమితి (తైమా.) తే ఈశ్వరోపాసకా మహిమానః ప్రశస్తం నాకం సర్వదుఃఖరహితం పరమేశ్వరం మోక్షం తమహిమానః పూజ్యాస్సన్తః సచన్త సమవేతా భవన్తి కిం భూతం తత్ (యత్ర పూర్వే సాధ్యాః.) సాధ్యాః సాధనవన్తః కృతసాధనాశ్చ దేవా విద్వాంసః పూర్వే అతీతా యత్ర మోక్షాఖ్యే పరమేపదే సుఖినః సన్తి వర్తన్తే బహిర్మానుష్యాః తదపరసంఖ్యాతా అతీతాః కదా చిత్పునరావర్తన్తే ఇతి కింతు తే మైవ సమాసేవన్తే॥ ప్రశాద్ విరుక్తకారాయపాచార్యాః॥ యజ్ఞేనయజ్ఞమయజన్త దేవా అగ్నినాగ్నిమయజన్త దేవా అగ్నిః పశురాసీత్ తమాలభన్త తేనా యజన్త ఇతి చ బ్రాహ్మణమ్ తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్ తే హ నాకం మహిమానః సమసేవన్త యత్ర పూర్వే సాధ్యాః సన్తి దేవాః సాధనాద్యుస్థానో దేవగణ ఇతి నైరుక్తాః ని.అ.౧౨-ఖం ౪౧ అగ్నినా శ్రీవేణాత్త్మ కరణేనవాగ్నిం పరమేశ్వర మయజన్త అగ్నిః పశురాసీత్ మేవ దేవా ఆలభన్త సర్వోపకారకమగ్నిహోత్రాద్యశ్వమేధాన్తం భౌతికాగ్నినాపి యజ్ఞం దేవా సమపేవిన్తితి సాధ్యాః సాధనవన్తో యత్ర పూర్వే పూర్వభూతా మోక్షాఖ్యాస్సన్తి వదసన్తి తముద్దిశ్య ప్రేత్యాత ఏవ ద్యుస్థానో దేవగణ ఇతి నిరుక్తకారా వదన్తి। ద్యుస్థానః ప్రకాశమయః పరమేశ్వరః స్థానం స్థితిర్గమనం యస్య సః। యద్వా సూర్యప్రాణస్థానా విజ్ఞానకిరణాః ప్రతిపాదకా దేవ సమూహో వర్తత ఇతి"॥

ఇతి నారాయణ భాష్యే పురుషసూక్తభాష్యాన్తర సంగ్రహో నామ ఉపవాకః

సమాప్తః (యాజుషిక ౩ అ౧౨)

ఐహికాముష్మిక యోగక్షేమకరుస్తుతము, మరియు ... సంగమునకు

తా॥ భగవంతుడు సృష్టి స్థిత్యదక్షులయొక్క పాదములను ధారయను పురుషుని సృష్ట్యాదియందు సృజించుమ ప్రతిష్ఠించెను. ఆ ధార సంబంధమయిన ఈ జగత్తునంతటను వ్యాప్తించెను. మహాద్భుతుడును స్వతంత్రకారుడును ప్రకృతికంటె అతిరిక్తుడునగు ఆ పరమేశ్వరుని దెలిసికొనుచున్నారు. ఏ జనుడీప్రకారము తెలిసికొనుచున్నాడో ఆ జనుడు మోక్షమును బొందును. మోక్షప్రాప్తికి ఇంతకంటె వేఱు మార్గము లేదు. ప్రపంచములో సంచరించుచు జన్మరహితుడయినను నానావిధముగ ప్రకాశించుచున్నాడు. మరీచ్యాది మహర్షులయొక్క స్థానమును గోరుచుండెడి దక్షులు ఆ పరమేశ్వరునియొక్క స్వరూపమును దెలిసికొనుచున్నారు. విబుధులకొఱకు ప్రకాశించుచున్నట్టియు, విబుధులకు హితమును జేయుచున్నట్టియు అది రహితుడగు పరమేశ్వరునికొఱకు నమస్కరించెదను. ఏ జనుడు ఈ ప్రకారముగ దెలిసికొనుచున్నాడో ఆ జనునకు సర్వదేవతలు అజ్ఞావర్తులయ్యెదరని బ్రహ్మజ్ఞానులు చెప్పుచున్నారు. ఓ భగవంతుడా నీకు హ్రీ లక్ష్ములు పత్నులుగను అహోరాత్రములు పార్శ్వములుగను నక్షత్రములు స్వరూపముగను అశ్వినులు ముఖముగను నుంచున్నారు. అట్టి నీవు మాకు ఇష్టమును ఐహికాముష్మిక సుఖము నిమ్ము॥

౧. అథ అ॥ విద్యా॥ భా॥ అథోత్తరనారాయణోఽనువాకః । అథోత్తర నారాయణాఖ్యః కల్పదృష్టా వాక్యస్తత్ర విరాడ్రూపం పురుషమేవ ప్రశంసన్నా। ఉత్తరనారాయణ మాదిత్య ముపస్థాయేతి । తత్ర ప్రథమామృచమాహ। (౧) "అద్భ్యః సంభూతః-పృథివ్యై రసాచ్చ"(౧)ఇతి । యోఽయం విరాడ్రూపో నారాయణాఖ్యః పురుషః సోఽయం 'అద్భ్యః సంభూతః' సర్వత్ర * వ్యాప్తేషు జలేషు ప్ర రథమద్భ్యః ... బ్రహ్మాణ్డగోళ ముత్పన్నమ్ । న కేవల మద్భ్య ఏవకింతు 'పృథివ్యై రసాచ్చ' భూమ్యాః సమ్భూత యోఽయం రసః సారః తస్మాదప్యుత్పన్నః । ... రూపం ... ద్రవ్యాంశాః † తే అద్భ్యః ... ఇత్యాది శ్రుతేః 'విశ్వకర్మణః' జగత్కర్తుః పరమేశ్వరాత్, 'అధి సమవర్తత' అధికత్వేన నిష్పన్నః, యోఽయం బ్రహ్మాణ్డాభిమానీ ... పురుషః సోఽయ మీశ్వరాంశః 'తస్య' విరాట్పురుషస్య, 'రూపం' ... సంస్థానం విదధత్, నిష్పాదయన్ । 'త్వష్టా' విశ్వకర్మా జగదీశ్వరః 'ఏతి' ప్రవర్తతే, 'పురుషస్య' విరాడాఖ్యస్య సమ్బన్ధి 'తత్' విశ్వం ప్రసిద్ధం * దేవమనుష్యాదిరూపం సర్వం, జగత్ 'అగ్రే' సృష్ట్యాదౌ, 'ఆజానం' సర్వత ఉత్పన్నమ్ అథ ద్వితీయామాహ । (౨) "వేదాహమేతం పురుషం

తేయనాయ" (౨) ఇతి। పూర్వవత్ వ్యాఖ్యేయమ్॥ అథ తృతీయామాహ। (౩) "ప్రజాపతిశ్చరతి. పదమిచ్ఛన్తి వేధసః" (౩) ఇతి। బ్రహ్మాణ్డరూపే 'గర్భే,' 'అన్తః' మధ్యే, ప్రజాపతిః, విగ్రహవాన్ భూత్వా 'చరతి' 'పరమార్థేన రూపేణ సత్యం జ్ఞానమనన్తం బ్రహ్మేత్యేతాదృశత్వాత్ 'అజాయమాన ఏవ,' తథాపి మాయికేన రూపేణ 'బహుధా' స్థావరజఙ్గమాదిబహుప్రకారః, విశేషేణ 'జాయతే' 'తస్య' ప్రజాపతేః, 'యోనిం' జగత్కారణభూతం వాస్తవం స్వరూపం, 'ధీరాః,' ధైర్యవన్తో యోగేన నిరుద్ధేన్ద్రియాః మహాత్మానః, 'జానన్తి.' 'వేధసః' విధాతారః సృష్టికర్తారః * తమేవోపాస్యం 'మరీచీనాం' మరీచ్యత్రిప్రముఖాణాం మహర్షీణాం, 'పదం' జగదుత్పాదకత్వలక్షణం, 'ఇచ్ఛన్తి'॥ అథ చతుర్థమాహ। (౪) "యో దేవేభ్యః, నమో రుచాయ బ్రాహ్మయే" (౪) ఇతి। 'యః' పరమేశ్వరః, 'దేవేభ్యః' దేవార్థం, 'ఆతపతి' సర్వతః ప్రకాశతే, దేవానాం దేవత్వసిద్ధయే తత్తత్ప్రదేశేషు చైతన్యరూపేణ ప్రవిశ్యావభాసతి। 'యః,' చ దేవానాం పురోహితః, బృహస్పతిః, బభూవ। బృహస్పతిర్దేవానాం పురోహిత ఇతి శ్రుతేః। 'యః' చ 'దేవేభ్యః,' 'పూర్వో జాతః' ప్రథమభావీ హిరణ్యగర్భరూపేణోత్పన్నః, హిరణ్యగర్భః సమవర్తతాగ్ర ఇతి శ్రుతేః। తాదృశాయ 'రుచాయ,' రోచమానాయ స్వయంప్రకాశాయ, 'బ్రాహ్మయే,' పరబ్రహ్మస్వరూపాయ, బ్రహ్మణా వేదేన ప్రతిపాద్యాయవా, 'నమః,' నమస్కారోఽస్తు॥ అథ పఞ్చమీమాహ। (౫) "రుచం బ్రాహ్మం-దేవా అసన్ వశే" (౫) ఇతి। 'దేవాః,' పశ్చ 'అగ్రే,' సృష్ట్యాదౌ, బ్రహ్మవిద్యాసమ్ప్రదాయ ప్రవర్తనకాలే, 'బ్రాహ్మం రుచం,' పరబ్రహ్మసమ్బన్ధి చైతన్యం, 'జనయన్తః,' విద్యయా ప్రాదుర్భావయన్తః, 'తత్' బ్రహ్మతత్త్వమ్, పరమ్పరాయ 'అబ్రువన్,' వక్ష్యమాణం వాక్యముక్తవన్తః। కింతద్వాక్యమితి తదుచ్యతే। హే పరమాత్మన్ 'యః,' కశ్చిత్ బ్రాహ్మణః, పుమాన్ 'త్వాం,' 'ఏవం,' యథోక్తప్రకారేణ, 'విద్యాత్,' 'తస్య,' బ్రహ్మవిదః, 'సర్వే దేవాః' 'వశే అసన్,' అధీనా భవన్తి, స్వయం హి తేషాం దేవానాముత్తర్యామీ పరమాత్మా భవతి, తస్మాద్దేవా ఏతదధీనప్రవృత్తయః దేవాతీశ్వరాః। ఏతమేవార్థం వాజసనేయినో విస్పష్టమామనన్తి। యఏవం వేదాహం బ్రహ్మాస్మీతి స ఇదం సర్వం భవతి తస్య దేవాశ్చ నాభూత్యా ఈశతే। ఆత్మా హ్యేషాం స భవతీతి॥ అథ యజురాత్మకం ఖణ్డికామాహ। (౬) "హ్రీశ్చ తే-సర్వమ్మనిషాణ" (౬) ఇతి। 'హ్రీః,' లజ్జాభిమానినీ దేవతా। 'లక్ష్మీః,' ఐశ్వర్యాభిమానినీ దేవతా। హే పరమాత్మన్! 'హ్రీశ్చ,' 'లక్ష్మీశ్చ,' 'తే,' తవ, 'పత్న్యౌ,' భార్యాస్థానీయే। యేచ 'అహోరాత్రే,' తే 'పార్శ్వే' పార్శ్వద్వయస్థానీయే। 'నక్షత్రాణి,' ఆకాశదృశ్యమానాని, 'రూపం,' తవ

శరీరస్థానీయం *। 'అగ్నేర్', యాదేవానాంతవ వ్యాప్తం, విస్తృతముఖస్థానీయం। తథావిధస్యహి విరాట్పురుష 'ఇష్టం', అస్మదపేక్షితం ఆత్మబోధం, 'మనిషాణ', అనుమన్యస్వ, దేహీత్యర్థః। 'అముం', లోకద్వయరూపంగ వాక్యాదికం. 'మనిషాణ' ప్రయచ్ఛ, కింబహునా సర్వంమనిషాణ, ఐహికమాముష్మికంవాసర్వం ఇష్టం దేహి॥ఇతి సాయణాచార్యవిరచితే మాధవీయవేదార్థప్రకాశే యజురారణ్యకే తృతీయప్రపాఠకే త్రయోదశో ఽనువాకః॥"

౨. యజు॥ రామా॥ భా॥ "అద్భ్యస్సంభూత ఇతి-అద్భ్యః భూతాంతరసంసృష్టాభ్యః ఉదకేభ్యః యఇతి శేషః సర్వప్రపంచకారణభూతః బ్రహ్మాండః-సంభూతః ఉత్పన్న ఇత్యర్థః-పృథివ్యై రసాచ్చ పృథివ్యైపృథివ్యా ఇత్యర్థః-రసాత్-అన్నరూపాత్-బ్రహ్మాండాంతవర్తి దేవతిర్యఙ్మనుష్యాది స్థావరాదిసర్వప్రపంచశ్చ సంభూతః-సఃద్వివిధః-ప్రపంచః-విశ్వకర్మణః-అధిసమవర్తత-విశ్వంప్రపంచం కర్మ యస్యసః-విశ్వకర్మా-ప్రజాపతిస్సః-విశ్వకర్మణఃముఖస్స్రష్టేతి సహస్రనామసూక్తం-తస్మాదధీశ్వరాత్-లోకతః-లోకేశ్వరాది విభాగవత్త్వేన సంవృత్తః-ఏవం తస్య ప్రపంచస్యరూపం విదధత్-త్వష్టా-సర్వప్రపంచకర్తా-ఏతి - ప్రపంచధారణ పోషణాద్యర్థంతదంతరాత్మత్వేనవ్యాప్నోతీత్యర్థః-తత్పురుషస్యేతి-తత్ తస్మాత్-సృష్ట్యాది విధానాత్-విశ్వం-దేవతాదేవతాత్మకం జగత్-పురుషస్య నిరుపాధిక పురుష శబ్దవాచ్యస్య శ్రియఃపతేః - దేవభూతో ఽపాజనిత యానత్ - ఏవమగ్రే పూర్వమేవాహం-అజానం జ్ఞాతవానస్మితి వేదపురుషః ప్రాహ-వదంపురుష ఇత్యత్ర అహం వేదాహమేతమితి-ఏతంపూర్వోక్తం సమష్టిసృష్టి ప్రపంచకర్తారం అత ఏవ మహాంతం-పురుషం శ్రియఃపతిం నారాయణం ఆదిత్యవర్ణం యుగపదుదితానేక సూర్యతుల్య కాంతి సదృశదివ్యశరీరంతమసః పరస్తాత్-ప్రకృతేః పరభాగ విద్యమాన పరమపద విద్యమానం శ్రియఃపతిం నారాయణం అహంవేద-జానామి ఇత్యాహ వేదపురుషః స్వయంసమ్యగ్వేదిత్వా-హితపరణాచార్యేణ ప్రకాశ్యతే శాస్త్రయోనిత్వస్యమతి-జ్ఞానవానయ వేదనం కార్యం ముముక్షుభిరితి సిద్ధం-వేదనప్రకారం దర్శయంవిద్వానితి-తంపూర్వోక్తం మహాపురుషమేతం శ్రియఃపతిం నిరుపాధిక సర్వశేషిత్వేన విద్వాన్-జానన్-ఇహ అమృతో భవతి-శ్రీమద్రామాయణ వ్యావృత్త్యర్థమిహ శబ్దః-ఇహాజన్మని ఇత్యేతస్మిన్ జన్మాంతరం నిషేధతి-నాన్యఇతి-అయనాయ అమృతత్వప్రాప్తయే ఉక్తాత్ప్రకారాత్ పురుషాత్-అన్యః పంథాః మార్గః-న విద్యత ఇతి యావత్ - విద్యతే నాస్తీత్యర్థః - అన్యః-పంథా నాస్త్యేవ-సిద్ధోపాయభూత ప్రపత్తేరుపాయత్వాత్ విద్యతే ఏవ నిష్ప్రత్యూహ ప్రతిపత్తి ద్వారా మోక్ష ఇతి వాదో భాతీతి పూర్వపక్ష ఇతి గమ్యతే-సిద్ధోపాయభూత శ్రియఃపతిం నారాయణం కింతర్హి తద్వైలక్షణ్యం ప్ర

జాపతిశ్చరతిగర్భే అన్తః ఇతి- ప్రజాపతిః పరమేష్ఠీ- శ్రియఃపతిః- చేతనస్యాద్వేషాభిము ఖ్యజ్ఞానోత్పత్త్యర్థం - చేతనేనావివాదాకాంక్షీ సన్ - గర్భే అంతశ్చరతి-అంతర్యామి తయావర్తతే-అంతర్యామిత్వేప్యతథవిధమయోగ్యేహ మితిమత్వా-అజాయమానో౽ పి-నకారణం కరణాధిపాధిప ఇత్యాదినా స్వస్య జననాది శూన్యత్వేపి బహుధావిజా యతే-అఖిలమనుజనయన విషయతాంగతః - ఆశ్రితోపాసనార్థం అజహత్స్వ స్వభావ యుక్తరామకృష్ణ నృసింహాదిరూపేణ విశేషేణ ప్రతియుగం జాయతే-ఏతస్య జగజ్జ న్మాదికారణత్వం అప్రాకృతత్వం జ్ఞానినో జానంతీత్యాహ-తస్యధీరాః పరిజానన్తి యో నిమిత్యాహ॥ ధీరాః బ్రహ్మవిద్వాంసః నారదాదయః ఆచార్యోపలబ్ధ జ్ఞానినం తస్యశ్రి యఃపతేః యోనిం అవతారకారణం పరి జానంతి-ఆశ్రితరక్షణార్థ మవతారాన్ ప్రా ప్నోతీతి జానంతి-తదర్థం పరిజానం తీత్యాహ-మరీచీనాం పదమిచ్ఛంతి వేధసఇతి । వేధసః సర్వస్రష్టుః శ్రియఃపతేః సంబంధినాం మరీచీనాం-మరీచివద్విమల సూర్యకిరణ వన్నిత్యవిమలాల జ్ఞానవతాం॥ నిత్యసూరీణాం పదంస్థానం పరమపదం ఇచ్ఛన్తి-గురు ముఖాత్సర్వశేషిణం భగవంతం పరముపాస్య మిత్యవగమ్య తే-తేనభగవతానిజాదని వృత్తేసతి-తన్నైవసాధనేన పరమపదం ప్రాప్తుమిచ్ఛం తీత్యర్థః-అథ ప్రపన్నస్యకైం కర్య ప్రార్థసందర్శయతి శ్రుతిః॥ యోదేవేభ్య ఆతపతీత్యాదినా- యః శ్రియఃపతిః- దేవేభ్యః విష్ణుభక్తిపరాదేవః విపరీతస్తథాసుర ఇత్యుక్త శ్రీమహాభాగవతాః - నిత్య సూర్యాదయః కైంకర్యపరేభ్యః ఆతపతి-కైంకర్యవిరోధి పాపాంతరకత్వాన్నా-ఆత పతి-దహతినాశయ తీత్యర్థః-యః శ్రియఃపతిః-దేవానాం నిత్యసూరీణాం పురోహితః- పురః అగ్రిభావిప్రాప్త భోగప్రదః ఆసీత్-యః శ్రియఃపతిః దేవేభ్యః నిత్యసూరి భ్యః పూర్వః-తత్సమీపేత కైంకర్య గ్రహణార్థం జాతః - కృపయాస్వయమేవా వి ర్భూతః నమోరుచాయ బ్రాహ్మయే రుచాయ రోచనశీలాయ-భాసమాన దివ్యమంగ ళ విగ్రహాయ బ్రాహ్మయే పరబ్రహ్మణే-బ్రహ్మైవ బ్రాహ్మః-స్వార్థేఇఞ్ నమః ని త్యకైంకర్యమస్తు। ఉక్తార్థే పూర్వానుష్ఠానం దర్శయతి-రుచమితి-బ్రాహ్మం-రుచం-బ్ర హ్మసంబంధినీం-రుచం ప్రీతింజనయంతః-దేవాః విష్ణుభక్తిపరాః-నిత్యసూర్యాదయః- అగ్రే శ్రీమన్నారాయణస్యఅగ్రే పురతః తత్ నమఃఅబ్రువన్ - భగవత్ప్రీత్యై ప్రీ తియుత కైంకర్యం నమసా అభ్యర్థయంత ఇత్యర్థః- ఏవం-భగవత్కైంకర్యః ప్రార్థ నేన నిజానాం ప్రాప్యాంతరాభావాత్-ఇదమేవ ప్రార్థయంతే-ఏతాదృశ కైంక ర్యం కుర్వతః ఫలమాహ। యస్త్వైవం బ్రాహ్మణ ఇతి-యః కశ్చిద్బ్రాహ్మణః బ్రహ్మ జ్ఞానీ ఏవంవిద్యాత్-భగవత్కైంకర్యమేవ పరమ ప్రాప్యమితి-పరమపురుషార్థమితి జానీయాత్-తత్సర్వజ్ఞాని వైలక్షణ్యం ద్యోతయతి-తస్యేతి తస్య పూర్వోక్తశ్రియః పతి కైంకర్యశాలినః దేవాః బ్రహ్మాదయః ఇన్ద్రియాణివాయశే-స్వాధీనా అసన్ భ

వంతి-స్వాధీనా భవంతీత్యర్థః-స్మరంతిచ-పరమాత్మవియోగే విరక్తో పరమాత్మనీతి పూర్వోక్త ప్రాప్తిత భగవత్కైంకర్యం లక్ష్మీవిశిష్ట భగవత్కైంకర్యమేవ ముఖ్యమి త్యాహ-హ్రీశ్చతేఇత్యాది-హ్రీః భూమిః-లక్ష్మీశబ్దసాహచర్యాత్. అహోరాత్రేఅ హోరాత్రిం(హ్రీశ్చభూమిశ్చతేతవనారాయణస్యపత్న్యౌభార్యే-సర్వకాలంపార్శ్వ భాగస్థ ఇతిశేషః-ఉభయపార్శ్వయోరుభవతేఇత్యర్థః॥ తేరూపం నక్షత్రాణి నక్షత్రనత్రాణి విశిష్టా-అశ్వినావ్యాత్తం-తేతనముఖ మిత్యభ్యాహారః-అశ్వినీ దేవ తాముఖ వదతి సౌందర్యం-ఏవం నిత్యానపాయి శ్రీదేవీ భూదేవీ సహితసుందర ది వ్యవిగ్రహాస్యం-ఇష్టం-తకేష్టంనిత్యసూరిణా విష్టవిషయం కైంకర్యం మనిషాణ-దే హి ప్రపరపి అముంపూర్వోక్తవిషయం కైంకర్యం మనిషాణదేహి,-సర్వంమనిషాణ- ప్రపరపి సర్వవిధకైంకర్యం మనిషాణ-దేహి-అయంచానందసోఽభాతుః దానార్థః - అ ద్భ్యస్సంభూత ఇత్యాదిపంచభిః ఋగ్భిః ప్రోక్తైర్-ప్రపృష్టత్వంతదంతగతస్థావరజం గమాత్మక సర్వజగత్సృష్టృత్వం-చిదచిదంతర్యామిత్వం తన్నియామకత్వంచ భగవతః- ఆదిత్యవర్ణతుల్యత్వం-త్రిపాద్విభూతిమత్వం సర్వశేషిత్వం బహుధాజాయమానత్వం ధీరపరిజ్ఞాయమానత్వం నిత్యసూరిప్రియత్వం స్వభక్తవిరోధి నిరాసకత్వం- నిత్యాన పాయ విశిష్ట శ్రీభూదేవీవిశిష్ట సుందరదివ్యమంగళ విగ్రహశత్వం-ఆశ్రితానాంభక్తా నాంతావృశభక్త ప్రాప్తితలక్ష్మీవిశిష్ట భగవద్విషయక కైంకర్య ప్రదత్వంచో క్తం॥ ఇతిశ్రీమద్భిర్భాష్యం జగన్నాథాచార్య సూనురామానుజాచార్య కృతిషుతై త్తిరీయాంతర్గత ప్రథమ ప్రశ్నగత పురుషసూక్త ప్రతిపదార్థదీపికా నామక వ్యా ఖ్యానమాప్తా॥

౫. ఉక్తయా మహీ భా॥ "ఇతి పురుషసూక్తానువాకః । అద్భ్యః సమ్భూత ఇ త్యుత్తర నారాయణా నాదిత్యముపస్థాయేతి (౧౩, ౬, ౨, ౨౦) షట్కండికాను త్తరనారాయణమ్ । ఉపాంశ్వ్యత్వ అనుష్టుభా త్రిష్టుభః ఆదిత్యదేవత్యాః । పూర్వోక్తైః పురుషమేధయాజీ ఆదిత్యరూపం ప్రాప్తః స్తూయతే । అద్భ్యః జలాత్ పృ థివ్యాః సకాశాచ్చ పృథివ్యాదిగ్రహణంభూతపఞ్చకోపలక్షణంభూతపఞ్చకాత్ యోఽర మ సంభృతః పుష్టః తథా విశ్వకర్మణః సృష్టివిశ్వకర్మణః కాలస్యరసాత్ ప్రీతేఃయోఽరసోఽ గ్రతః ప్రథమం సమవర్తత-సమభవత్-భూత పఞ్చకస్య కాలస్యచ సర్వం ప్రతికారణ త్వాత్. పురుషమేధయాజినో లింగశరీర పఞ్చభూతాని తుష్టానికాలశ్చత త్సృష్ట త్వః కల్పేదస విశేష ఫలరూప ఉత్తమ జన్మ ప్రతి ఉత్పన్న ఇత్యర్థః । తస్య ర సస్యరూపం విదధత్ ధారయన్ త్వష్టా ఆదిత్యః ఏతి ప్రత్యహముదయం కరోతి, అగ్రే ప్రథమం మర్త్యస్య మనుష్యస్యసతస్తస్యపురుషమేధయాజినఆజానమగ్ర్యం

ముఖ్యం దేవత్వం సూర్యరూపేణ । ద్వివిధా దేవాః కర్మదేవా అజానదేవాశ్చ కర్మణో త్కృష్టేన దేవత్వం ప్రాప్తాః కర్మదేవాః సృష్ట్యాదా వుత్పన్నా అజానదేవాః తేషాము దేవత్వః శ్రేష్ఠాః యే శతం కర్మదేవానా మానన్దాః స ఏక అజాన దేవానా మానన్ద ఇతి (౧) శ్రుతేః సూర్యాదయ అజానదేవాః॥ ౨౭॥ ౧-బృహదార. ఉ-౪, ౧, ౩౩.। ఏ తం మహాంతం సర్వోత్కృష్టం పురుషం సూర్యమండలస్థ మహం వేదజానామి ఇతి ఋషిర్వదతి । కీదృశ మాదిత్యవర్ణ మాదిత్యస్యేవ వర్ణో యస్య తమ్ । ఉపమాన్త రాభావాత్స్వయమేవ తథా తమసః పరస్తాత్ దూరతరమ్ తమోరహిత మిత్యర్థః । తదుక్తదేవా విశేష్యతే । తమేవం తత్త్వం విదిత్వా జ్ఞాత్వా మృత్యుమత్యేతి అతి క్రామతి పరంబ్రహ్మగచ్ఛతి । అయనా యాత్రియాయాన్యః పన్థా మార్గః నవి ద్యతే సూర్యమణ్డలాన్తః పురుషమూర్తిరూపం జ్ఞాత్వైవముక్తిః॥ ౨౮॥ యః స ర్వాత్మా ప్రజాపతిః అన్తర్హృది స్థితస్సన్ గర్భే చరతి గర్భమధ్యే ప్రవిశతీత్య ర్థః జాయమానో నిత్యస్సన్ బహుధా కార్యకారణ రూపేణ విజాయతే । మాయ యా ప్రపఞ్చరూపేణోత్పద్యతే । ధీరాః బ్రహ్మవిదస్తస్య ప్రజాపతేః యోనిం స్థానం స్వరూపం పరిపశ్యన్తి అహంబ్రహ్మాస్మీతి జానన్తి । విశ్వానివిశ్వాని సర్వా ణి భువనాని భూతజాతాని తస్మిన్ తస్మిన్నేవ కారణాత్మని బ్రహ్మణి తస్థుః స్థితా ని । సర్వం తదాత్మకమిత్యర్థః॥ ౨౯॥ యః ప్రజాపతి రాదిత్యరూపో దేవేభ్య ఆతాపయతి ప్రతిద్యోతతే యశ్చ దేవానాం పురోహితః సర్వకార్యేష్వగ్రే నీతః యశ్చ దేవేభ్యః సకాశాత్పూర్వః జాతః ప్రథమముత్పన్నః తస్మై ఆదిత్యాయనమః। కీదృశాయ రోచతేఽసౌ రుచస్తస్మై దీప్యమానాయ ఇతి పదార్థక్రియాయాః తథా బ్రాహ్మయే బ్రహ్మణోఽపత్యం బ్రాహ్మిః ఇఞ్ టిలోపః బ్రహ్మసంభూతాయనమః ౩౦॥ దేవాః దీవ్యమానాః ప్రాణాః రుచం శోభనం బ్రాహ్మం బ్రహ్మణోఽపత్యమాదిత్యం జనయన్తః ఉత్పాదయన్తః అగ్రే ప్రథమంతత్ వచోఽబ్రువన్ ఊచుః - బ్రా హ్మణా జానాతీతి విశేషః । తత్క్రమత ఆహ యో బ్రాహ్మణః హే ఆదిత్య త్వా త్వామే వముక్తవిధినా ఉత్పన్నం విద్యాత్ జానీయాత్ తస్య బ్రాహ్మణస్య దేవాః తేఽస వశ్యా భవన్తి అధీనోపాసితా జగత్పూజ్యో భవతీత్యర్థః॥ ౩౧॥ ఋషిరాదిత్యం స్తుత్వా ప్రార్థయతే। హే ఆదిత్య శ్రీశ్చ లక్ష్మీశ్చ తే తవ పత్న్యౌ జాయాస్థానీయేత్యేవ శ్యౌ ఇత్యర్థః । యయా సర్వజనాశ్రయణీయో భవతి సా శ్రీః శ్రీయతేఽనయా శ్రీః సమ్ప దిత్యర్థః । యయా లక్ష్యతే దృశ్యతే జనైః సా లక్ష్మీః సౌన్దర్య మిత్యర్థః । అహో రాత్రే తవ పార్శ్వే పార్శ్వస్థానీయే । నక్షత్రాణి గగనగాస్తారాః తవరూపం తస్యైవ తేజసా భాసమానత్వాత్ తేజసాంగోళకః సూర్యో నక్షత్రాణ్యప్ గోళకా ఇతి జ్యోతిశ్శాస్త్రోక్తిః । అశ్వినౌ ద్యావా పృథివ్యావితి వ్యాత్తం వికాసిత

ముఖ్యాస్థానీయా అప్సు జాతే వ్యాప్నుతరా అశ్వాన్నాద్వా పృథివ్యా ఇమే హీదగ్ం సర్వమాప్నువానా మితిశ్రుతేః। యతఃపృతస్త్వం త్వాం యాచే ఇష్ణన్ కర్మఫలమిచ్ఛన్ ఇషాణ ఇచ్ఛ ఇషఇచ్ఛాయామ్ వికరణవ్యత్యయః యద్వా ఇవ అభి త్యక్రాదిః అస్వేచ్ఛార్థః కిమేవణీయం తత్రాహ అముం పరలోకం మేఇషాణ ఇషాణమ మప రలోకః సమీచీనోఽస్త్వితిచ్ఛా అహో మెచ్ఛత్వాదిష్టం భవతీత్యర్థః। సర్వం మే మమ ఇషాణ సర్వలోకాత్మకోఽహం భవేయమితి చేత్యర్థః ముక్తోభవేయమిత్యర్థః। సర్వం ఖల్విదం బ్రహ్మేతి సామశ్రుతేః॥ ౨౨॥ శ్రీమన్మహీధరకృతే వేదదీపే మనోహరే పరమేథోఽధ్యాయ ఏవ ఏకత్రింశోఽయమీరితః॥ ౩౧॥

౭। శుక్లయజుర్వేద ॥ భా॥ (అద్భ్యః సంభృతః.) తేన పురుషేణ పృథివ్యై పృథివ్యుత్పత్త్యర్థ మద్భ్యో రసః సంభృతః సంగృహీతస్తేన పృథివీ రచితా। ఏవమగ్నిరపి వాగ్నేః సకాశాదాప ఉత్పాదితాః। అగ్నిశ్చ వాయోః సకాశాద్వాయురాకాశా దుత్పాదిత ఆకాశః ప్రకృతేః ప్రకృతిస్స్వసామర్థ్యాచ్చ। విశ్వం సర్వం కర్మ క్రియమాణ మస్య సవిశ్వకర్మాత్మకస్య పరమేశ్వరస్య సామర్థ్యమధ్య కారణాఖ్యాఽగ్రే సృష్టేః ప్రాగ్జగత్సమవర్తత వర్తమానమాసీత్। తదానీం సర్వమిదం జగత్కారణభూత మేవాసీదితి। తస్య సామర్థ్యస్యాంశాన్ గృహీత్వా త్వష్టా రచనకర్తేదం సకలం జగద్విదధత్ భవత్పేదం విశ్వం యావదస్త్యేవేతి। తదేవ మర్త్యస్య మరణ ధర్మకస్య విశ్వస్య మనుష్యస్యాపిచ రూపవత్త్వం భవతి (అజానమగ్రే) వేదాజ్ఞానపసమయే పరమాత్మాజ్ఞప్తవాన్ వేదరూపామాజ్ఞాం దత్తవాన్మనుష్యాయ ధర్మయుక్తాన్ దైవసకాశమేవ కర్మణా కర్మదేవత్వయుక్తం శరీరం ధృత్వా విషయేన్ద్రియ సంయోగ జన్యమిష్టం సుఖం భవతు తథా విష్టాంమేవ విజ్ఞానపరమం మోక్షాఖ్యం చేతి॥ ౧౮॥ (వేదాహమేతంపు.) కింవిదిత్వా త్వం జ్ఞానీ భవసీతి పృచ్ఛయతే తదుత్తరమాహ। యతః పూర్వోక్తలక్షణ విశిష్టం సర్వేభ్యో మహాన్తం వృద్ధతమమాదిత్యవర్ణం స్వప్రకాశ విజ్ఞాన స్వరూపం తమసోఽజ్ఞానాఽవిద్యాన్ధకారాత్పరస్తాత్పృథగ్వర్తమానం పరమేశ్వరం పురుషమహం వేద జానామ్యతోఽహం జ్ఞాన్యస్మీతి నిశ్చయః నైవ తమవిదిత్వా కశ్చిజ్జ్ఞానీ భవితుమర్హతీతి। కుతః (తమేవవిదిత్వా.) మనుష్యస్తమేవ పురుషం పరమాత్మానం విదిత్వాఽతిమృత్యుం మృత్యుమతిక్రాన్తం మృత్యోః పృథగ్భూతం మోక్షాఖ్యమానన్దమేతి ప్రాప్నోతి। నైవాన్యోఽభ్యేతి। ఏవకారార్థ మీశ్వరం వినాన్యస్య చిదన్యస్య లేశమాత్రస్యోపాసనా కేనచిత్కదాచిత్కర్తవ్యేతి గమ్యతే కథమిదం విజ్ఞాయతేఽన్యస్యోపాసనా నైవ కార్యేతి (నాన్యః పన్థా విద్యతేఽయనాయ.) ఇతి వచనాత్। అతః నాయుఃవ్యావహార పారమార్థిక ముఖాయాఽన్యో ద్వితీ

యః। పన్థా మార్గో౽యనాయ విద్యతే। కింతు తత్ప్రైనోపాసనమేవ సుఖస్య మార్గో౽తో భిన్నస్య
స్యాఽగ్నినోపాసనాభ్యాం మనుష్యస్య దుఃఖమేవ భవతీతి విశ్వయః। అతః కారణాదేష ఏవ
పురుషః సర్వైరుపాసనీయ ఇతి సిద్ధాన్తః॥౧౮॥ (ప్రజాపతి.) స ఏవ ప్రజాపతిః సర్వస్య
స్వామీ జీవస్యాన్యస్య చ జడస్య జగతో౽న్తర్గర్భే మధ్యే౽న్తర్యామిరూపేణా౽జాయ
మానో౽నుత్పన్నో౽జః సన్నిత్యం చరతి। తత్సామర్థ్యాదేవేదం సకలం జగద్బహుధా బహు
ప్రకారం విజాయతే। విశిష్టతయోత్పద్యతే (తస్య యోనిం.) తస్య పరబ్రహ్మణో యోనిం
సత్యధర్మానుష్ఠానం వేదవిజ్ఞానమేవ ప్రాప్తికారణం ధీరా ధ్యానవన్తః (పరిప.)
పరితః సర్వతః పశ్యన్తి (తస్మిన్హ తస్థుః.) యస్మిన్భువనాని విశ్వాని సర్వాణి
సర్వే లోకాస్తస్థుః స్థితిం చక్రిరే। హాతి విశ్వయార్థే తస్మిన్నేవ పరమే పురుషే ధీరా జ్ఞా
వినో మనుష్యా మోక్షాఖ్యం ప్రాప్య తత్స్థిరా భవన్తీత్యర్థః॥౧౯॥ (యో దేవేభ్య.)
యః పూర్ణః పురుషో దేవేభ్యో విద్వద్భ్యస్త ప్రకాశకమాతపతి ఆసమన్తాత్త
దన్తఃకరణే ప్రకాశయతి నాన్యేభ్యశ్చ। యశ్చ దేవానాం విదుషాం పురోహితః స
ర్వైః సుఖైః సహ మోక్షే విదుషో దధాతి। (పూర్వో యో దేవేభ్యో జాతః.) దేవేభ్యో
విద్వద్భ్యో యః పూర్వమేవ సనాతనత్వేన వర్తమానః స్వయంజాతః ప్రసిద్ధో౽స్తి (నమో
రుచాయ.) తస్మై రుచాయ రుచికారాయ బ్రహ్మణే నమో౽స్తు। యశ్చ దేవేభ్యో వి
ద్వద్భ్యో బ్రహ్మోపదేశం ప్రాప్య బ్రహ్మరుచిర్బ్రహ్మ బ్రహ్మణో౽పత్యమివ వ
ర్తమానో౽స్తి తస్మా అపి బ్రాహ్మాయ బ్రహ్మసేవకాయ నమో౽స్తు॥౨౦॥ (రుచం
బ్రాహ్మం.) రుచం ప్రీతికరం బ్రాహ్మం బ్రహ్మణో౽పత్యమివ బ్రహ్మణః సకాశా
జ్జాతం జ్ఞానం జనయన్త ఉత్పాదయన్తో దేవా విద్వాంసో౽గ్రేష మగ్రే తద్ జ్ఞానం
తద్ జ్ఞానసాధనం వా౽బ్రువన్ బృహస్పతిరుపదిశంతు చ (యస్త్వైవం.) యస్త్వేవమము
నా ప్రకారేణ తద్బ్రహ్మ బ్రాహ్మణో విద్యాత్ (తు) తస్యాత్మస్యైవ బ్రహ్మవిదో
బ్రాహ్మణస్య దేవా ఇన్ద్రియాణి వశే అసన్ భవన్తి నాన్యస్యేతి॥౨౧॥ (హ్రీశ్చ తే.)
హే పరమేశ్వర తే తవ (హ్రీః) సర్వా శోభా (లక్ష్మీః) శుభలక్షణవతీ ధనాదిశ్చ ద్వే
ప్రియే పత్న్యౌ పత్నీవత్సేవమానే స్తః। తథా హోరాత్రే తవ (పార్శ్వే.) పా
ర్శ్వవర్తినీ। యః కాలచక్రస్య కారణభూతస్యాపి తత్త్వావయవవద్వర్తేతే సూర్యః
చన్ద్రమసౌ నేత్రే వా తథా నక్షత్రాణి తవ రూపావర్ణస్యాది కారణస్యావయవాః
సన్తి తత్త్వ యుష్మాకం సన్తి। అశ్వినౌ ద్యావాపృథివ్యౌ తవ (వ్యాత్తమ్) వికాశితం
ముఖమివ వర్తేతే। తదనుసృత్య ప్రీతి సౌన్దర్యగుణయుక్తం వస్తు జగతి వర్తతే తదపి
రూపం తవైవ సామర్థ్యజ్ఞానమితి జానీమః। హే విద్యానిధి కరణేశ్వర గ మేమమాముం
పరలోకం మోక్షాఖ్యం పదం కృపాకటాక్షేణ (ఇష్ణన్) ఇచ్ఛన్ కృపాన్ (ఇషాణ) స్వ

చ్ఛయా నిష్పాదయ తథా సర్వలోకం సర్వలోక సుఖం సర్వలోకరాజ్యం మామ దర్థం కృపయాత్వమిహ మే చ్ఛ స్వారాజ్యం సిద్ధం కురు। ఏవమేవ సర్వాః శోభా లక్ష్మీ శ్చ శుభలక్షణవతీః సర్వాః శ్రియా మే మదర్థమిహాణ హే భగవన్ పురుషపూర్ణ పరమేశ్వర సర్వశక్తిమాన్ కృపయా సర్వాన్ శుభాన్ గుణాన్మహ్యం దేహి। దుష్టానశుభదోషాంశ్చ వినాశయ సద్యః స్వానుగ్రహేణ సర్వోత్తమగుణభాజనం మాంభవాన్కరోత్వితి॥ అత్ర ప్రమాణాని॥ శ్రీహ్రీ చ తే పత్న్యౌ। శ. కాం. ౧. అ. ౭। శ్రీర్వై పోషః। శ. కాం ౮. అ. ౧. శ్రీర్వై రాష్ట్రం శ్రీర్వై రాష్ట్రస్య భారః। శ. కాం. ౧౩. అ. ౧. లక్ష్మీర్లాభా ద్వా లక్షణా ద్వా లప్స్యనా ద్వా లషతేర్వా స్యాత్ప్రిప్సాకర్మణో లజ్జతేర్వా స్యాత్ శ్లాఘా కర్మణః శ్రేఇత్యుపరిష్టాద్వ్యాఖ్యాస్యామః॥ ని. అ. ౪॥ ఖం. ౧౦ ॥ శ్రీలక్ష్మ్యౌః పూర్వోక్త యోర్ధ సంగతిరస్తీతి బోధ్యమ్ ॥౨౨॥

ఇత్యుత్తర నారాయణానువాకస్సమాప్తః.

య॥ అ॥ ప్ర॥ ౩॥ అ॥ ౧౩॥

పురుషసూక్తముతో గూడ నీయను వాకము పఠింపబడు చున్నందున అందు నుపయోగముగ నిచ్చట నిది వ్రాయబడినది.

ఇత్యుత్తర నారాయణానువాక సహితం పురుష సూక్తం సమాప్తం.

ఈపురుషసూక్తము యజుర్వేద అరణ్యకమునందున్న పాఠముకంటె ఋక్సంహితా వాజసనేయ సంహితలయందున్ను అథర్వవేదమునందును కొన్ని భేదములతో పఠింపబడుచున్నందున ఆయాపాఠాను సారముగ నీదిగువను వ్రాయుచున్నారము.

ఋగ్వేదము.

మం. ౧౦. అ. ౭, సూ. ౯౦.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్.

మం॥ ౧॥ సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్।
సభూమింవిశ్వతో స్పృత్వా త్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్॥ (అ. ౧.)

పదం॥ సహస్ర-శీర్షా । పురుషః । సహస్ర-అక్షః । సహస్ర-పాత్ । సః । భూమిమ్ । విశ్వతః । వృత్వా । అతి । అతిష్ఠత్ । దశ-అఙ్గులమ్॥

మం॥ ౨॥ పురుష ఏవేదం సర్వం యద్భూతం యచ్చ భవ్యమ్। ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి॥ (అ. ౨.)

పదం॥ పురుషః । ఏవ । ఇదమ్ । సర్వమ్ । యత్ । భూతమ్ । యత్ । చ । భవ్యమ్ । ఉత । అమృత-త్వస్య । ఈశానః । యత్ । అన్నేన । అతి-రోహతి॥

మం ॥ 3॥ ఏతావానస్య మహిమాఽతో జ్యాయాంశ్చ పూరుషః । పాదోఽస్య విశ్వా భూతాని త్రిపాదస్యామృతం దివి॥ (అ. 3.)

పదం॥ ఏతావాన్ । అస్య । మహిమా । అతః । జ్యాయాన్ । చ॥ పురుషః । పాదః । అస్య । విశ్వా భూతాని । త్రి-పాత్ । అస్య । అమృతమ్ ॥ దివి॥

మం॥ ౪॥ త్రిపాదూర్ధ్వ ఉదైత్పురుషః పాదోఽస్యేహాభవత్పునః । తతో విష్వఙ్వ్యక్రామత్సాశనానశనే అభి॥ (అ. ౪.)

పదం॥ త్రి-పాత్ । ఊర్ధ్వః । ఉత్ ఐత్ । పురుషః । పాదః । అస్య । ఇహ । అభవత్ । పునరితి । తతః । విష్వఙ్ । వి । అక్రామత్ । సాశనానశనే ఇతి । అభి॥

మం॥ ౫॥ తస్మాద్విరాళజాయత విరాజో అధి పూరుషః । స జాతో అత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథో పురః॥ (అ. ౫.)

పదం॥ తస్మాత్ । వి-రాట్ । అజాయత । వి-రాజః । అధి । పురుషః ।
సః । జాతః । అతి । అరిచ్యత । పశ్చాత్ । భూమిమ్ । అథో ఇతి । పురః ॥

మం॥ ౬॥ యత్పురుషేణ హవిషా దేవా యజ్ఞమతన్వత ।
వసన్తో అస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః ॥ (అ. ౬)

పదం॥ యత్ । పురుషేణ । హవిషా । దేవాః । యజ్ఞమ్ । అతన్వత । వసన్తః । అస్య । ఆసీత్ । ఆజ్యమ్ । గ్రీష్మః । ఇధ్మః । శరత్ । హవిః ॥

మం॥ ౭॥ తం యజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్పురుషం జాతమగ్రతః ।
తేన దేవా అయజన్త సాధ్యా ఋషయశ్చ యే ॥ (అ. ౮)

పదం॥ తమ్ । యజ్ఞమ్ । బర్హిషి । ప్ర । ఔక్షన్ । పురుషమ్ । జాతమ్ । అగ్రతః । తేన । దేవాః । అయజన్త । సాధ్యాః । ఋషయః । చ । యే ॥

మం॥ ౮॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః సంభృతం పృషదాజ్యం । పశూగ్ంస్తాగ్ంశ్చక్రే వాయవ్యానారణ్యాన్గ్రామ్యాశ్చ యే ॥ (అ. ౯)

పదం॥ తస్మాత్ । యజ్ఞాత్ ॥ సర్వ-హుతః । సమ్-భృతమ్ । పృషత్-ఆజ్యమ్ । పశూన్ । తాన్ । చక్రే । వాయవ్యాన్ ॥ ఆరణ్యాన్ । గ్రామ్యాః । చ । యే ॥

మం॥ ౯॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే ।
ఛన్దాంసి జజ్ఞిరే తస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత ॥ (అ. ౧౦)

పదం॥ తస్మాత్ । యజ్ఞాత్ । సర్వ-హుతః । ఋచః । సా

మాని । జజ్ఞిరే । ఛన్దాంసి । జజ్ఞిరే । తస్మాత్ । య
జుః । తస్మాత్ । అజాయత॥

మం॥౧౦॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త యే కే చోభయాదతః ।
గావో హ జజ్ఞిరే తస్మా త్తస్మాజ్జాతా అజావయః (ఆ. ౧౧)

పదం॥ తస్మాత్ । అశ్వాః। అజాయన్త। యే। కే। చ। ఉభయా
దతః । గావః। హ । జజ్ఞిరే। తస్మాత్ తస్మాత్ । జాతాః।
అజావయః॥

మం॥౧౧॥ యత్పురుషం వ్యదధుః కతిధా వ్యకల్పయన్ ।
ముఖం కిమస్య కౌ బాహూ కా ఊరూ పాదా ఉచ్యేతే॥ (ఆ. ౧౨)

పదం॥ యత్ । పురుషమ్ । వి । అదధుః। కతిధా। వి। అకల్పయన్॥
ముఖమ్ । కిమ్। అస్య । కౌ । బాహూ ఇతి । కౌ । ఊరూ
ఇతి । పాదౌ । ఉచ్యేతే ఇతి।

మం॥ ౧౨॥ బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీ ద్బాహూ రాజన్యః కృతః ।
ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః పద్భ్యాం శూద్రో అజాయత॥ (ఆ. ౧౩.)

పదం॥ బ్రాహ్మణః । అస్య । ముఖమ్ ఆసీత్ । బాహూ ఇతి ।
రాజన్యః । కృతః । ఊరూ ఇతి । తత్ । అస్య । యత్ ।
వైశ్యః । పత్-భ్యామ్ । శూద్రః । అజాయత॥

మం॥ ౧౩॥ చన్ద్రమా మనసో జాత శ్చక్షోః సూర్యో అజాయత ।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చ ప్రాణాద్వాయురజాయత॥ (ఆ. ౧౪)

పదం॥ చన్ద్రమాః । మనసః । జాతః । చక్షోః । సూర్యః । అ

జాయన్త । ముఖాత్ । ఇన్ద్రః । చ । అగ్నిః । చ । ప్రాణాత్ । వాయుః । అజాయత ॥

మం॥ ౧౪॥ నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌస్సమవర్తత ।
పద్భ్యాం భూమిర్దిశః శ్రోత్రాత్తథా లోకాఁ అకల్పయన్ ॥

పదం॥ నాభ్యాః । ఆసీత్ । అన్తరిక్షమ్ ॥ శీర్ష్ణః । ద్యౌః । సమ్ । అవర్తత । పత్ఽభ్యామ్ । భూమిః । దిశః । శ్రోత్రాత్ । తథా । లోకాన్ । అకల్పయన్ ॥

మం॥ ౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయస్త్రిస్సప్తసమిధః కృతాః ।
దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానా అబధ్నన్పురుషం పశుమ్ ॥ (అ. ౭)

పదం॥ సప్త । అస్య । ఆసన్ । పరి ॥ ధయః । త్రిః । సప్త । సమ్ । ఇధః । కృతాః । దేవాః । యత్ । యజ్ఞమ్ । తన్వానాః । అబధ్నన్ । పురుషమ్ । పశుమ్ ॥

మం॥ ౧౬॥ యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాస్తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యాసన్ । తే హ నాకం మహిమానస్సచన్త యత్ర పూర్వే సాధ్యాస్సన్తి దేవాః ॥ (అ. ౧౮)

పదం॥ యజ్ఞేన । యజ్ఞమ్ । అయజన్త । దేవాః । తాని । ధర్మాణి । ప్రథమాని । ఆసన్ । తే । హ । నాకమ్ । మహిమానః । సచన్త । యత్ర । పూర్వే । సాధ్యాః । సన్తి । దేవాః ॥

ఇతిఋక్సంహితాయాం దశమమండలె నవతితమం

పురుషసూక్తం.

శుక్లయజుర్వేదము.

అ. ౩౧. కం. ౧—౧౬.

ఋషిః నారాయణః ఛన్దః అనుష్టుప్

మం॥ ౧ ॥ సహస్రశీర్షా పురుషః సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ।
సభూమింసర్వతస్పృత్వాఽత్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్॥ (అ. ౧)

మం॥ ౨॥ పురుషఏవేదగ్ సర్వం యద్భూతంయచ్చభావ్యమ్ ।
ఉతామృతత్వస్యేశానో యదన్నేనాతిరోహతి॥ (అ. ౨)

మం॥ ౩ ॥ ఏతావానస్యమహిమాతో జ్యాయాంశ్చపూరుషః ।
పాదోఽస్యవిశ్వాభూతానిత్రిపాదస్యామృతందివి ॥(అ. ౩)

మం॥ ౪ ॥ త్రిపాదూర్ధ్వఉదైత్పురుషః పాదోఽస్యేహాభవత్పునః ।
తతోవిష్వఙ్ వ్యక్రామత్ సాశనానశనేఅభి॥ (అ. ౪)

మం॥ ౫ ॥ తతోవిరాడజాయత విరాజోఅధిపూరుషః ।
సజాతోఅత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథోపురః॥ (అ. ౫)

మం॥ ౬ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః సమ్భృతమ్పృషదాజ్యమ్ ।
పశూంస్తాంశ్చక్రేవాయవ్యా నారణ్యాగ్రామ్యాశ్చయే॥

మం॥ ౭ ॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత ఋచస్సామానిజజ్ఞిరే ।
ఛన్దాంసిజజ్ఞిరేతస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత॥ (అ. ౧౦)

మం॥ ౮॥ తస్మాదశ్వాఅజాయన్త యేకేచోభయాదతః ।
గావోహజజ్ఞిరేతస్మాత్తస్మాజ్జాతాఅజావయః॥ (అ. ౧౧)

మం॥ ౯॥ తం యజ్ఞం బర్హిషి ప్రౌక్షన్ పురుషం జాతమగ్రతః ।
తేన దేవా అయజన్త సాధ్యా ఋషయశ్చ యే ॥ (ఋ. ౮)

మం॥ ౧౦॥ యత్పురుషం వ్యదధుః కతిధా వ్యకల్పయన్ । ముఖం కిమస్యా
సీత్ కిం బాహూ కిమూరూ పాదా ఉచ్యేతే॥ (ఋ. ౧౨)

మం॥ ౧౧॥ బ్రాహ్మణోఽస్య ముఖమాసీద్ బాహూ రాజన్యః కృతః ।
ఊరూ తదస్య యద్వైశ్యః పద్భ్యాగ్ం శూద్రో అజాయత॥

మం॥ ౧౨॥ చన్ద్రమా మనసో జాతశ్చక్షోః సూర్యో అజాయత ।
శ్రోత్రాద్వాయుశ్చ ప్రాణశ్చ ముఖాదగ్నిరజాయత॥ (ఋ౧౪)

మం॥ ౧౩॥ నాభ్యా ఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణో ద్యౌః సమవర్తత ।
పద్భ్యాం భూమిర్దిశః శ్రోత్రాత్తథా లోకాన్ అకల్పయన్॥

మం॥ ౧౪॥ యత్పురుషేణ హవిషా దేవా యజ్ఞమతన్వత ।
వసన్తోఽస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మ ఇధ్మః శరద్ధవిః॥ (ఋ. ౬)

మం॥ ౧౫॥ సప్తాస్యాసన్ పరిధయస్త్రిః సప్త సమిధః కృతాః ।
దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానా అబధ్నన్ పురుషం పశుమ్॥ (ఋ౭)

మం॥ ౧౬॥ యజ్ఞేన యజ్ఞమయజన్త దేవాస్తాని ధర్మాణి ప్రథమాన్యా
సన్ । తే హ నాకం మహిమానః సచన్త యత్ర పూర్వే సాధ్యాః
సన్తి దేవాః॥

ఇతి వాజసనేయి పురుషసూక్తపాఠః సమాప్తః।

(అ. ౩౧. కం. ౧—౧౬.)

అథర్వవేదము.

కాం. ౧౯. ౬.—అ.

మం॥ ౧ ॥ సహస్రబాహుఃపురుష స్సహస్రాక్షస్సహస్రపాత్ ।
సభూమింవిశ్వతోవృత్వా త్యతిష్ఠద్దశాఙ్గులమ్॥ (ఆ. ౧.)

మం॥ ౨ ॥ త్రిభిఃపద్భిర్ద్యామరోహ త్పాదస్యేహాభవత్పునః ।
తథావ్యక్రామద్విష్వఙ్ఙ శనానశనే అను॥ (ఆ. ౪.)

మం॥ 3 ॥ తావన్తోఅస్యమహిమానస్తతోజ్యాయాంశ్చపూరుషః ।
పాదో౽స్యవిశ్వాభూతాని త్రిపాదస్యామృతన్దివి॥(ఆ.3.)

మం॥ ౪ ॥ పురుషఏవేదంసర్వం యద్భూతంయచ్చభావ్యమ్ ।
ఉతామృతత్వస్యేశ్వరో యదన్యేనాభవత్సహ॥ (ఆ. ౨)

మం॥ ౫ ॥ యత్పురుషంవ్యదధుః కతిధావ్యకల్పయన్ ।
ముఖంకిమస్యకింబాహూ కిమూరూపాదాఉచ్యేతే॥ (ఆ ౧౨)

మం॥ ౬ ॥ బ్రాహ్మణో౽స్యముఖమాసీ ద్బాహూరాజన్యో౽భవత్
మధ్యంతదస్యయద్వైశ్యః పద్భ్యాంశూద్రోఅజాయత॥ (ఆ ౧3)

మం॥ ౭ ॥ చన్ద్రమామనసోజాత శ్చక్షోస్సూర్యోఅజాయత ।
ముఖాదిన్ద్రశ్చాగ్నిశ్చప్రాణాద్వాయురజాయత॥(ఆ.౧౪)

మం॥ ౮ ॥ నాభ్యాఆసీదన్తరిక్షం శీర్ష్ణోద్యౌస్సమవర్తత ।
పద్భ్యాంభూమిర్దిశశ్శ్రోత్రా త్తథాలోకాంఅకల్పయన్॥ (ఆ. ౧౫)

మం॥ ౯ ॥ విరాడగ్రేసమభవ ద్విరాజోఅధిపూరుషః ।

స జాతో అత్యరిచ్యత పశ్చాద్భూమిమథో పురః ॥ (అ. ౫)

మం॥ ౧౦॥ యత్పురుషేణ హవిషా దేవా యజ్ఞమతన్వత ।

వసన్తో అస్యాసీదాజ్యం గ్రీష్మ ఇధ్మశ్శరద్ధవిః ॥ (అ. ౬)

మం॥ ౧౧॥ తం యజ్ఞం ప్రావృషా ప్రౌక్షన్ పురుషం జాతమగ్రశః ।

తేన దేవా అయజన్త సాధ్యా వసవశ్చ యే ॥ (అ. ౮)

మం॥ ౧౨॥ తస్మాదశ్వా అజాయన్త యే కే చోభయాదతః ।

గావో హ జజ్ఞిరే తస్మాత్ తస్మాజ్జాతా అజావయః ॥ (అ. ౧౧)

మం॥ ౧౩॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుత ఋచస్సామాని జజ్ఞిరే ।

ఛన్దాంసి జజ్ఞిరే తస్మాద్యజుస్తస్మాదజాయత ॥ (అ. ౧౦)

మం॥ ౧౪॥ తస్మాద్యజ్ఞాత్సర్వహుతః సంభృతం పృషదాజ్యమ్ ।

పశూంస్తాంశ్చక్రే వాయవ్యానారణ్యాన్ గ్రామ్యాశ్చ యే ॥ (అ ౯

మం॥ ౧౫॥ సప్తాస్యాసన్పరిధయః త్రిస్సప్త సమిధః కృతాః ।

దేవా యద్యజ్ఞం తన్వానాః అబధ్నన్పురుషం పశుమ్ ॥ (అ. ౭

మం॥ ౧౬॥ మూర్ధ్నో దేవస్య బృహతో అంశవస్సప్త సప్తతీః ।

రాజ్ఞస్సోమస్యాజాయన్త జాతస్య పురుషాదధి ॥

ఇత్యాథర్వణః పురుషసూక్తపాఠః సమాప్తః.

(శాం-౧౯-అ-౬)

ఈ మూడు పాఠములలోనుండెడి మంత్రముల చివర అంకెలము ఆరణ్యక పాఠక్రమము ననుసరించినవని తెలియందగును.

పు రు ష సూ క్త మ్.

స మా ప్త మ్.

103642